tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

9 771019 468006

İLETİŞİM YAYINLARI
KDV DAHİL 5.000.000.- TL

MAYIS 2003
CİLT 39 • SAYI:
233

ISSN 1019-4681
212163 - 2003/05

RESSAM HASAN RIZA ve İSTANBUL'UN FETHİ

TAKSİM'DEKİ BÜYÜK MEZARLIK

VANGUARD'DA 19 MAYIS TÖRENİ

"ARETİ" MAARİFPERVERAN CEMİYETİ

fest TRAVEL

"Köşe Bucak İstanbul" Gezilerimiz 12 Yıldır Sürüyor

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi

3 Mayıs 2003 Cumartesi
HALİÇ
Öğr. Gör. SEZAİ GÜLŞEN

•

4 Mayıs 2003 Pazar
BİR ZAMANLAR BAKIRKÖY
TURGAY TUNA

•

4 Mayıs 2003 Pazar
ZEYREK – SÜLEYMANİYE
Sanat Tarihçisi HAYRİ FEHMİ YILMAZ

•

10 Mayıs 2003 Cumartesi
ORTAKÖY'DEN
SADBERK HANIM MÜZESİ'NE KIYI KIYI BOĞAZ
Öğr. Gör. SEZAİ GÜLŞEN

•

11 Mayıs 2003 Pazar
KUMKAPI – SAMATYA
Tarihçi, Profesyonel Rehber
SAFFET EMRE TONGUÇ

•

11 Mayıs 2003 Pazar
BELGRAD ORMANI FLORASI
Orm. Fak. Öğr. Üyesi
NECMİ AKSOY

•

17 Mayıs 2003 Cumartesi
İSTANBUL'UN HANLARI VE ÇARŞILARI
Sanat Tarihçisi Dr.
DENİZ ESEMENLİ

•

18 Mayıs 2003 Pazar
İSTANBUL'DA MİMAR SİNAN YAPILARI – I
Sanat Tarihçisi Dr.
DENİZ ESEMENLİ

•

24 Mayıs 2003 Cumartesi
TEKNEYLE HALİÇ – RAHMİ KOÇ SANAYİ MÜZESİ
Sanat Tarihçisi
HAYRİ FEHMİ YILMAZ

•

25 Mayıs 2003 Pazar
KARİYE MÜZESİ, TEKFUR SARAYI'NDAN FETHİYE CAMİSİ'NE BİZANS-OSMANLI YAPILARI
Profesyonel Rehber DENİZ YALAV

•

25 Mayıs 2003 Pazar
İZNİK
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

31 Mayıs 2003 Cumartesi
İSTANBUL'DA KÖŞK VE KASIRLAR
Prof. Dr. AFİFE BATUR

BAŞVURULAR İÇİN

Gün Barbaros Bulvarı, Barbaros Ap.
No. 44 K. 7 D. 20
80700 Balmumcu/İSTANBUL
Tel: (0 212) 216 10 36 – 37
Fax: (0 212) 216 10 30
e-mail: fest@festtravel.com
web: www.festtravel.com

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi

KÜLTÜR GEZİLERİ
Mayıs 2003

04 Mayıs 2003
Beşparmak Mağara Resimleri
MYUS • AZAP GÖLÜ
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

11 Mayıs 2003
Bir Doğa Gezisi...
DOĞADAN GELEN SAĞLIK VE GÜZELLİK
Bitkilerin İlaç ve Kozmetik Olarak Kullanımı: AROMATİK BİTKİLER
Dr. NEJAT YENTÜRK ve
Prof. ULVİ ZEYBEK

•

17-18-19 Mayıs 2003
GÖLLER BÖLGESİ
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

17-18-19 Mayıs 2003
Doğanın Rüzgürla Dansı...
KAPADOKYA

•

17-18-19 Mayıs 2003
Şehzadeler Şehri AMASYA
Yrd. Doç. Dr. FİKRET YILMAZ

•

22-25 Mayıs 2003
PRAG

•

25 Mayıs 2003
Karun Hazineleri/UŞAK
Güre Tümülüsleri
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

31 Mayıs-1 Haziran 2003
Eşkıyalar, Köyler, Köylüler
KAZDAĞLARI
Yrd. Doç. Dr. FİKRET YILMAZ

EBRULİ ASTRONOMİ ETKİNLİKLERİ

30 Mayıs 2003
DERİN UZAY CİSİMLERİ GÖZLEMİ
Seminer: Messier Cisimleri
HALİT MİRAHMETOĞLU
SENA ÇELİK

ebruli TUR

Rezervasyon: Adres: 1443 sok. (Kıbrıs Şehitleri) Mutlu Apt. No. 37/3 Alsancak İzmir
Tel: (0 232) 464 07 18 - 463 60 43 • Fax: (0 232) 464 92 03
e-mail: ebruliturizm@hotmail.com • http:\\ebruliturizm.sitamynet.com

tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

MAYIS 2003 • CİLT 39 • SAYI 233

4 *Stefo Benlisoy*
"Areti" Maarifperveran Cemiyeti

10 *Orhan Koloğlu*
1953'ten 2003'e 50 Yıl Boyunca Fatih ve Fetih

20 SANDIKTAN
Yazan: Osman Ergin
Fatih'in Hoşgörürlüğü

23 AH MİNE'L GARAİB
Turgut Kut
Evliya Çelebiye Göre: • Sultan II. Mehmed'in Eşi Akide Hatun Kimdir? • Akşamları Pişmiş Helva Niye Yenir? • İstanbul Semtleri Adlarını Nasıl Almış?

25 *Ümit Bayazoğlu*
Şehit Ressam Hasan Rıza'nın Bitmeyen Çilesi

32 *Vanguard*'da
Gençlik ve Spor Bayramı

34 *Brian Johnson*
Batılıların Gözüyle Büyük Mezarlık

42 *Pınar Şenışık*
Mezar Taşları Dile Gelse!

49 FOTOĞRAFLARDA TARİH
Eser Tutel
90 Yıllık Bir Tarabya Fotoğrafının Anımsattıkları

52 *Yavuz Selim Karakışla*
Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler-II

61 KİTAP DAĞARCIĞI
Orhan Koloğlu
Fatih ve İstanbul

64 KİTABİYAT
Bedri Gencer
Cambridge Üniversitesi'nden Üç Kitap

ÖN KAPAK: Hasan Rıza'nın Fetih tablosundan bir detay.
ARKA KAPAK: 14 Mart 1911 tarihli **Züğürt** gazetesinin kapağı.

OKURLARA MEKTUP

BİRSEN TALAY

Bu ay gündemimize İstanbul'un 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından alınışının 550. yıldönümünü aldık. Ancak temel olarak 29 Mayıs tarihinde yapılan kutlamaları mercek altına almaya çalıştık ve bu sayıda Orhan Koloğlu bu konuya ilişkin eleştirilerini kapsamlı bir biçimde dile getiriyor. Sandıktan köşemizde ise Osman Ergin'in 500.yıl dolayısıyla yayımladığı bir kitapçıktan Fatih üzerine bazı değerlendirmelerini aktarmaya çalıştık. Ah Mine'l Garaib bölümünde ise Turgut Kut, Evliya Çelebi'nin Sultan Mehmet ve İstanbul'la ilgili yazdıklarının ilginç kısımlarından örnekler veriyor Ümit Bayazoğlu ise , Zonaro'ya maledilen "Fetih" tablosunun ressamı Hasan Rıza hakkında önemli bilgiler veriyor.

Gündemle bağlantılı bu çalışmaların ardından İstanbul'un tarihinde çok önemli yeri olan mezarlıklara ilişkin iki yazıyı sunuyoruz. Brian Johnson, bundan yaklaşık 150 yıl önce dünyanın en büyük mezarlıklarından olan Taksim'deki Büyük Mezarlık'ın Batı Avrupa'ya nasıl örnek teşkil ettiğini anlatıyor. Metinde ağırlıkla İstanbul'a gelen yabancıların kaleme aldıkları eserlerde Osmanlıların defin uygulamalarından, mezarlıklarda yapılan şenliklere kadar birçok ilginç detay ele alınıyor. Pınar Şenışık, "Mezar Taşları Dile Gelse" diyor ve onları dillendiriyor. Mezarlıkları toplumsal işaretler olarak kabul eden Işık, bu yolla Osmanlı toplumundaki aile ilişkilerine de ışık tutulabileceğini gösteriyor.

Eser Tutel ise, 90 yıl öncesinin İstanbulu'na , Tarabya semtine götürüyor bizleri. Bu güzel bahar mevsiminde, Boğaz'a Tarabya'ya bir yolculuk yapmak ise ayrı keyif. Tabii Tutel'in rehberliğinde...

Meral Demirel'in öğrencileri Mayıs sayısı için hazırladıkları çalışmada, *Vanguard*'da yayımlanan 19 Mayıs törenlerine dikkat çekiyor.

Stefo Benlisoy'un yazısı, İstanbul'a göçmüş olan Kapadokyalı Ortodoksların gerçekleştirmiş olduğu başta eğitim faaliyetleri olmak üzere bazı girişimlerine değiniyor. Ele alınan "Areti" Maarifperveran Cemiyeti ise 1909 yılında kurulmuş ve Ürgüp'deki Ortodoks cemaatine birçok alanda yardım etmiş.

Yavuz Selim Karakışla'nın "Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler" başlıklı yazısı devam ediyor İkinci bölümde, İstanbul'da açılan "İslâm terzihanesini" ve bu işletmenin kapanmasının nedenleri aktarılıyor.

Kitap Dağarcığı'nda Fatih ve İstanbul üzerine sekiz kitap tanıtılıyor. Kitabiyat'ta Bedri Gencer Cambridge Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan üç kitabı tanıtıyor.

Bu sayımızda yer alan yazıların tanıtımını bitirdikten sonra sıra geldi "En İyi Tez" yarışmasına. Bu yarışmaya son başvuru tarihinin 31 Mayıs olduğunu bir kez daha hatırlatmak ve yüksek lisans, doktora tezlerinizi yayıncvimize göndermeniz gerektiğini belirtmek istiyorum.

Güneşin yüzünü göremediğimiz bugünlerde, yazın buluşmak üzere demek şaşırtıcı olsa da, yazın ilk ayında buluşmak dileğiyle bitiriyorum mektubumu.

OKURLARDAN MEKTUP

1. SERGİ

"İstanbul, İstanbul Olalı" Sergisi

Collection Araştırma Kültür ve Yayın Kulübü'müz, bu defa da güzel İstanbul'umuzun fethinin 550. yıldönümü için düzenlediği bir sergi ile huzurlarınızda:

"İstanbul, İstanbul Olalı" Sergisi

Osmanlı'dan günümüze asude sayılacak kültür değerlerimizin araştırılması ve yanlara aktarılması hususunda ulvi bir misyon üstlenmiş olan "Collection Araştırma, Kültür ve Yayın Kulübü" müz, toplumun saygı duyulan kültür adamlarının oluşturduğu bir kültürel yapı. Sergide, İstanbul'umuzu konu alan koleksiyonları sunuyoruz.

Tarih: 29 Mayıs - 2 Haziran 2003
Yer: Beyoğlu Belediyesi Sergi Salonu
Hergün 09.00-18.00 ziyarete açık kalacaktır.
Geniş Bilgi için: 0 212 256 92 58

2. SERGİ

500. Yıl Vakfı Türk Museviler Müzesi

İstanbul'un Fethinin 550. Yılını Anma Programı Çerçevesinde

OSMANLI-TÜRK MİNYATÜRLERİ PATCHWORK-KIRKPARE SERGİSİ

1990 yılında Türk-Amerikan Üniversiteliler Derneğinde Linda Robinson ile patchwork kurslarına başlayan Eti Koen Osmanlı ve Türk motiflerine olan tutkusundan ötürü çalışmalarını bu yönde geliştirdi. 1998 yılından itibaren de diğer Türk motiflerinin yanında Osmanlı minyatürlerine eğildi. Yurt içinde ve dışında birçok sergiye katıldı.

Açılış: 26 Mayıs 2003, saat: 18.00
Yer: Schneidertempel Sanat Galerisi
Bankalar Cad., Felek Sok., No: 1 Karaköy/İstanbul
Sergi, Cumartesi hariç her gün
10.30-17.00 arası gezilebilir.

SOHBET

OSMANLI BANKASI MÜZESİ'NDE MİMARLIK SOHBETLERİ BAŞLIYOR

Mayıs ayında başlayacak Voyvoda Caddesi Mimarlık Sohbetleri Kapsamında, bu yıl "Galata ve Pera 1900-2000" konusu işlenecek.

Yıl boyunca Nur Akın, Han Tümertekin, Murat Tabanlıoğlu, Murat Güvenç, Ali Doruk gibi akademisyen ve mimarların konuk olacağı "Galata ve Pera 1900-2000" konulu toplantılar tamamlandığında, konuşmacılar ile öğrencilerin katılacağı bir atölye çalışması da yapılacak.

İlk Konuk: Prof. Dr. Afife Batur

İTÜ Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi Batur, 7 Mayıs Çarşamba günü, saat 18.30'da "İstanbul'da Art Nouveau" konulu bir sunum yapacak.

Osmanlı Bankası Müzesi,
Voyvoda Caddesi No: 35-37 Karaköy-İstanbul, Tel: (0 212) 292 76 05-06-07

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi
MAYIS 2003
CİLT 39 • SAYI 233
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Murat Belge

GENEL MÜDÜR
Nihat Tuna

YAYIN YÖNETMENİ
Birsen Talay

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Bağış Erten

YAYIN KURULU
Ahmet İnsel, Orhan Koloğlu, Turgut Kut, Eser Tutel, Emre Yalçın

DANIŞMA KURULU
Robert Anhegger,
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Masami Arai, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Baha Tanman, Ekrem Işın, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Yavuz Selim Karakışla, Kurtuluş Kayalı, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacob Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos

TASARIM Ümit Kıvanç
UYGULAMA Çiğdem Dilbaz
KAPAK Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ Serap Yeğen
MONTAJ Şahin Eylimer
FOTOĞRAF Mehmet Özcan
FİLM ÇIKIŞ 4 Nokta Grafik
Tel. 527 89 36 Fax: 511 97 22
BASKI Sena Ofset
DAĞITIM Dergi Planlama Pazarlama

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

OKUR İLİŞKİLERİ Pekkan Yazı

İSTANBUL Klodlarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0 212) 516 22 60 Fax: 516 12 58
E-MAIL: [illegible].com.tr

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0 312) 425 35 00-425 20 71

İZMİR 857. Sok., No: 6/312 Konak
Tel: (0 232) 484 45 90-489 89 09
Faks: (0 232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi
Yıllık: 55.000.000.- TL
6 aylık: 27.500.000.- TL

Avrupa Ortadoğu 80 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 80 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277 no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 5.000.000.- TL

İstanbul'a Göçmüş Ürgüplü Ortodoksların Kurduğu Bir Cemiyet

"Areti" Maarifperverân Cemiyeti

STEFO BENLİSOY

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda dünya kapitalist ekonomisine artan entegrasyonu sonucu geçirdiği sosyoekonomik gelişmeler Kapadokya'nın Ortodoks cemaatlerinde de yankısını bulmuştu. 19. yüzyılda özellikle İmparatorluğun liman kentlerindeki hızlı sosyoekonomik değişim gerek maaşlı orta sınıf pozisyonlarında, gerekse de kalifiye işgücü ihtiyacında büyük bir artış meydana getirmişti. Özellikle 1860'lardan itibaren Kapadokyalı Ortodoks nüfusun artan biçimde bu merkezlere göçü bu ihtiyacı gidermeye yönelikti.[1] Batı ve Kuzeybatı Anadolu'da dönemin Batılı gözlemcilerinin de tanıklık ettiği Osmanlı Rumlarının demografik yükselişi Kapadokya gibi iç bölgeler ve Ege adaları kaynaklı kitlesel göç hareketlerinin sonucuydu. Bu bölgelerdeki nüfus artışının tersine Kapadokya'nın Ortodoks nüfusu 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek artan bir hızla azaldı. Kapadokya cemaatlerinin erkek mensupları için göç bulundukları yörelerin kıt ekonomik koşullarına karşı verilen bir tepkiydi.

Kapadokyalı Ortodoks cemaatler için göç aslında 19. yüzyılda ortaya çıkmış bir olgu değildi. 16. yüzyıl gibi erken bir tarihte dahi İstanbul'un Yedikule gibi bazı semtleri neredeyse tamamıyla Kapadokya'dan göçmüş Ortodokslar tarafından ikamet edilmekteydi.[2] 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanan göçü önceki dönemlerden ayıran onun giderek neredeyse Kapadokya'daki Ortodoks cemaatlerin mevcudiyetini tehdit eden tek yönlü niteliğidir.

Kapadokyalı Ortodoksların göçleri asıl olarak üç istikamete sahipti. Birincisi Orta Anadolu'nun kıyı bölgeleriyle iletişimi sağlayan yol ağları ve demiryolu üzerindeki şehirlere doğruydu. Bu merkezler, karayolu ve/veya demiryolu bağlantıları sayesinde bölgenin tarımsal veya diğer ürünlerinin buralarda yoğunlaşmasının yarattığı ticari potansiyele sahip olmaları dolayısıyla tercih sebebiydiler. Ankara, Yozgat, Konya, Karaman, Ereğli, Akşehir gibi merkezlerin Ortodoks nüfusunda bu dönemde artış meydana geldi. Göç hareketinin ikinci yönü ise, göçün ana hedefini de oluşturan, kapitalist ilişkilerin hızla yaygınlaşması sonucu hızla genişleyen İzmir, Adana, Mersin, Samsun vb. gibi merkezler ve özellikle İstanbul idi. Son olarak göçmenler ayrıca Atina, Odesa, İskenderiye gibi İmparatorluk dışı merkezlere de yönelmekteydiler.[3]

Kapadokyalı göçmenler yöresel kimliklerini göç ettikleri yerlerde cemaatlerinin bir minyatürünü yeniden üreterek korumaya çalıştılar. Bu çabanın yoğunlaştığı yer aynı dine ve memlekete ait insanların yoğunlaştığı mahalleydi. Göçmenler aynı mahallede toplaşıyor ve lonca veya daha sonra cemiyetlerde örgütleniyorlardı.[4] Çoğu zaman aynı meslekte/zana-

* İTÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

1 Alexis Alexandris, "The Greek Census of Anatolia and Thrace (1910-1912): A Contribution to Ottoman Historical Demography", Dimitri Gondicas & Charles Issawi (ed), **Ottoman Greeks in the Age of Nationalism** (New Jersey: The Darwin Press, 1999), s. 52.

2 Richard Clogg, "Anadolu Hıristiyan Kanndaşlarımız: The Turkish-Speaking Greeks of Asia Minor", **Anatolica Studies in the Greek East in the 18th and 19th centuries**, UK, 1996, III, s. 68-9.

3 Anastasia Anagnostopoulou, **Mikra Asia 19os. – 1919 Oi Ellinorthodokses Koinotites** (Küçük Asya 19yy.-1919 Hellen-Ortodoks Cemaatler), (Atina: Ellinika Grammata, 1997), s. 233-5.

4 Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yerel loncaların sayısında artış meydana geldi. Bu artış Kapadokyalı göçmenlerin İstanbul'da kurdukları loncaların artışıyla paraleldir. Anagnostopoulou, a.g.e., s. 369. Zanaatların lonca

Urgüp'teki Osios Ioannis kilisesi.

atta veçarşıda belli yerlerde yoğunlaşıyorlardı.[5] Hemşehrilik ve akrabalık bağları belli ticaret veya zanaatlardaki hâkimiyetin devamını ve yeniden üretimini sağlamaktaydı. Kapadokyalı göçmenler İstanbul'da ağırlıkla Yedikule, Samatya, Sirkeci ve Narlıkapı semtlerine yerleşmişlerdi. Balıklı'daki Zoodohos Pighi Manastırı ise Kapadokyalı göçmenlerin gömülmeyi tercih ettikleri mezarlıktı.[6]

Genel olarak Kapadokyalı göçmenler göç ettikleri kent toplumlarına iki biçimde entegre oldular. Kapadokya'nın yoksul köy ve kasabalarından göç etmiş olanlar göç ettikleri yerlerin "proletaryası"na entegre oldular. Bunun tersine ticareti gelişmiş ve meta ilişkilerinin yaygınlaştığı daha müreffeh bölgelerden gelenler tüccar ve esnaf gruplarına dahil oldular. Kapadokya'da çiftçi olanlar niteliksiz işçi, ticaret veya zanaatla uğraşanlar ise aynı mesleklerine daha büyük kâr potansiyeline sahip olarak devam ettiler.[7] Fakat bu iki grubun daha üstünde Şişmanoğlu, Siniosoğlu, Portokaloğlu, Seferoğlu ve Pera Palas'ın sahibi Bodosaki Athanasiadis gibi daha zengin Kapadokyalı göçmen aileleri de vardı. Daha da önemlisi iki dilli olma avantajına sahip Kapadokyalı göçmenler gittikçe Osmanlı hükümeti ile İstanbul Rum cemaati arasında aracı rolünü üstlendiler. Nevşehir kökenli Konstantinos Vayanes Paşa, Konstantinos Adosidis Paşa, Aristidis Yorgancoglou Paşa gibi Kapadokya kökenli figürler yüzyılın sonlarıyla birlikte Osmanlı yönetiminde önemli pozisyonlara yükseldiler. Yine 1908 sonrası Osmanlı parlamentosundaki Rum mebusların önemli bir bölümü Kapadokya kökenliydi.[8]

Yukarıda da aktarıldığı gibi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul Rum cemaati içerisinde güçlü bir Kapadokya kökenli cemaat oluşmuştu. Bu cemaat süreç içerisinde Yunan milliyetçiliğinin değer sistemini benimseyerek Kapadokya'daki Ortodoks cemaatlerin Yunan milliyetçiliğinin normatif söylemine dahil olmalarında kilit rol oynadı. Bu eklemlenme sürecinde eğitim çok önemli bir paya sahipti. Bu göçmenler kurdukları eğitim cemiyetleri ile cemaatlerini göç ettikleri yerlerde yeniden ürettiler ve Kapadokya'daki cemaatlerinin "modernleşmesine" ve "Helenleşmesine" göçmen cemaatini eğitimin yaygınlaşmasının bir aracı haline getirerek katkıda bulundular.[9] Tüm bunlardan ötürü 19. yüzyılın ikinci yarısında Kapadokya Ortodoks cemaatlerinin geçirdikleri toplumsal dönüşümü açıklayabilmek için bu cemaatlerin göçmen mensuplarının faaliyetlerini incelemek gerekmektedir.[10]

İstanbul'daki Kapadokyalı göçmenler kent merkezlerinin değerlerinin Kapadokya'nın ücra yerleşim merkezlerine aktarılmasında önemli rol üstlendiler. Bu kültürel aktarım giysilerde alafranga tarzın gittikçe benimsenmesinden kamusal veya özel mimaride Batılı biçimlerin benimsenmesine kadar uzandı.[11] Fakat yine de göçmenlerin memleketlerine yönelik faaliyetlerinin merkezini eğitim oluşturmaktaydı. Özellikle İstanbul'da kurdukları yerel cemiyetlerle göçmenler memleketlerinin okullarını fikri ve mali açılardan desteklediler. İstanbul'da 1861 yılında kurulmuş Ellini-

biçiminde örgütlenişi mesleki kaygılar kadar -hatta daha fazla- hayırseverlik ve maarifperver amaçlara yönelikti. Loncaların cemaat okullarının ve diğer toplumsal etkinliklerinin finanse edilmesinde büyük payları vardı. Fakat loncaların faaliyetlerinin ağırlık noktası, yeni okulların finanse edilmesi veya öğretmenlerin maaşlarının ödenmesi gibi pahalı etkinlikleri başarabilecek mali imkanları sağlayan İstanbul idi.

5 Petropoulou, "Cultural and Intellectual Life in 19th Century Cappadocia a Sketch", Louka Kiprianou (ed) Cappadocia a Travel in the Christian East (Atina: Adam Editions, 1993) s. 40. Gerasimos Augustinos, **Küçük Asya Rumları**, (Ankara: Ayraç Yayınları, 1997) s. 309.

6 Clogg, a.g.m., s. 69.

7 Anagnostopoulou, **a.g.e.**, s. 236-7.

8 Alexis Alexandris, "The Constantinopolitan Greek Factor During the Greco-Turkish Confrontation of 1919-1922", **Byzantine & Modern Greek Studies**, cilt 8, 1983, s. 162-4.

9 A.g.m., s. 162-4.

10 Anagnostopoulou, **a.g.e.**, s. 362.

11 Petropoulou, a.g.m., s. 41. Göç Kapadokya'daki yaşamın her alanını etkiledi. Göç sonrası ekonomik olarak aktif nüfusun önemli bölümünün yokluğunda kadınlar uzak tarlalarda çalışmayı bıraktılar. Yine göçmenlerin maddi yardımları tarımsal faaliyetleri önemli derecede gereksiz kıldı. Geride kalan kadınlar 19. yüzyılın sonlarında önemli bir maddi getiri kaynağı haline gelen halıcılık gibi ev içi faaliyetlere yöneldiler. Cemaatin erkek mensuplarının önemli bölümünün uzun süreli yokluğu kadınların cemaat içerisindeki konumlarını ve hareket alanlarını genişletti.

Ürgüp, önde Aya Vasilios Kilisesi.

Varlıklı Kapadokyalı göçmenlerden Simeonaki Siniosoğlu.

kos Filoloğikos Sillogos Konstantinupoleos'u (İstanbul Hellen Filoloji Cemiyeti) örnek alan bu cemiyetler Kapadokya'nın ücra cemaatlerinin Osmanlı Rumlarının ulusal-dinsel merkezlerinin kimlik, fikir ve değerlerinin aktarımı ve benimsenmesi sürecinde ve bu cemaatlerin bunlar çerçevesinde yeniden örgütlenmesinde kilit rol oynadılar. 20. yüzyılın başında ve hele de II. Meşrutiyet'in ilânı ile birlikte neredeyse Kapadokya'daki en ücra köy bile İstanbul'a göç etmiş mensupları tarafından kurulmuş bir cemiyete sahip hale geldi.[12] Bu cemiyetlerin yanında 1872'de dönemin Kayseri metropoliti Efstathios Kleovulos tarafından kurulmuş olan Kapadokya Merkezi Eğitim Cemiyeti vardı.

Göçün Kapadokya cemaatlerine etkisi çelişiktir. Cemaatler göçmenlerin sağladığı maddi destekle ekonomik bir gelişme sağladı ve bu çoğu durumda mevcut okulları geliştirmek veya yenilerini kurmak veya başka cemaat kurumları oluşturmak için harcandı. Kapadokya cemaatlerinin büyük bölümü göreli olarak gelişmiş bir eğitim sistemini muhafaza edebilecek bir cemaat organizasyonu ve yönetimini sağlayabilecek toplumsal ve ekonomik kaynaklara sahip değillerdi. Tüm bunlara ve göçün cemaatlerin nüfusunu azaltmasına rağmen 19. yüzyılın ikinci yarısında cemaatlerin ekonomik ve demografik durumu ile çoğu durumda tezat oluşturabilen eğitimin gelişmesine ve okulların sayısında bir artışa tanık olundu. Öte yandan bu gelişme yüzeyseldi çünkü yerel cemaatler ekonomik, kültürel ve ideolojik olarak gittikçe büyük kent merkezlerinin cemaatlerine tâbi bir konuma düşmüşler ve kendi doğal ortamlarına eklemlenme olanaklarını yitirmişlerdi.[13] Kimi hallerde Kapadokya'daki cemaatin örgütlenmeden yoksunluğu, cemaatin İstanbul'a göçmüş mensuplarının oluşturdukları okul komiteleri tarafından telafi edilmekteydi. Böylesi durumlarda İstanbul'da oluşturulan bir komite okulların ve eğitimin genel işleyişini örgütlüyor, yerelde kurulan benzer bir yapı ise İstanbul'daki komitenin direktiflerini hayata geçirmeye çalışıyordu.

Kapadokyalı göçmenlerin İstanbul'da kurdukları cemiyetlerden biri de İstanbul'a göçmüş Ürgüplü Ortodokslar tarafından 1909 yılında kurulan 'Areti' Maarifperveran Cemiyeti" idi. 20. yüzyılın başında Ürgüp 616 aileden oluşan Türkçe konuşan bir Ortodoks cemaate sahipti. Dört kiliseye sahip olan cemaatin bir erkek okulu, bir kız okulu ve bir de anaokulu vardı. Bu okullarda 9 öğretmen çalışmaktaydı.[14] Cemaatin 1913 yılına gelindiğinde 5 sınıflı bir kız okulu, 7 sınıflı bir erkek okulu, 4 sınıfa bölünmüş bir anaokulu vardı. Bu okullarda 1912-13 öğretim yılında 230'u erkek okulunda, 90'ı kız okulunda ve 250'si anaokulunda olmak üzere toplam 570 öğrenci okumaktaydı. Öğretmenlerin sayısı ise

12 Kiriaki Mamoni, "Somateiaki Organosi tou Ellinismou stin Mikra Asia – Sillogoi Kappadoklas kai Pontou" (Küçük Asya Rumlarının Cemiyet Örgütleri – Kapadokya ve Pontus Cemiyetleri), Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon 6, Atina, 1987, s. 166-8.

13 Sözgelimi Kayseri ve çevresindeki köyler sürekli olarak İmparatorluğun gelişmiş kent merkezlerine göç verip nüfusları azalırken bu cemaatlerin eğitim olanakları gittikçe genişlemekteydi. Neredeyse her köyde erkek ve kızlara temel eğitim veren okullar mevcuttu. Kayseri yakınlarındaki Zincirdere'de Atina Üniversitesi tarafından tanınan bir lise, bir kız okulu ve iki yetimhane vardı. Yine Kayseri, İncesu, Tarsiah, Kermir ve Talas'ta yan-liseler vardı. Emmanouil Tsalikoglou, Ellinika Ekpaideftiria kai Ellinorthodoksoi Koinotites tis Perifereias Kaisareias (Kayseri Yöresinin Rum Cemaatleri ve Rum Okulları), (Atina: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, 1976), s. 18.

14 Imerologion ton Ethnikon kai Filanthropikon Katastimaton 1905 (Millî ve Hayırsever Kurumlar Takvimi 1905) (İstanbul, 1904), s. 151.

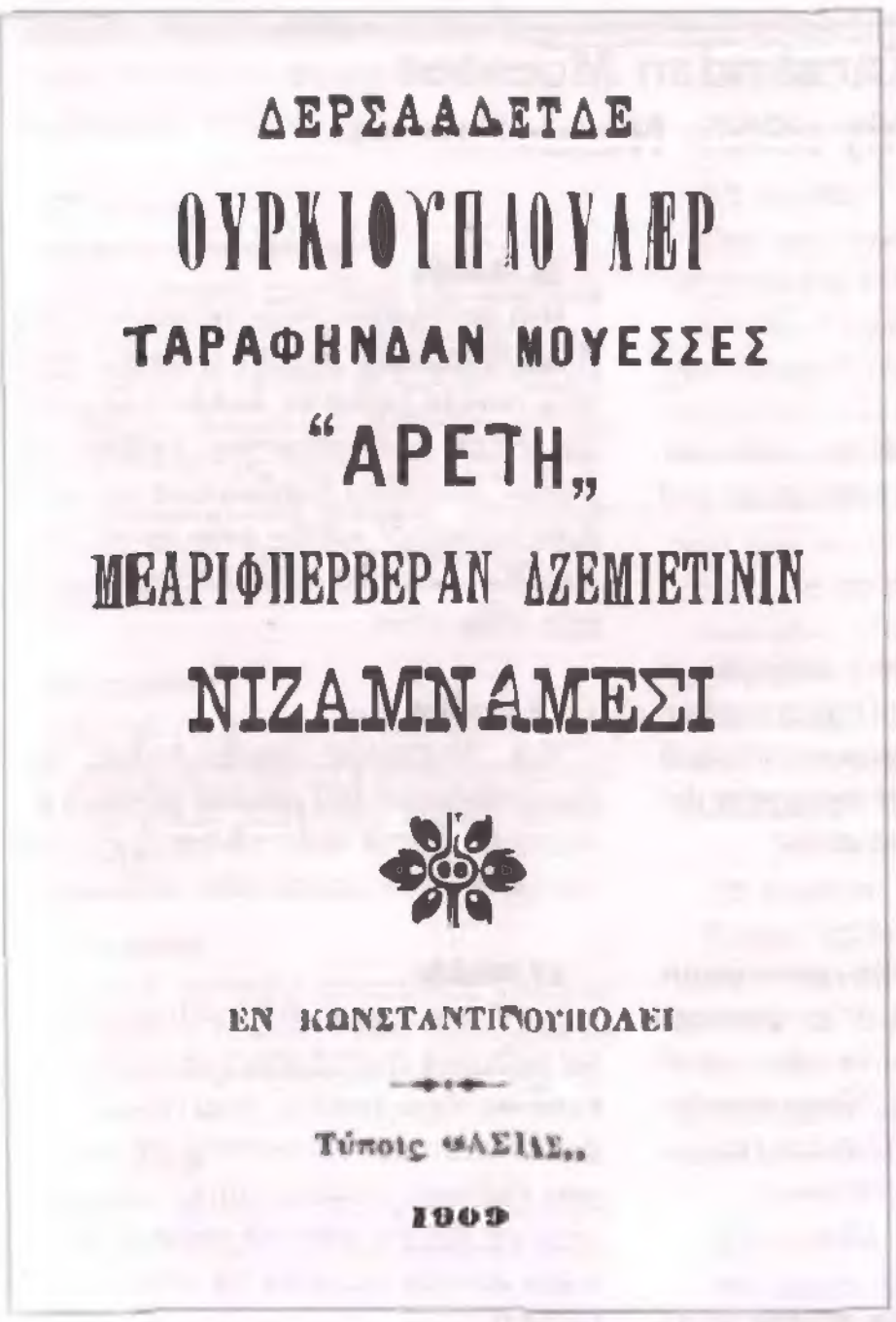
ΔΕΡΣΑΑΔΕΤΔΕ

ΟΥΡΚΙΟΥΠΛΟΥΛΑΕΡ

ΤΑΡΑΦΗΝΔΑΝ ΜΟΥΕΣΣΕΣ

"ΑΡΕΤΗ„

ΜΕΑΡΙΦΠΕΡΒΕΡΑΝ ΔΖΕΜΙΕΤΙΝΙΝ

ΝΙΖΑΜΝΑΜΕΣΙ

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ

Τύποις ΦΑΣΙΑΣ„

1909

"Areti" Maarifperveran Cemiyeti nizamnamesinin kapağı.

12'ye ulaşmıştı ve bunlar derslerinde Patrikhanenin Merkezi Eğitim Komisyonu'nun oluşturduğu müfredatı uygulamaktaydılar. Okullar ihtiyar heyetinin gözetimi altında çalışan okul komitesinin (ephoria) idaresi altındaydılar. Bu okul komitesinin aynı zamanda İstanbul'da da bir şubesi mevcuttu. Mekteplere ortalama olarak yıllık 350 lira sarf edilirken 1912-13 öğretim yılında bu rakam 500 liraya çıkmıştı. Bu meblağ Ürgüp ve İstanbul'da cemaatin emlâkının iradı, harçlar (celsitirion), kitap ticareti ve "ilimperver ve hayırhah evladı vatanın" yardımları ile temin edilmekteydi.[15]

Ürgüp Ortodoks cemaati 19. yüzyılın sonlarından itibaren eğitimin gelişmesi ve hayırseverlik amaçlarını güden çeşitli örgütlenmeler oluşturmuşlardı. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz 1898'de kurulan Ortodoksia Fukaraperver Uhuvveti (Filoptohos Adelfotis i Ortodoksia) idi. Cemiyet Ürgüp'teki fakir ve yardıma muhtaç olanlara buğday, un giysi vs. yardımı yapmaktaydı. Bu cemiyetin dışında çeşitli meslek gruplarını temsil eden birlikler de vardı. Terzi, taşçı, marangoz, kunduracı loncaları cemaatin eğitim ve diğer hayırsever faaliyetlerine katkı sağlamaktaydılar.[16] Örneğin taşçı uhuvveti kiliselere mum sağlamaktaydı. Ürgüp'teki Ortodoks cemaatinin bu canlı kamusal hayatının 20. yüzyılla birlikte gerilediği anlaşılmaktadır. Cemaat 19. yüzyılın sonlarına kadar zengin bir kütüphaneye ve leshi adı verilen bir okuma salonuna sahipti. Her esnafın ayrı bir cemiyeti vardı ve bu esnaf birliklerinin sayısı 17'ye kadar yükselmişti. Fakat bu canlılık 1914 yılına gelindiğinde zayıflamış, kütüphane dağılmış ve esnaf birliklerinin sayısı önemli biçimde azalmıştı.[17]

Bu gerileyişinin sebeplerinden kuşkusuz en önemlisini cemaatin nüfusunun göçler sonucu azalmasıydı. Kapadokya'nın birçok Ortodoks cemaati gibi Ürgüplü Hıristiyanlar için de İmparatorluğun gelişen kent merkezlerine göçmek mevcut kıt ekonomik koşulları aşmada çekici bir seçenekti. Bu durum dönemin Karamanlıca (Yunan harfleriyle Türkçe) kaynaklarında da zikredilmektedir: "Ürgübün ahalisinden hemen kısm-ı azamı Deraliye'de ve memalik-i Şahane'nin ticaretgâh beldelerinde icra-i ticaretle, bir kısmı da şehirde sakin ve her nevi zanaatle meşguldür".[18] İstanbul'da yaşayan bu Ürgüplüler İstanbul'a yerleşmiş diğer Kapadokyalı cemaatler gibi öncelikle eğitim alanında faaliyet gösterecek "Areti" (Erdem) Maarifperver Cemiyeti adında bir cemiyeti 1909 yılında kurmuşlardı. Cemiyetin 44 maddeden oluşan nizamnamesi Karamanlıca olarak İstanbul'da bulunan Asya matbaasında basılmıştı. Cemiyetin öncelikli amacı, nizamnamesinde de belirtildiği gibi, Ürgüp'teki okulların gelişmesi ve bu okullarda okuyan kız ve erkek öğrencilere maddi ve manevi yardımda bulunmaktı. Bunun yanında cemiyet İstanbul'a ilk defa gelen ve burada kimsesi bulunmayan Ürgüplüleri "tavsiye gibi vasıtalarla himaye" etmeyi amaçlamaktaydı.[19]

Dönemin kaynaklarından "Areti" cemiyetinin en azından 1914 yılına kadar faal olduğunu öğreniyoruz. Cemiyet Ürgüp mekteplerindeki fakir çocuklara senelik 40-50 lira rahsisle kitap, giysi, kâğıt yardımı yapmaktaydı. Bunun yanında okulların gelecekteki mali durumlarının garanti altına alınması için üyelerinin yıllık yardımlarının toplamının %70'ini bir bankada tutmaktaydı.[20] Arkada cemiyetin 1909 tarihli nizamnamesinin tam metni verilmektedir:

15 Aynı dönemde Ürgüp Müslüman cemaati mücedded bir Rüşdiyeye ve bir medreseye sahipti. Georgios St. Anastasopoulos "Ourkioup (Ürgüp)", **Mikrasiatikon Imerologion o Astir 1914**, (Dersaadet 1914), s. 112.

16 Mamoni, a.g.m., s. 166-8.

17 Anastasopoulos, a.g.m., s. 113.

18 Ioannis Ioannidis, **Kaisareia Mitropolitleri ve Maaloumatl Moutenevvla** (Kayseri Metropolitleri ve Maalumat-ı Mütenevvla, (Dersaadet: Aleksandros Nomismatidis Matbaası, 1896), s. 70.

19 Dersaadetde Ourkiouplouler Tarafından Mouesses Areti Maarifperveran Cemietinin Nizamnamesi (Dersaadetde Ürgüplüler Tarafından Müesses "Areti" Maarifperveran Cemiyetinin Nizamnamesi), (Konstantinopolis: Asya Matbaası, 1909) s. 2-3.

20 Anastasopoulos, a.g.m., s. 113.

Dersaadetde Ürgüplüler Tarafından Müesses "Areti" Maarifperveran Cemiyetinin Nizamnamesi

BİRİNCİ BAB
Teesis ve Maksat-ı Cemiyet

1 madde
Dersaadetde mütevattın Ürgüp ahalisi tarafından "ARETİ" ünvanı ile cemiyet-i maârifperverân teşkîl olundu.

2 madde
Cemiyet-i mezkürenin maksad-ı asîsi ber-vech-i âtîdir.

Evvela) Ürgüp sekenesinin mektebler vasıtasile terakkisi, saniyen) Dersaadetde kimsesiz olarak birinci defa vasıl olan Ürgüplüleri tavsiye gibi vasıtalarla himaye ve salisen) Ürgübün Rum mektepleri zükür ve inâs talebesine muâvenet-i maddiye ve maneviye.

İKİNCİ BAB
Hâsılat ve Bunların Suret-i İstimâli

3 madde
Cemiyet-i mezkürenin hasılatı:

Evvela, her azânın hakkı kayd olarak itâ edeceği meblağdan.

Saniyen, her azânın itâyat-ı mâhiyyesinden.

Salisen, ihsanlardan (dorealardan) ve:

Râbian, heyet-i idarenin (Simvouliononun) tezyîd-i hasılat fikri neticesi olarak husule gelecek hasılattan mürekkep olacaktır.

4 madde
İşbu cemiyetin ticaret-i safiyesinden yüzde yirmisi ber-vech-i beyan Ürgüp mektepleri fukara talebesine iâneten sarf edilecek ve yüzde sekseni de sermaye ihtiyâtîsini teşkîl edecektir.

5 madde
Mebaliğ-i müterâkimeden veznedar nezdinde yalnız 5 adet lira-i Osmani tevkifile işbu miktarı meblağdan fazlasını heyet-i idarenin tensîb ve ibraz edeceği Bankaya tevdî etmeye mecbur bulunacaktır.

6 madde
Cemiyet namına bankada mevcut olan meblağın kısmen yahut ceman istirdâdı kararlaştırıldığı halde mezkür bankaya cemiyet mührüyle memhûr bir varaka ihzâr olunmadıkça habbe-i vâhide dahi ahz ü kabz edilemeyecektir.

ÜÇÜNCÜ BAB
Azâlar

7 madde
Cemiyet-i mezkûre azâları "azâ-i daime" ve "azâ-i muâvine" namları ile yad olunurlar.

8 madde
"Azâ-i daime" gerek Dersaadet'te ve gerek diğer şehirlerde ve Ürgüp dahilinde bulunan erkek ve kadınlar ve mevcut azâlar tarafından takdimle cemiyete dahil olmak arzu eden kimselerdir.

9 madde
"Azâ-i muâvine" sene be sene yahut def'aten (birden) 2 adet lira-i Osmaniden fazla bir meblağ takdim eden zevat olup işbu nizamnamenin 32nci maddesi mucibince cemiyet tarafından hususi ünvanle yâd ü tezkâr olunacaktır.

10 madde
Müessisler birinci defa olarak akd-i içtima ile cemiyeti tesis eden maarifperverandır.

11 madde
Her azâ kaydı esnada, hakk-ı kaydı olarak her ne miktar bir meblağ arzu eder ise azâlıkta devam ettiği müddetçe dahi mâh-be-mâh 5 kuruş itâ edecektir.

12 madde
Azâdan ihtârâtı hususiye akabince bir senelik itâyatını tehir eden kimse azâlıktan sâkıt bulunacaktır.

13 madde
Azâ-i müntahabe ana deftere vaz-ı imzâ ettiği halde Reis ve Baş-kâtip taraflarından mumzâ ve Cemiyet mührü ile memhûr bir kıt'a şahâdetnâmeye mâlik bulunacaktır.

DÖRDÜNCÜ BAB
Cemiyetin idaresi ve heyet-i idare azâlarının vazâifi

14 madde
Cemiyet-i mezküreye Reis ve Reis muavin, Baş kâtip, kâtib-i sani, Veznedar, Muhasebeci 5 Müşavirlerden mürekkep on iki (12) azâlı heyet-i mahsüse idare edecektir.

15 madde
Reis cemiyetin umür-i resmiye ve gayri resmiyesinde heyet-i idarenin vekili olup heyete ceme ve esna-i müzakerede ahkâm-ı nizamnameyi tatbike memurdur mecâlis-i husüsiye ve umumiye praktikalarini[21] kâtib-i sani ile ve cemiyete mahsus diğer evrakı dahi baş kâtiple imza eder.

16 madde
Reis nâ-mevcut olduğu halde, Reis muavinlerinden biri vekalet edeceği gibi mûmâ-ileyhümâ dahi nâ-mevcut oldukları halde akd-i içtimâ tehir edilecektir.

17 madde
Baş kâtip ana defteri mitroon ve karar defterine muhafazaya ve vazife-i muhaberatı ifaya memur olup reisle şahâdetnâmeleri ve veznedarla birlikte itâyat-ı mâhiyye makbuz ilm-ü haberlerini imza ve kâtib-i sani nâ-mevcut olduğu halde anında vezâifini ifa etmekle mükelleftir.

19 madde
Veznedar hakk-ı kayd ve itayat-ı mâhiyyelere kabzle münasip makbuz ilm ü haberleri ve defâtir-i lâzime isti'mâl ve her an heyet-i mümeyyizeye hesap ibraz etmek vazifeleri ile mükelleftir.

20 madde
Muhasebeci hesap defterlerini tahrir veznedar ile itâyat-ı mahiyye makbuzlarından mâ-adâ imzalı makbuz ilm ü haberlerini imza ve tahsilatın sureti intizamına ihtimam etmek vazifelerine mufazzaftır.

BEŞİNCİ BAB
Heyet-i idarenin içtimâı

21 madde
Heyet mâh-be-mâh bir defa ve fevkalâde olarak sebeb-i mübrim olduğu halde akd-i içtimâa eder ve azâlarının yedisi mevcut olduğu halde müzâkereye mübâşeret olunabilir her azâ kabl-el-müzâkere mevcudiyet defterine vaz-ı imzâ eder.

22 madde
Cemiyet kararları re'y-i hafi ile tasvip

21 Zabıtlarını.

olunub mûsâvât-ı ara esnasında reis iki rey tefevvuk eder.

23 madde
Heyetin içtimâında

Evvela evvelki içtimâına kararlan kırâat ve tasdik, saniyen muâmelât-ı sabıkanın teftiş ve tahkiki ile bunlar üzerine müzâkerat, salisen muhâberât var ise anların kıraâti ve râbian azâ-i daime tennî, mecâlis-i fevk eladede ise mahzâ sebebi içtimâ mevkii mübâhasâya vaz olunacaktır.

24 madde

Riyaset tarafından müzâkerâtı cereyan etmiş diye beyan edilen mesâil sûret-i hafiyyede ekseriyeti ara ile tesviye edilecektir.

25 madde

Heyetin içtimâ-ı esnasında cemiyet azâsından arzu eden hazır bulunabilirse de rey vermek hakkını haiz olamaz.

26 madde

Esna-i içtimâda bahsiyet mezhebi ve siyasi mubâhase kat'iyyen memnudur.

27 madde

Şayet esna-i içtimâda muâraza ve nifak zuhur eder ise meseleyi müzakaunfiha Riyaset tarafından diğer içtimâ tehir olunur.

ALTINCI BAB
Muhsinler, hâmiler

28 madde

Def'aten (birden) beş adet lira-i Osmani takdim eden zevat Cemiyet tarafından "muhsin" ve altı lira-i Osmâniden fazla takdim edenler de "hâmî" namları ile yad olurlar.

29 madde

Muhsin ve hâmî namlarını ihrâz eden zevatın esâmîsi hususi levha-i mücesseme ve müzeyyene üzerine yaldızla tahrir olunarak Ürgüp ve Stambol ruhanî ayinlerinde dahi bilhassa zikr edileceklerdir.

30 madde

İşbu cemiyetin maksad-ı âlîsine tatbikan muhsin ve hâmî taraflarından bir maksada dair takdim olunan mebaliğ icabı takdirinde aynı maksada sarf edilebilecektir.

YEDİNCİ BAB
İçtimâ-ı umûmî ve intihâbât

31 madde

Cemiyet azâları heyetin daveti üzerine sene be sene 2 defa:

Evvela, teşrin-i sânî (noemvrios) saniyen haziran (iounios) aylarının pazarlarından birinde tertib-i âtî üzere akd-i içtima edeceklerdir.

Evvela, akd içtima yevm-i muayenden dört gün akdem yani dört defa cerâid-i münasibe ile ilân olunacak.

Saniyen, kâtib-i sani tarafından evvelki meclis-i umûmînin müzakere ve kararları bedel kıraye baş kâtip tarafından dahi Cemiyetin muâmelat-ı sabıkası muvazzahan kıraat olunur.

32 madde

Esna-i içtimâda azâlar hüsn-i hâlle davranmalıdırlar ahval-i gayr-i lâyıkada bulunarak cemiyetin maksad-ı âlîsine îrâs-ı sekte eden kimseler mecâlisi umûmîyede ekseriyeti ara ile azâlıktan sakit olurlar.

33 madde

Her sene mâh-ı haziranda akd edilen içtimada cemiyet azâlarından (heyet azâlarından da olabilir) usul-i defteriye vâkıf 3 şahıstan mürekkep bir komisyon tayin olunacaktır ki işbu komisyon heyetin defâtirini teftiş ve tahkik birle heyet idarenin içtimai müteakibinde bu babda bir rapor tanzim vazifesi ile mükellef olacaktır.

34 madde

İkmali vazife eden heyet azâlan tekraren intihâb olabilirler.

35 madde

Heyet-i idareti ekseriyeti ara ile cemiyet azâlarından intihâb olunur işbu intihâba, Dersaadet'de mevcut azâlarının rubû (dörtte biri) hazır olduğu halde mübâşeret edilir, adedi matlub bulunmadığı halde tensîb olunan diğer içtimada her kaç azâ mevcut olur ise olsun intihâb muamelesini icraya hükümleri olacaktır.

36 madde

Hariçte bulunan cemiyet azâları tarafından tahriren beyan edilen mutâlebâtı heyet-i idare nazar-ı itibara ahzle tensîb kıldığı halde mevkii icraya vaz edecektir.

37 madde

Heyeti idare intihâbı her ikinci senenin teşrîn-i sânîsinde akd edilen ictimâ i umûmîde icra olunacaktır.

38 madde

Dersaadette mevcut azâ-i daîmeye intihâb etmek ve olmak hakkı haricdeki azâlara ise muhabere hususunda, heyet tarafından yalnız intihâb olunmak hakkı râcidir.

39 madde

İstifa yahud bilâ özür müteakiben 3 defa akd-i içtimâda isbat-ı vücûd etmeyen azâ heyet tarafından tevkîf edilir.

40 madde

Cemiyet-i mezkûrenin sene-i maliyesi her sene kânûn-i sânînin (lanouariosun) iptidâsından bed ile aynı senenin kânûn-i evveli nihayetinde hitâm bulur.

SEKİZİNCİ BAB
Mühür

41 madde

Cemiyet ortasında "ARETİ" 1908 etrafında rumca lisânı ile "ÜRGÜPLÜLERİN MAARİFPERVERAN CEMİYETİ" harflerini hâvî dört kısımdan mürekkep ve mütevver uşşekil bir mühüre mâlikdir.

DOKUZUNCU BAB
42 madde

Cemiyetin zikr-i tesisini mu'lin ayin-i ruhanilerden biri yevm-i tesis olan 9)vrios 30cı "Agios Andreas günü Ürgüp'te diğeri de lanuariosun[22] ikinci pazarı Dersaadette icra olunmak üzere karârgîrdir.

ONUNCU BAB
43 madde

İşbu nizamname ahkâmı üç sene cârî olup işbu müddet hitâmında bil müzâkere tenzîlât müstesna olarak yalnız ilavat-ı lâzıme icra edilecektir.

44 madde

Cemiyeti mezkûre on iki azâ ile mevcut ve cârî, aksi halde ise mefsûh addolunup emvâl-i mevcude-i nakdiyesi "Ethniki trapeza"ya[23] teslim edilerek nukud-ı mezkûrenin mahzâ faizini ve akarat icâre bedellerini (şayet var ise) Cemiyet mührü ile ahz ü kabz ve işbu nizamnamenin birinci babı ve birinci maddesi hükmünce fukara-i talebeye sarf etmeye Ürgüp mektepleri Dersaadet vakit Eforia[24] heyeti salâhiyyetdâr olacaktır.

22 Ocak ayı.

23 Yunan Milli Bankası.

24 Okul komitesi.

1953'ten 2003'e

50 Yıl Boyunca Fatih ve Fetih

ORHAN KOLOĞLU

Bu makale Fatih ve fetih konusunu doğrudan incelemek için değil sadece toplumumuza nasıl yansıtıldığını anlatmak için kaleme alınmıştır. Açıkça bir medya araştırmasıdır. Geçmişimizi vatandaşlarımız sağlıklı bilmezse, sorumluluğun bu karmaşayı yaratanlara ait olduğunu belirtmek amacını gütmektedir.

Fethin 500. yıldönümünü anma fikri ilk önce 1939'da belirdi. Tarihin dönemlere ayrılmasında, 1453'ün hâlâ Ortaçağ'dan Yeniçağ'a geçişin dönüm yılı sayıldığı bir zamandı. Kemalist dinamizmin doruğundaki Türkiye'de, 14 yıl sonrasının planlanması gereğini düşünebilen bilim adamları vardı. İkinci Dünya Savaşı henüz başlamamıştı ve yeni bir Türkiye kurmakta hiçbir engelleyici koşulun belirmeyeceğine inanılıyordu. 1938'de Atatürk'ün ölümünden birkaç ay önce düzenlenen bir ankette, 25 yıl sonra (1963'te), Türkiye'nin Avrupa'ya nazaran nerelerde olacağı sorusuna, profesör ve ünlü düşünür katılımcılar genellikle "aynı düzeye varacağız" yanıtını vermişlerdi.

Fethin anılmasını tasarlayanlar, bu fırsatla İstanbul'un köklü bir imar faaliyetine tâbi tutulabileceğini, özellikle Fatih zamanından kalma eserlerin tamir ya da çevreleri temizlenerek ortaya çıkarılmalarının bu fırsatla gerçekleşebileceğini ileri sürüyorlardı. Bu heyecanla neredeyse o zamanki devletin yıllık bütçesine eşit harcamayı gerektiren bir plan da hazırladılar. Ülkenin olanaklarını aşan bir proje olsa da, bunun 14 yıllık bir süreye yayılmasıyla ani malî zorlamayla karşılaşılmayacağı düşünülüyordu.

İlk şanssızlık aynı yıl sonunda İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yaşandı. Hükümet bütün dikkatini ve olanaklarını ülkenin savunmasına yöneltmek zorunda kaldı. Savaş yılları boyunca projenin ciddi olarak ele alınması mümkün olamadı. Hemen arkasından çok partili sisteme geçilmesi, bütün dikkatlerin siyasal yaşam üzerine odaklanmasına sebep olmakla fethe ilginin neredeyse unutulmasına sebep oldu. Süheyl Ünver, Feridun Dirimtekin gibi bazı bilim adamlarının yayınları yapıldıysa da, olayın topluma mal edilmesi ve hâlâ İstanbul ile kültürel açıdan bağdaştırılması yolundaki umutlar gerçekleşemedi.

Bu ortamda girişimin bir sivil toplum örgütüne bağlanması çabaları gündeme geldi. Ahmet Hamdi Tanpınar ve arkadaşlarının kurduğu 500. ve Müteakip Fetih Yıllarını Kutlama Derneği bu yolda bir ilk adımdı. Daha sonra ismi İstanbul Fetih Derneği olarak değiştirildi. Artık uzun vadeli proje bahis konusu değildi.[1] Vali Lütfü Kırdar, İstanbul'un imarını kendi tasarılarına göre başlatmıştı. Derneğin ise mali gücü yoktu. Belediyeden sağlanan 10 bin liralık yardımla yine de ilk adımlar atıldı. Fatih çağında bir İtalyanın yapmış olduğu madalyonun altın kopyalarının bin adet üretilip bankalara satılması sayesinde 100 bin liralık bin kaynağın sağlanması umut kapılarını açtı ama aynı zamanda hoş olmayan yolsuzluk dedikodularına da sebebiyet verdi.

1950'lerde "Fetih" Kutlamaları

Osmanlı'ya karşı olduğu farz edilen CHP'nin 1950 Mayıs'ında seçimi kaybedip iktidardan uzaklaşması ve milliyetçi/dinci addedilen Demokrat Parti'nin hükümeti kurması girişime yeni bir canlılık geleceği umutlarını doğurmuştu. Oysa aksine CHP döneminde rastlanmamış bir tartışma ortamı belirdi. Girişimin, anmadan çok kutlama şekline dönüşmesini, tören-

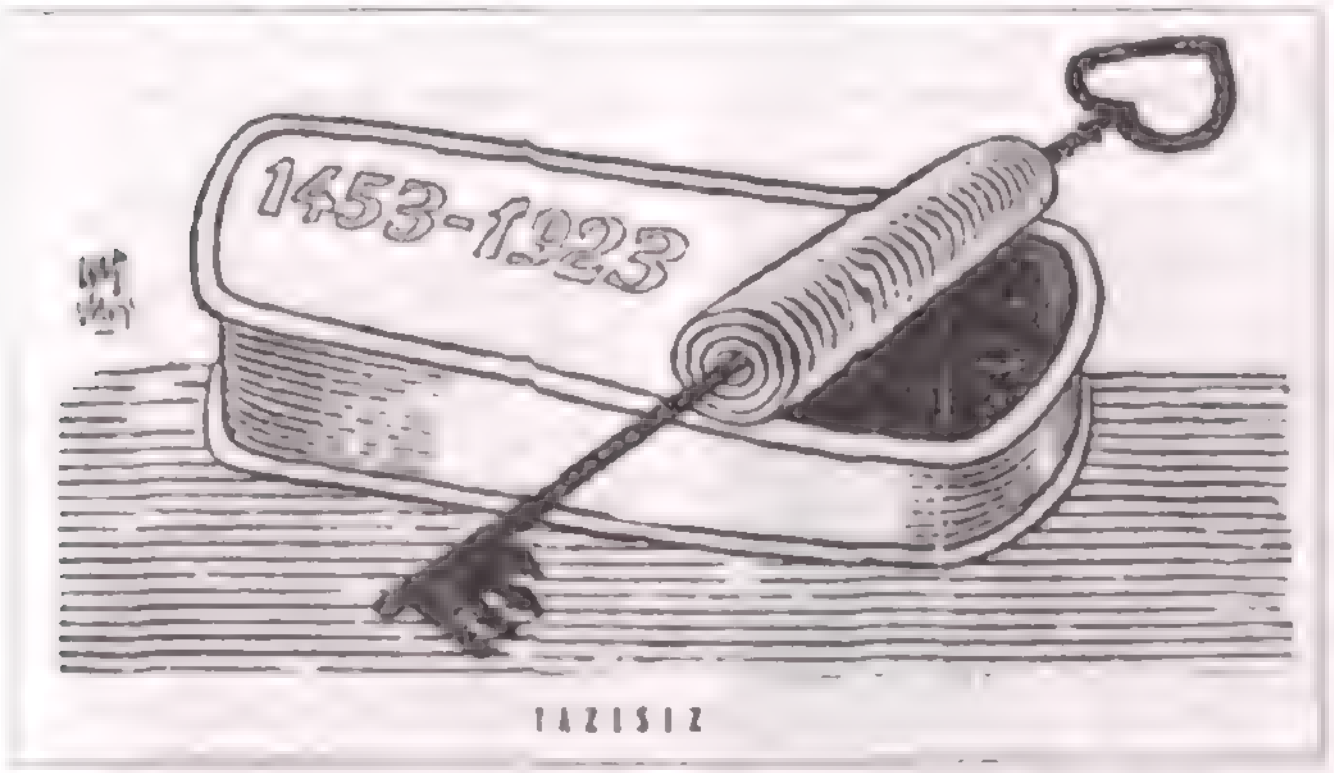

Cumhuriyet 17 Ocak 1977. Ali Ulvi.

lerde askerî yönün ağırlık taşımasını isteyenlerle karşıtları arasındaki çekişme, iktidarla daha sağındaki muhalifleri birbirine düşürdü.

Konuyla en çok ilgilenenler milliyetçi/mukaddesatçı adı verilen kesimdi. Başlarında İsmail Hami Danişmend bulunan bir grup bu konuda ısrarlı davranıyordu. DP bir yandan Meclis'ten Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu geçirmekle uğraşırken, diğer yandan da daha 1950 öncesinde kendisine muhalefeti başlatmış olan bu kesimle tam çatışma haline gelmişti. DP'nin iktidara gelmesinde büyük katkısı bulunan *Vatan* gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın 1952 Kasım'ında bu çevreye mensup Hüseyin Üzmez tarafından vurulması, ilişkilerini büsbütün gerginleştirdi.

İçerideki karşıtlığı daha da tırmandıran, DP'nin uluslararası ilişkilerde izlediği politika oldu. Komünizme karşıtlığını ispatlamak için iktidardaki ilk girişimi olarak -TBMM'denonay almadan- Kore Savaşı'na katılan DP iktidarı, böylece NATO'ya üye olma hakkını kazanmayı tasarlıyordu. Nitekim 1952 Şubat'ında bu hedefe ulaşıldı da. Aynı çerçevede Balkan Paktı'nın canlandırılması gibi NATO tarafından desteklenen projelerle de ilgiliydiler. Bunun için özellikle Yunanistan'la yakın bir işbirliği içinde bulunmak gerekliydi. Bu sadece Türkiye'den gelen bir istek değildi. Yunan Başbakanı Plastiras, sadece sıkı bir işbirliği gereğinden bahsetmekle yetinmedi "Gelecekte Türkiye ile Yunanistan'ın bir federasyon halinde birleşecekleri kanaatindeyim" sözlerini Türk gazetecilere açıkladı.

Başbakan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü böyle bir dostluk havası içinde 1952 Nisan'ının son günlerinde Yunanistan'ı ziyaret ettiler. Hatta Atina'daki Meçhul Asker Anıtı'na çelenk koydular. Bu anıtın Osmanlı Devleti'ne ve Kurtuluş Savaşı'nda TBMM hükümeti ordularına karşı savaşmış askerler için dikilmiş olduğu düşüncesi, DP muhalifi grupları büsbütün kızdırdı. Fatih bir siyasi bahane haline geldi ve DP iktidarına karşı kullanılmaya başlandı. Komünizmle mücadele fırsatıyla bütün muhalefeti susturma çabası içine giren DP Menderes'in 17 Ocak 1953'te "siyasi mürteci, dini mürteci, komünist ve diğersapıklar hürriyetin düşmanıdırlar, bunlarla mücadele edeceğiz" yolundaki demecinin ardından Türk Milliyetçiler Derneği'nin kapatılması kararı çıktı. Derneğin yüze yakın şubesi savcılıklarca mühürlenirken malları koruma altında alındı. Dernek üyesi DP milletvekilleri Sait Bilgiç ve Tahsin Tola partiden ihraç edildikleri gibi haklarında soruşturma da başlatıldı. Derneğin sözcüsü *Serdengeçti* dergisi sahibi Osman Yüksel tutuklandı, bu arada Yahudi düşmanlığıyla tanınan İslâm Demokrat Partisi Genel Başkanı Cevat Rıfat Atılhan ile esasen cezaevinde bulunan Necip Fazıl Kısakürek de kışkırtıcılık suçlamasıyla yeniden yargılandı.

Bu ortamda İstanbul Fethi Derneği'nin Başkanı İsmail Hami Danişmend üzerinde de hatırı sayılır bir baskı uygulanıp "Yakın ve uzak dostlarımızı rencide edecek gösterilerden kaçınılması" istendi. Açıkçası kutlamanın tahrik edici olmaması, hatta fazla dikkat çekici olmaması arzulanıyordu. Yunanistan rahatsız edilmemeliydi. Özellikle polemik yaratacak siyasî mesajların işin içine karıştırılmaması şarttı. Aynı sırada Kıbrıs Başpiskoposu Makarios Yunanistan Başbakanı Papagos'la görüştükten sonra gazetecilere "Kıbrıs işinin Yunanistan'ın millî davası olduğunu" açıklıyordu. Buna karşı iktidarı uyarmak için bir Kıbrıs kampanyası açmış olan *Hürriyet* gazetesinin sahibi ve başyazarı Sedat Simavi ise mahkemeye sevk edilmişti.

Böyle bir ortamda 29 Mayıs 1953 günü fethin beşyüzüncü yılı kutlandı. Fatih Camii önünden başlayan geçit resminde, Fatih'in ordusunu temsileden o zamanki kıyafetlere bürünmüş erler geçit resmi yaptı. Surlara Türk bayrağı çekildi. DP milliyetçi/mukaddesatçı kesimin eleştirilerinden yine de kurtulamadığından fethi ön plana çıkaran bir programı dışlayamamıştı. İstanbul'un bir kültür merkezi olarak bütün bölgeyi etkileyen kimliği, Türklerin kente kazandırdığı anıtlar gibi konular tamamen arka plana itildi. Türkiye'de fetih ve Fatih üzerine sayısı sınırlı kitap yayımı yapılırken Avrupa'da Franz Babinger'in *Fatih Mehmed ve Zamanı* büyük yankı uyandırdı. Konunun uzmanları o güne ka-

dar yapılmış en kapsamlı araştırma olduğunu ileri sürerler.

Turk basınında, fethın Suriye'de de anıldığı, Mısır'da camilerde ilahiler okunduğu şeklinde haberler görülmüştür. Ne derece doğru olduğunu söylemek güçtür. Buna karşılık Yunanistan'da bir matem günü yaşandı. Kiliseler on dakika süreyle matem çanı çaldılar. Atina katedralinde "şehirlerin kraliçesi'nin son savunucusu, Helenlerin sadık imparatoru Kostantin'in anısına" bir dinî tören düzenlendi. Ayini Yunanistan Başpiskoposu Spirido yönetti.

500 yıldır Türk olan bır kenti adeta yeniden fethediyormuş gibi davranmanın psikolojisi günümüze kadar geçen sürede maalesef törenlerde hep egemen oldu. Anma yerine kutlama ön planda tutuldu. Milliyetçi/mukaddesatçıların damgası hep hissedildi. Bu çerçeveden Nejdet Sançar'ın değerlendirmesi iyi bir örnek oluşturur:[2]

"Tarihte en büyük hükümdarları armağan eden millet, Türk milletidir. (...) Insanlığın kaderine hükmeden padişahların en ulularından birisi Fatih'tir. (...) Sultanlığı süresince iki imparatorluk, dört krallık, altı prenslik, beş dükalık olmak üzere 17 devletin topraklarını Türkiye'ye eklemiştir. (...) 1453'te İstanbul'a girdiği zaman çerilerine şöyle seslendi:

'Şu parlak zaferi kazandığımdan dolayı Tanrı'ya şükrediyorum. Fakat Tanrı'ya şunun için de yakarıyorum ki, bana, Hıristiyanlığın merkezi olan eski Roma'yı ele geçirmek için de güç versın. Gözlerim, işte o zaman mutlu olarak kapanır.'

Olaya sadece fetih mantığıyla bakılması, kaçınılmaz olarak işin askerî yanını böylesine abartılmış şekilde öne çıkartıyordu. Fatih'e Allah yerine Tanrı dedirtmeyi bir kenara bırakırsak bile, kafasının hükmü altına giren kütlelere sağlayacağı sosyal, ekonomik düzenden önce yeni bir fethe yönelik olduğu düşüncesi inandırıcı olmaktan uzaktır. Bu psikolojinin Yunanlılardan ve bazı Batılılardan gelen kışkırtıcı uyarılarla hep sürdürüldüğüne tanık oluyoruz. Ne kadar yazıktır ki bu tür oyunların karşısına bilimsel ve kültürel çabalarla çıkmayı çoğu kez beceremedik.

Ayasofya Tarihin Malı Oluyor

Atatürk'ün çok yerinde bir kararıyla Ayasofya müzeye dönüştürülmüştür. Bu karar yapısının herkesçe kabul edilen değerini gözler önüne sermek amacı güttüğü kadar, sahipliği üzerindeki gereksiz tartışmaları da ortadan kaldırmanın iyi bir formülüydü. Karar Yunan Megali İdea'sının en büyük hedef saydığı Konstantinopolis'in simgesinin artık tarihin malı olduğuna işaret ediyordu. Yunan kralının 1919-1922 arasında İstanbul'a egemen olup Ayasofya'da taç giymeyi tasarladığını bilmeyen yoktu. Ama "Katastrof" bu hayalleri ebediyen gömmüştü. Diğer yandan Osmanlı padişahlarının "Rum diyarının" sultanlığı da sona ermişti. Dolayısıyla Ayasofya'ya kültürel çerçevede bir rol -bana göre de- en uygunuydu.

Gelgelelim, Haçlı mantığından bir türlü sıyrılamayanların kışkırtmaları hiç sona ermedi. Örneğin, 1955'te Münih'te düzenlenen Bizantinistler Kongresi'nin açılış konuşmasında Alman Kardinal "Ayasofya'nın kubbesinde Bizans yıldızı parlamaktadır ve ebediyen parlayacaktır" dediği zaman salonda dakikalarca süren bir alkış kopmuştu. Bu olayı nakleden Halil İnalcık sormaktan kendini alamaz: "Ama yıldızlı kubbenin nasıl olup da orada kaldığını kimse sormadı."[3] Bizim de asıl anlatmamız gereken bu husus değil midir?.. Onun yaşamasını sağlayan hoşgörümüz ve kültürümüzü yansıtmamız gerekirken sadece fethe yöneldik.

Fanatik bazı Yunanlıların Ayasofya'yı temsil eden muskaları

akit

'Gün Sazak'ın katili nerede?'

Yunan kafası

23 Mayıs 2000 tarihli Akit gazetesinde fetih kutlamaları üzerine bir başlık.

boyunlarına takıp ziyarete geldikleri bilinir. Mihrabın yanındaki kırmızı sütunda üç metre kadar yüksekliktekı el izine benzer bir işareti Fatih'ın el izi diye anlatıp, Osmanlı sultanının kiliseye atla girme suretiyle saygısızlık yaptığını göstermeye çalışan "korsan rehberlere" rastlanmıştır.[4] Güya at kilisenin zeminini dolduran cesetleri ezmemek için şahlanmış, Fatih de attan düşmemek için sütundan destek alınca bu iz kalmış. Bir el deyişle bir mermer sütunda iz bırakma hikâyesine inanan varsa zaten yapılacak bır şey yoktur.

Surlara bayrak çekmemizi tahrik eden bir de "kerkaporta" efsanesi vardır. Rivayete göre, surlarda açık unutulan bir kapıdan içeri sızan askerlerimiz fethi sağlamış, yoksa İstanbul'u hiç alamayacakmışız.[5] Dünyanın o çağdaki en ileri top tekniğini unutup işi böylesine basite indirgeyenlere karşı bir de Ulubatlı Hasan öyküsünü tekrarlayıp duruyoruz.

550. yıla bir kala en son girişime 2002 yılı Mart'ında tanık olduk. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi üyelerinden Romen Milletvekili Vadım Tudor ve bazı arkadaşları -hiç şüphesiz asıl önde gözükmek istemeyenlerin kışkırtmasıyla- verdikleri önergede, jenosit mantığını işletmeye çalıştılar. "Konstantinopolis'in işgali sırasında yapılan katliamı" anlatıp bu olayın insanlığa nesiller boyu üzüntü verdiğinden bahsetmiş ve eklemişler:[6]

"Türkiye'nin hoşgörüsünü ve Avrupalılığa lâyık oluşunu kanıtlaması için Ayasofya'yı Hıristiyan dünyasına iade etmesi gerekir. (...) Hıristiyanlığın bu en görkemli şehrinde bulunan bu anıtı bir ibadet mahalli olarak inşa ettiren Justianus'un amacının aksine müzeye dönüştürülmesinden vazgeçilmelidir."

Bu tür girişimlere yanıt, bizimkilerin arada bir topluca gidip Ayasofya'da namaz kılmaya kalkışmaları ya da miting yapmaları olmuştur. Son derece gereksiz bir çaba. Bunun yerine, yıkılma tehlikeleri geçiren Ayasofya'yı ayakta tutmak için Osmanlı'nın gayretlerini anlatmak daha uygun olmaz mı?.. Halil İnalcık hocamız ne güzel açıklıyor:

"Osmanlı Ayasofya'ya özel önem vermiştir. Bizans dönemine ait binalar ve arsaların mukataaları payitahtın baş camii ilan edilen Ayasofya'ya tahsis edilmiş olup bundan elde edilen yıllık 14.500 altın, caminin masrafları, onarımı ve bakımına harcanmıştır. 1453-1913 yılları arasında Ayasofya için altı milyon lira harcanmıştır. Cami için özel bir Ayasofya mimarı atanmış, sürekli onarım yapılmıştır."[7]

Dışarıdan gelen tahriklere kapılmanın yanı sıra, tarihî bilgilerden yoksun bazı yazarlarımızın yanlışları da olaya gereğinden fazla dinsel açıdan bakma tutkusunu pekiştirmiştir. Ekonomist Güngör Uras bir yazısında,[8] Papa'nın Fatih'e Hıristiyan ol çağırısı yaptığı tezini uzun uzun işliyordu. Bunun Fatih'le hiçbir ilgisi olmayan, sadece dinlerinin ellerinden gitmekte olduğu korkusuna kapılan Avrupalı Hıristiyanlara "işte o da aramıza katılacak, böylece tehlike kalmayacak" mesajı vermeye yönelik bir propaganda broşürü olduğunu bilmemesi ne kadar ya-

Sabah

Konstantiniyye elbette fetholunacaktır. Onu fetheden emir ne güzel emir, onu fetheden asker ne güzel askerdir...

İstanbul'un 513. Fetih Yıldönümü Münasebetiyle SABAH Gazetesi

29 Mayıs 1966 tarihli Sabah *gazetesinin eki.*

zık!.. Eminim aşırı fetihçi yaklaşımları dürtükleyenler, biraz da bu gibileri.

Fethin ululanması şeklinde düzenlenen törenler 1994 Mart'ında Refah Partisi'nin başta İstanbul ve Ankara olmak üzere belediye seçimlerinde büyük bir ilerleme göstermesiyle yepyeni bir nitelik kazandı. Konu İstanbul'un fethi olmaktan çıkarılıp İslâm'da fetih mantığının günümüze yansıtılması şekline dönüştürüldü. "Hazreti Peygamber'in hadisine mazhar olmak özleminin fethin defalarca fethedilmesine çalışılmasının sebebi olduğu" ısrarla belirtildi. Dolmabahçe'de bekletilen kadırgaların leventler tarafından çekilerek Taksim-Şişhane üzerinden Halîç'e indirilmesi gösterisi bu suretle başladı. Artık milliyetçi/mukaddesatçılar değil, doğrudan dinciler işi yürütüyorlardı. Fatih'ın kabrinde Kur'an okunması, surlara sadece Ulubatlı Hasan'ın değil düzinelerle Ulubatlı'nın tırmanması planlandı.

Kabul gerekir ki, bu değişim ani olmadı. Epey bir zamandır buna hazırlanıyorlardı. 1990'da bir yazarları şöyle anlatıyordu fethi:[9]

"Fetih ruhu, bir insanın ve toplumun yükseliş çizgisini belirler. Fetih de ancak yükseliş halindeki toplumlara müyesser olur. Acaba biz yükseliş çizgimizi sürdürseydik, önümüze 'batılılaşma' diye bir hedef çıkar mıydı? Batılılaşma bizim gündemimize zaaf döneminizde girdi."

Erbakan'ın, Dilipak'ın önerisine uyarak "Osmanlı Commowealth"ini canlandırma girişimine uygun bir fetih havası uyandırma çabasına koşut olarak olay tamamen askerî/dinî bir niteliğe büründürüldü. O günden günümüze bu kesimden gelen tepkiler, asıl amaçlarının ne olduğunu kanıtlamak açısından ilginçtir:[10]

"Yunan kafası - Atina'ya yaranma uğruna; halk fetih kutlamalarından tecrit edildi... Resmî kutlamalar yapılacak ama Milli Gençlik Vakfı'nın kutlamalarına izin verilmedi. (...) 28 Şubatçılar Yunan muhabbetini onların ulusal günlerine bizzat katılarak başlattılar. (...) Yunan'ın ulusal gün dediği, Osmanlı'ya isyan günü olduğunu bile bile elçiliğe gidip kadeh kaldırdılar. (...) Utanç verici süreç, nihayet İstanbul'da binlerce insanın stadyumları doldurarak katıldığı kutlamaları yasaklamaya kadar vardı. Yasak başka illerde delinmek istenince bütün ülkeye yayıldı. Kayseri ve Bursa'da kutlama için yapılan müracaatlara izin verilmedi."

Açıkça görülüyor ki, İstanbul'un fethini bütün ülkede törenlerle anmak gibi çok geniş kapsamlı bir "fetih" anlayışı yerleştirilmek istenmiş. 2001 yılındaki sınırlamalar da benzeri tepkileri getirdi:

"Yeni bir uyanış ve dirilişe muhtacız. (...) Fetih bir inancın, bir misyonun sonucudur. Bu misyon 'ilâyı Kelimetullah' misyonudur. Kuru bir cihangirlik misyonu değil. (...) Pat-

Barcı, Lejyoner, Emlakçı ve Sinemacıdan Fatih Kitabı

Korsan kitaplardan yakınmayan yok... Çok satan eserleri el altından basıp gizlice piyasaya sürenler, telif hakkı da ödemedikleri için büyük kazançlar sağlıyorlar. Bunun genellikle roman ve şiir türü kitapları hedef aldığını biliyorduk. Meğer tarihî eserlere de yönelmişler. Son olarak bir meslekdaşımızın yazısından öğrendiğimize göre **Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un Fethi ve Fethin Karanlık Noktaları** isimli kitap birilerince 'tamamen başka bir kapakla ve (tasarruf olsun diye) kısaltılmış olarak ve "korsanca" yayımlanmış.

Eserin bilimsel iddiaları şöylece sıralanıyor: Ağabeyi attan düşerek öldü iddiası doğru değildir, Fatih öldürtmüştür - Çandarlı hain değildi, Fatih kininden öldürttü - fatih askerî bir deha değildi, kayıkları Haliç'e indirttiği de yalandır - İstanbul'u alınca 'yağma serbest' demiştir, aynı evi seksen kişinin yağmaladığı olmuştur.

Olayı aktaran yazar meslekdaşımız, kitabın yazarının kültürel temeli konusunda bize şu bilgileri veriyor:*

"Sanat, basın ve eğlence dünyasının yakından tanıdığı bir isim. Yapmadığı iş, girmediği alan, hemen hemen yok gibi... Yetmişe yaklaşan ömrü hayatında müthiş iniş ve çıkışlar var... Ve kendi deyimiyle 'fiyaka' hiç eksik olmamış bu yaşamında.

Daha elinin henüz kalem tuttuğu elli yıllarda 'Medy' adını verdiği bir aşk ve savaş romanı yazdı ve para bulup buluşturup film yaptı. **Lejyon'un Dönüşü** adıyla sinemalarda oynadı ve büyük sükse yaptı. Zaten kendisi de lejyonerdi, yani Fransa adına savaşan paralı asker.

Düşünün ki kahvehane ruhsatıyla bar bile açtı... 'İstanbulluya çatal tutmasını ben öğrettim' diye de fiyaka attı... Artistlere, aktrislere fiyaka yapmak için kendini iyice Yeşilçam'a verdi. Hiç ilgisi yokken rejisör koltuğuna oturdu ve eğrisiyle doğrusuyla tam elli film yaptı. Gününü altıya böldü ve rejisör olarak setten sete koşuyordu.

Gene kulüpçülüğü, rejisörlüğü ve keyfi devam ederken eğlence sektöründe iki ilke daha imza attı. Çadırda gösteri ve eğlence gemisi çalıştırma.

Bu fiyakalarına bir yenisini eklemek için İstanbul'un fethiyle ilgili bir film yapmaya soyunurken ve araştırma yaparken, tarihin, özellikle de İstanbul fethiyle ilgili anlatılanların bir kısmının 'palavra' olduğu sonucuna vardı ve film değil ama dört yıl sonra **İstanbul'un Fethi ve Fethin Karanlık Noktaları** isimli 850 sayfalık iki cilt tarih kitabı yazdı... Birçok yerleşmiş iddiayı eleştirdi. Kitabının çıkması ile birlikte yıllar boyunca polemiklere bir 'tarihçi' edasıyla cevaplar verdi, kitabının Nobel'e bile aday olacağını söyledi.

Nitekim kitabı o kadar tutuldu ki, korsan baskısını piyasaya sürdüler."

Yaşadığımız karmaşayı bundan iyi yansıtacak örnek bulunmadığına inanıyorum.

* Nebil Özgentürk, Sabah, 16.5.1999.

1953'de 500. yıl kutlamalarında Ulubatlı Hasan'ı temsil eden bir Osmanlı askeri.

da Fatih'in nasıl bir evliya olduğunu ispat gayreti için de atışıp durdular."[13] Sorun Divan Edebiyatı'nda şarap konusunun ne anlama geldiği, ne amaçla kullanıldığı üzerinde yoğunlaştı. Hulki Cevizoğlu'nun 'Ceviz Kabuğu' programında gündeme gelen konu ilginç açıklamalara sebep oldu:

"Bir şair gazel yazacaksa orada mutlaka şaraptan ve gazelden bahsetmesi zorunludur. Aksi takdirde yazdığı şey bir gazel olmadığı gibi belki o zamanın anlayışıyla şiir sayılmaz. (...) Bir kadına karşı gayrı meşru aşk beslemenin ve bu türden uluorta söz söylemenin yahut içki müptelalığı sebebiyle toplum huzurunu kaçırmanın cezasını tatbik etmekle sorumlu bir kişinin, yazdığı gazel gereği bu tavırlar içinde olması elbette düşünülemez. Çünkü sanat ayrıdır; hakikat ayrı. Sanat neyi gerektiriyor ise o yapılır; ama mutlaka öyle yaşıyor olmak gerekmez. Bir divan şairi için şiirinde şaraptan bahsetmek bir zerafet olup, şarap, kendisinin değil şiirin nevalesidir. O da çıplak manasıyla şarap değildir üstelik."[14]

Divan Edebiyatı'nın kendine özgü simgeleme anlayışı bulunmasını anlamakla birlikte, neden Kur'an'ın şeytana eş saydığı şarabı en gözde simge olarak sunduğunu anlamak da pek o kadar kolay olmuyor. Onun yerine niçin bir başka şerbet seçilmemiş acaba? Dolayısıyla yazarın kesin içki içmezler ama 'sanat ayrı, hakikat ayrıdır' gereğince şarabı kullanırlar tezini kabul etmek mümkün olmuyor. Nitekim kendisinin aktardığı bir öykü eskiden de bu işe şaşıldığını gösteriyor:

"Bir Meclis'te alim ve şeyhlerden bir zatın şarap ve dilber vasfında bir şiir okuması üzerine mecliste bulunanlardan birisi zamanın kadısına şikâyette bulunmuş. Kadı bu işe mana veremeyerek gürlemiş:

- Allah Allah!.. Efendi hazretleri üstadımızdır. Takvasının derecesini biliriz; sahap numunesi bir zattır. Eminim ki şarabın rengini bile bil-

rık'in ekümenliği üzerindeki tartışmalar artık sona erdi ve Patrik ekümenliğini sessiz sedasız ilan etti. Şimdi fetihin resmî kutlamaları da iptal edilerek 'hain plan' adım adım uygulamaya konuluyor. Fetihten bugün elimizde kalan, bir mehter, Fatih'in bir türbesi, bir de Fatih Mahallesi'dir."[11]

"Mehmet Akif baş mürteci, Fatih ise baş belası."[12]

"Tarihe hep dindar insanlar sahip çıktı."

"Fatih bir Osmanlı padişahı idi. Sırf öyle olduğu için bazıları Fatih'e karşı da düşmanca bir tavır içine girmişlerdir. Öyle ya padişahlığı yıktık, cumhuriyeti kurduk. Yıktığımız bir düzenin önde gelen isimlerinden birine niye sahip çıkalım? Hiç laik geçinen ya da solcu birinin evinde, işyerinde Fatih'in resmini gördünüz mü? Fatih'i sevmedikleri için fetihe de sıcak bakmazlar. Fatih mitinglerine FP'liler, hacı-hoca takımı sahip çıkıyor diye fetih mitingleri de nerede ise yasaklanma noktasına geldi. Fatih, fetih deyince Ayasofya geliyor insanın aklına. Ayasofya deyince de işler karışıyor. Bir yanda Ayasofya'yı müzeye çeviren tekemmül etmemiş bir siyasî belge, öte yandan Fatih'in fermanı ve lâneti. Bu iki belgeyi de telif etmek mümkün değil.

1997'de tartışmalara Fatih'in şairliği ve içkiyle ilgisi konusu eklendi. "Bir taraf körü körüne fetih hadisesine ve Fatih'i karalamaya, karşı taraf

mez. Hele zevcesinden gayri bir kadın görmediği tabiidir. Fakat şairlik, demek ki başa belâ. Hiç de alışık olmadığı ve bilmediği şeyler söylemiş."

Yazar "medya ortamında reyting aşkıyla tarihçi kesilenler" ile "ilim ve araştırma özürlü yobazları" suçlarken aynı suçlamaların kendisine de yöneltilebileceğini unutuyor. Fatih'in alkolsüz ve şekerli şerbetleri ve bilhassa ayranı çok sevdiğini, Bursa'dan getirilen narlardan hazırlanmış özel şerbetleri tercih ettiğini yazıyor ama neden bunlardan hiçbirini şarabın yerine koymadığını inandırıcı bir şekilde açıklayamıyor.

İşin ilginci "Divan şiirinde mecaz vardır ama kelimeler her zaman mecaz olarak anlaşılmaz, beşeri olanlar da var, orada da neyin gerçek şarap anlamında kullanıldığı vakidir" itirafını samimiyetle belirtenler eksik değil. Bu fırsattan istifade ederek tarih bilgisi açısından bir başka eleştiride bulunmaktan geri kalmıyor:[15]

"İsmail Hami Danişmend gazetelerdeki tarih yanlışlarıyla ilgili olarak kaleme aldığı yazılarına şu cümlelerle başlardı: "Bahçey haneharap, ben bunun neresini düzelteyim?.." Biz de *Cumhuriyet* gazetesinin haftalık pazar ekinde Recep Bilginer'in "Şarap ve Cihan Padişahı" başlıklı yazısının kendisinden yüzyıl sonra yaşamış Kösem Sultan'ı Kanuni'ye yakıştırması hatasını anımsatacağız."

Milliyetçi/mukaddesatçı ve dinci kesimlerin dışında kalan çevrelerde onu "laik" sayanlar hiç de az değil. Adnan Adıvar 1940'larda kaleme aldığı 'İstanbul'un fethi sırasında Bizans ve Türk kültür vaziyeti' konulu makalesinde laik'dir der:

"Osmanlı İmparatorluğu'nda akli ilimlerin hegemonyasını tesis etmek isteyen ve Rönesans'a doğru en cesur bir adım ile yürüyerek Şark ve Garb'ın kapısına dikildikten sonra her iki tarafa da gözlerini çevirmiş laik, büyük insan."[16]

Ömer Lütfi Barkan, Mehmet A. Köymen ve Ermeni Patriğinin de laiklik tezine katıldığı belirtilir.[17] 1960'larda Avusturya Elçisi Hartl'ın onu ilk Rönesans hükümdarı ilan ettiği de saptanmıştır.[18] 20. yüzyıl laik anlayışının 15. yüzyıl için aynen geçerli sayılması iddiayı ihtiyatla ele almak gerektiğini düşündürüyor, ama zira buradan hareketle Fatih'in İslâm'a hizmet fikrini tamamen dışladığı anlayışına varanlar da çıkıyor. Dinci kesimin aşırı bir din bağımlılığı tezini vurgulamasında bu yaklaşımın etkisi bulunduğu anlaşılıyor. *Fatih'in İçsel Dünyası* isimli eserinde Nezihe

Hamaset Şiirleri

FATİH
Kostantiniyye fâtihi hakaan-ı şehlevend
Bir köhne devri eyledi âhır zamana bend

Asmış görünce üstüne zincir Halicin
Gaafil Bizans'a eyledi bir dâhiyâne fend

Terk eyledi ünlü kubbeyi İsa Muhammed'e
Yükseldi ak minareler eflâke serbülend

Edip Ayel

DESTANLAR İÇİNDE İSTANBUL
Emret Hünkârım, hay hay!
Her topa elli çift öküz koşalım birden,
Alıp gitsin Karaca Bağ topları Edirne'den..
Dayanmaz karşımızda surlar iki ay,
Emret Hünkârım hay hay!..

Yavuz Bülent Bakiler

HANİ
Kalk Sultanım, Fatihim! Yine şahlansın atlar,
Ağlayıp dövünmekte, Çoruh, Dicle, Fıratlar..
Dağları delmek için hazır yine Ferhatlar..
Kalk! Özlemle, acıyla içten ağlatma bizi,
Kalk Sultanım, düş öne, yeter ağlatma bizi.

Refet Körüklü

BİN DÖRT YÜZ ELLİ ÜÇ
İstanbul'u fethetmek o günler için masalmış
Gürül gürül ırmaklar gibi İstanbul şarkılarda
Akşemsettin'in aklından doğan güneş surlarda
Rumelihisarı denize bakar
Yeniden zorlanıyor Bizans
Yıl: 1453
Yani bir çağ başlıyor
Kanlı burçlardan söküyor şafak...

Şahinkaya Dil

YAKARIŞ
Türk gençlerine örnek
Yüzüne çarpmak gerek zamanenin fendini,
Göster, kabaran sular nasıl yıkar bendini,
Çocuk görme, hor görme delikanlım kendini:
Şu kırık abideyi yükseltecek taştasın,
Fatih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın...
Bilmem neden gündelik işlerle telâştasın?
Kızım sen de Fatih'ler doğuracak yaştasın.

Atsız

ÖYLE BİR GÜNDE
Fatih Ak Şemseddin'le konuşurken o gece
O dağın yamacında dinleseydim onları;
Dolmabahçe önünden ben çekseydim Haliç'e
Kızaklara bindirip kalyonları

Yusuf Ziya Ortaç

İstanbul'un fethinin 548. yıldönümü kutlamalarından bir örnek.

Araz aksini ileri sürmektedir:[19]

"Gündeme getirdiği her projede öncelikle Peygamberimiz'in düşündüklerini ve doğru bulduklarını araştırarak işe başlamaktan hoşlanırdı. (...) Bir kale için bu kadar zahmete değer mi diyene 'Garazım kale zaptetmek değil, bana teslim edilen şeriat ve adalet kılıcının hakkını yerine getirmek, vazifemi yerine getirmektir' diyordu."

Bu takım içinde yer alan bir gazetecinin, Yağmur Atsız'ın beşyüz yıl aralıklı iki oluşumu karşılaştıran değerlendirmesini aktarıyoruz:[20]

"Fatih'ın gerek din ve vicdan özgürlüğü, gerek ferdi mal ve can güvenliği ve gerekse diğer bütün kurumlarıyla devlet anlayışı, onun yeryüzündeki 'ilk modern devlet başkanı' özelliğini taşımasına sebep olmuştur. Kendimizi ne dev aynasında ne dürbünün tersinden seyredelim!!! Bugün 1453 yılı Türk toplumuna nazaran pek çok bakımlardan çok daha geri ve ilkel durumda olduğumuzu inkâr edemeyiz."

Geri kalmışlığından tam kurtulamayan toplumların aydınlarında rastlanan bu tepkici yaklaşımı bir tarih değerlendirmesi olarak algılamak tabiî ki mümkün değildir. Benzeri yaklaşımlara , kendisini sol olarak tanımlayan kesimlerde de rastlanıyor. Ancak ilgilenmelerinin hayli geciktiğini de kabul etmek gerekir. "29 Mayıs için bir etkinlik düzenlemek gericilik olur mu?" urkekliğinden ilk kez 1997 yılında İstanbul Mimarlar Odası "İstanbul ve Tarih Bilinci" konulu bir toplantı düzenleyerek çıktı. Yayımlanan sonuç bildirgesinde kentin 2700 yıllık geçmişine ait tüm kültürel birikim ve kazanımların eş saygınlıkta algılanacak tarihsel miras ve evrensel kimlik değerleri olduğu belirtilip ekleniyor:

"Dünyada eşi bulunmayan bu kimliğin yine tarihe siyasal bir çarpıklık içinde bakan kesimlerce göz ardı edilerek yıpratılmasına, öncelikle ülkemiz aydınlarının ve aydınlanmadan yana olan tüm kesimlerin artık izin vermemesi, çağdaş olma çabasının da vazgeçilmez bir gereğidir."

Sol'un Fatih'e Bakışı

Fazla ilgilenmemiş olduğu konuya yaklaşırken solun yeni bir çerçeve oluşturması gerekiyordu. Oktay Ekinci şöyle belirliyor:[21]

"Sağ, söylemde ve gösterişte hep 'tarihe sahip çıkan' bir görüntü sergilese bile, aslında geçmişe bakışı hep bir 'çifte standartlık' içerir. Örneğin aynı 'fetih hayranları' sıra İstanbul'un emperyalist işgalinden kurtuluşunu kutlamaya geldiğinde, aynı coşku ve istekle buna katılmazlar. Çünkü 'Osmanlı'ya öykünme' şeklindeki siyasi gelenek, 1920'lerde doruğa çıkan 'teslimiyetçi' politikaların anımsanmasına bile tahammül edemez. Hele böylesi teslimiyetçi anlayışın elinden vatanı ve İstanbul'u 'işgalcilere karşı savaşarak' kurtaran ulusal güçlerin, sonunda dinci olmayan 'laik' bir devlet kurmuş olmaları da fetih törenlerinde şahlanan sağcıların, kurtuluş günlerinde ortalıkta görünmemelerine 'siyasal gerekçe' oluşturur."

Bu suretle gündeme bir 29 Mayıs 1453 - 6 Ekim 1923 karşılaştırması getirilmiş oldu. Bu temel üzerinden Erdoğan Aydın, *Fatih Fetih Mitler ve Gerçekler* isimli bir kitap yayımladı. Tezi geçerliydi:[22]

"Fetih ideolojisinin popülerleşmesinde Fatih'in İstanbul'u fethi temel malzeme olarak kullanılmaktadır. Öyle ki olumlu bir öğe olarak bilinç-altımıza yerleştirilmeye çalışılan fetihçiliğin sembolü kılınıyor Fatih. Tam da bu nedenle, fethin perde arkasını eşelemek ve dönemin bütünsel bir fotoğrafını çıkarmak büyük önem taşıyor. Ayrıca bunun, Fatih'i günümüz fetihçilerinden korumak için de yapılması gerekiyor. Tarihin barışçı bir dünya araştırması gerektirdiği düşüncesiyle Fatih ve fetihden hareketle siyasal bir 'karşı' tarih denemesi yapıyorum. Resmî tarihi sorgulayan bir çalışma..."

Kitabın bütününü eleştirmeye bu sütunlar yeterli değildir. Ancak gerekçesi kadar tutarlı bir çizgi izlediğini

söylemek mümkün değil. "Ortaçağ'ı kapatıp Yeniçağ'ı başlattığı safsatası" deyimi tarihi uzun süre anlayışı içinde kavramadığını gösteriyor. Bu yargıyı yapanlar, 20. yüzyılın ortasına kadar Batılılardı. Bu anlayış dünyanın din temelli anlayışın egemen olduğu sürede geçerli sayılmıştır. Şimdi dışlanması doğrudur, ancak safsata demek yanlışına düşmemelidir. II. Murad için "47 yaşında oldukça genç" deyimini kullanıyor. O çağlarda kırkını aşana ihtiyar diye bakıldığını bilmiyor demek. Namık Kemal ya da Lamartine'i "tarihçi" sayarak değerlendirmeye dahil etmesi yanlış. "Kendisini asla dinin kurallarıyla bağlamamış bir laiktir" yakıştırması geçerli değil.

Yazarın televizyonda İstanbul'un fethini "işgal" olarak değerlendirmesi ise daha da sert tepkilere yol açtı. Mete Tunçay "Fethi İstanbul'un İngilizlerce işgaline benzetmek halt etmektir, Osmanlı'nın yaptığı bir lütuf darbesidir" sözleriyle anlayışa karşı çıktığını belirtti.[23]

Şovmenler de Katılıyor Tartışmaya

Bu arada konu üzerinde en az bilgi sahibi olan şovmen Cem Özer'in yine televizyonda konuyu "Fatih İstanbul'u aldı da ne oldu?"ya kadar indirgemesi, bardağı iyice taşıran damla oldu. Tartışma sırasında Çetin Altan'ın değerlendirmelerini tarih olayları için kanıt göstermesi, inandırıcılığını büsbütün zayıflattı.[24]

Cem Özer'in cahilce sorusuna ve Erdoğan Aydın'ın İstanbul'un alınmasının gereksizliği tezlerine en iyi yanıtı konunun gerçek uzmanı İnalcık'tan verebiliriz:

"Tüm yerli yabancı kaynakların birleştiği bir gerçektir. İstanbul 1204-1261 döneminde Haçlı Latin işgaliyle harap bir şehir haline gelmiş, şehrin ticareti Venedik ve Galata Cenevizlilerin eline geçmiş, nüfusu 40 bine inmişti. 1453'te fetihten itibaren Osmanlı idaresinde İstanbul, 16. yüzyılda Avrupa'nın en büyük şehri haline gelecek bir değişime girdi. Bu büyüme sürecini açıklamak tarihçinin önünde en önemli ödevlerden biridir. (...) Bizanslı tarihçi Ducas'ın şehir halkının İstanbul'da Katolik külahı görmektense Türk sarığı görmeyi yeğlediğini açıklaması anımsanmalıdır. (...) Fatih şehrin gelişmesi için, nüfuslandırılması için köklü önlemler aldı. 1459'da vezirlerinden her birine, şehrin boş ve harap semtlerinde külliyeler yapmalarını emretti. Bu külliyeler etrafında Davutpaşa, Muratpaşa, Mahmutpaşa, Gedik Ahmetpaşa mahalleleri kurulacaktı. Kendisi iki bedesten ile Kapalıçarşı'yı, liman bölgesinde büyük kapanlar ve çarşıları yaptırdı. Şehrin iskânı için fethettiği yerlerden Müslüman ve Hıristiyan halkı, bu arada Rumları getirip yerleştirdiğini Kritovulos bize ayrıntılarıyla bildirmektedir. Böylece Bizans'ın harabeleri üzerinde Osmanlı-Türk İstanbul'u kuruldu. Fatih'in çağdaşı tarihçi Neşri, "Bütün İstanbul'u Sultan Mehmed Han yaptı" derken, bir tarihçi gerçeği ve şehrin sahibini tespit etmiştir. Osmanlı urbanizminin bir şahaseri olan İstanbul, her ziyaretçiyi büyülemiştir... Objektif tarihçi için İstanbul işgal edilmemiş, Türkler tarafından yeniden inşa edilmiştir. Tarihî gerçek budur."

8 Temmuz 2002 tarihli Cumhuriyet *gazetesinde Fatih Anıtı*

Kutlamaları Herkes Eleştiriyor

Işın ilginç Fatih ve fethi yargılarken tam aksi noktalara düşmelerine karşılık en sağdan en sola kadar herkesin günümüzde yapılan kutlama törenlerini eleştirmekte birleşmeleridir.

Cahit Tanyol: "Türkiye iki gülünç tören serisi içinde tarihsel kişiliğini yitirmektedir. Bunlardan bir tanesi, hemen hemen Anadolu'nun her köy ve kasabasında yapılan, düşmandan kurtuluş törenleridir. İkinci gülünç kutlama İstanbul fethi için yapılanlardır. Her yıl Kasımpaşa tulumbacılarını andıran bir takım insanların kan ter içinde hayali bir tekneyi Haliç'e indirmelerinin gösterisi yapılmaktadır. Ya da bir kır at üzerinde Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'a girişi kötü bir senaryo ile tekrarlanmaktadır. İstanbul fethi kutlamaları, beceriksizliğimizin, gülünçlüğümüzün ve İstanbul'a lâyık olmadığımızın teşhirinden başka bir anlam taşımaz, dışarıdan bakan bir göz için."[25]

Ekrem Aytar: "Ecdat bu güzel İstanbul'u topla, tüfekle değil, ilimle, bilgiyle fethetti. Bizler ki, ne zaman ecdadın yazdığı küf kokan kütüphane depolarında okuyucusu ile buluşmayı

bekleyen binlerce kıymetli eseri gün yüzüne çıkarırız, işte o zaman ilimle, bilgiyle barıştık demektir."[26]

Ümit Aslanbay: "2001 yılındaki törende Yeniçerilerin ellerine kol saatlerinin dışında, fetihten 50-60 yıl sonra kullandıkları tüfekleri de aldıklarını gördük. Büyük bir değişimin, çağdaş tiyatronun önde gelen beyinlerini bile dumura uğratacak bir yaklaşımın işaretidir bu. (...) Geçen yıllara göre göze çarpan bir başka farklılık da temsili Fatih Sultan Mehmed'ın, bir takım cengaver ve dahi levantlerin bozkurt işareti yapmasıydı. Birkaç yıl öncesine kadar baş parmağı havaya dikme (Refahçıların) işareti daha revaçtaydı... İleriki yıllarda ne olur bilemem..."[27]

Abdurrahman Dilipak: "Fetih üzerine çok fazla araştırma yok. Bir roman, bir tiyatro eseri... İstanbul Belediyesi'nin yayımladığı birkaç kitap, birkaç tercume eser ve birkaç yayınevinin birkaç kitabı. Fethin ekonomik, sosyal, siyasi hayata etkileri, fethin anlamı, manevi boyutu, hukuki, insan hakları boyutu... Biz fethi biliyoruz, biraz mehter marşı, biraz kılıç kalkan ekibi, bir iki marş, bir iki şiir, hepsi o kadar. Fethi savunanlar niye savunduğunu, fethe karşı çıkanlar niye karşı çıktıklarını bilmiyorlar. Bu konuda asıl sorumluluk da bize ait... Bu sene gerçekten ayıptır, ayıp yapmayı bırakalım, bu konuda bir kitap okuyalım. Bu konunun üzerinde biraz düşünelim. Fetih mitinglerinde o her yıl tekrarlanan içi boş maskaralıkları da bir kenara bırakalım."[28]

Doğan Hızlan: "Fatih'in fethettiği İstanbul için yaptıklarımızın, yapmadıklarımızın bilançosunu çıkarmalıyız. Kadırgalar olmasa da olur. Her yıl 29 Mayıs bir özeleştiri, kendimizle hesaplaşma günü olmalıdır."[29]

İlber Ortaylı: "İstanbul'un fethini beşeriyet için önemli tarihsel dönüm noktası olarak görüyorum. İstanbul'a sahip olmak ne güzel bir duygudur. Ama kasabalı zevki ile değil bu şehrin sorunlarını anlayan ve çözmek için kollarını sıvayan adamlar gibi kutlama yapmalıyız."[30]

* * *

Ünlü yazar Stefan Zweig'ın Türkçe'ye de çevrilmiş olan *Yıldız'ın Parladığı Anlar* isimli kitabında dünya tarihinin en önemli bir düzine kadar olayı arasına aldığı fetih konusunda ciddi bir karara varmamızın gerektiği anlaşılıyor. En sağ ve en soldan hep birlikte, bugünkü gösteri türünün terk edilmesi gerektiği belirtiliyor. İstanbul'u sanki bize ait değilmiş ya da elimizden çıkacakmış gibi askerî gösterilerle değil, bir kültür merkezi haline getirişimizle, dünyadaki rolüyle anlatmak gerekiyor. Sadece bir örnek olarak 19. yüzyılda hemen hemen iki düzineye yakın toplumun basın merkezi olarak yaptığı katkıyı anımsamamız gerek.

Bu yıl için yapılacak törenler konusunda bir şey söylemek istemiyoruz. Şimdilik 14-15 Haziran 2003 tarihleri için Türk Tarih Kurumu'nca düzenlenecek "550. Yılında Fetih ve İstanbul" konulu sempozyumu saygıdeğer bir girişim saymakla yetiniyoruz. İstanbul Belediyesi'nin bazı yayınları da şüphesiz olacaktır. Ancak asıl çabaların şimdiden 2004 yılının programlarına yöneltilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Atatürk'ü elli yıl boyunca anmamızın son zamanlarında nasıl bıkkınlık yaratmaya başlamış olduğunu anımsatmak isterim. Lehine değil aleyhine olmuştu. Aynı durumu fetih ve Fatih olayında yaşıyoruz.

Bunu yaratanların hepsi resmî tarihe karşıdırlar. Ama kendileri daha büyük çelişkilere düşerler.

NOTLAR

1 Beşir Ayvazoğlu, **Zaman**, 16.6.2002.

2 **Türk Yurdu**, no.6, c.4, Haziran 1965

3 **Milliyet**, 29.6.2000, ayrıca İnalcık'ın demeçleri **Zaman**, 26.5.1996 ve **Yeni Şafak**, 22.3.1999.

4 Hakan Yılmaz, **Zaman/Pazar**.

5 Ali Sirmen, **Milliyet**, 30.5.1994.

6 **Vakit**, 24.3.2002.

7 **Tarihi Selaniki** (yay.haz. M. İpşirli, TTK Yay., c.I, s.95). Ayasofya'nın II. Selim zamanında yıkılmaktan nasıl kurtarıldığını şöyle anlatıyor: "Ayasofya-i Kebir Camii şerifi etrafına halkı alem bi vechile gelüp, cevanibi erbaasın üşüp ihata eylemişlerdi ki rüşe nâya mecal kalmayıp tenk ü tar olmuşdu. Ve binai kadime ki bin yıldan mütecavizdir, helal müteretteb olup bennâ zirâ'iyle bir buçuk zirâ bir canibe meyl eyleyüb az kaldı ki mündahim ola. Bi-ineyeti' ilâhi ta'alâ mülhem bi's-savâb olup bizzat hazret-i padişahi din penah erkânı saadet ve ayanı devlet, vüzera-i izam ve ulema-i kiram ile üstüne gelüp etrafı eknafında ne denlü evler, binaya muttasıl yapıldıysa cümlesini hadm eylemek ferman eyleyüp ve bazı mülk deyü dava idenlere edna baha verilmek buyurulup ve Koca Mimar sinan Ağa'ya mübarek kalemiyle sipariş buyurup 'iktiza eylediğin yerlerine muhkem payendaz yapup istihkam üzre etrafını tevsi eyleyüvir ki muradum cami-i şerifi ihya eyleyüp eser-i has edinmekdir' buyurup ve hilati fahire ile teşrif eylediler." Görüldüğü gibi 1574 yılında çökecek camiyi kurtarmak için Mimar Sinan görevlendirilmiştir.

8 **Milliyet**, 16.2.2001.

9 Ahmed Taşgetiren, **Altınoluk**, Mayıs 1990.

10 **Akit**, 28.5.2000.

11 Mustafa Karahasanoğlu, **Cuma**, 25-31.5.2001.

12 Abdurrahman Dilipak, **Cuma**, 25-31.5.2001.

13 Ahmet Atilla Şentürk, **Tarih ve Medeniyet**, Temmuz 1997.

14 İlhami Yalınkılıç, **Tarih ve Medeniyet**, Temmuz 1997.

15 Mustafa İsan, **Tarih ve Medeniyet**, Temmuz 1997.

16 Toktamış Ateş'in **Cumhuriyet**'teki 2.9.2001 tarihli yazısından, orijinali İstanbul Üniversitesi **Tarih** dergisi, c.6, s.9, s.14.

17 Aydın Taneri, **Türkiye**, 5.1.1997.

18 Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 4.10.1961.

19 **Zaman**, 4.10.2000 ve

20 **Milliyet**, 29.5.2000.

21 **Cumhuriyet**, 28.5.1998.

22 Kitabından ayrıca **Cumhuriyet**'te 28.5.2000-1.6.2000 tarihli yazı dizisinden.

23 **Milliyet**, 30.5.2000; ayrıca Hasan Pulur, **Milliyet**, 2.6.2000 ve **Akit**'te Hasan Karakaya (11.6.2000) benzeri görüş açıklıyorlar.

24 Kanal 6'da 21.3.1999 günkü tartışma.

25 **Zaman**, 23.6.2002.

26 **Yeni Dünya**, Ocak 2003.

27 **Star**, 31.5.2001.

28 Dilipak'ın yukarıda kaydedilen makalesinden.

29 **Hürriyet**, 28.5.2002.

30 **Hürriyet**, 20.6.2002.

Sandıktan

Fatih'in Hoşgörürlüğü

Yazan: Osman Ergin

Frenklerin Tolèrance dedikleri müsamahayı, tahammülü ve hoş görmeyi İstanbul'un fethinin 500. yılı dolayısıyla burada izah etmeğe ve delillerle, misallerle belirtmeye lüzum vardır. Fatih'i bu yola götüren sebep ikidir:

Birincisi, iktisadi zaruret ve tebaasına iş bulmak mecburiyeti, ikincisi mensup olduğu dinin koymuş olduğu prensiplerdir. Bu insani vazifeyi, aynı zamanda iktisadi zarureti Fatih gibi zeki ve uzağı gören bir hükümdarın takdir ve tatbik etmemesine imkân yoktu.

Yerleri ve yurtları ellerinden alınan, hükümdarları ve ruhanî reisleri başlarından uzaklaştırılan zavallı bir halk kitlesinin bir dereceye kadar olsun gönüllerini almak ve kanayan yaralarını sarmak da Âkıl bir Hükümdar için en büyük bir siyaset, takdire değer en yüksek bir harekettir. İşte Fatih bu siyaset ve hareketi kendisinden önce de, sonra da görülmemiş ve işitilmemiş bir ölçüde yaptı. Burada şunu da ilaveye lüzum vardır:

İslâm, dininde, halkı zorla Müslüman yapmak yasaktır. Bu hususta onlara yalnız telkin yapılır, kabul edilirse ne âlâ, etmezlerse zorlanmaz, dine girmeğe cebredilmezler.

Muhasara esnasında Fatih'in yanında hocaları, bilhassa büyük Mutasavvıf Akşemsettin bulunuyordu. Fatih her attığı adımda din işlerini bunlarla müşaverede de bulunurdu. İstanbul'u aldıktan sonra Hıristiyanları din, dil, örf, adet ve ananelerinde serbest bırakmasını, hükümdar nezdinde dinin esaslarını korumak ve hatırlamakla mükellef bulunan müşavirlerinin telkin ve tesirlerine de büyük bir hisse ayırmak lazım gelir. Bu cihetı böylece siyaset ve medeniyet alemine açıkça bildirmek mecburiyetindeyiz.

İktisadi zarurete gelince: Harp ve darp ile, aynı zamanda memleket idaresiyle meşgul olan Türkler, şehirlerde ve kasabalarda oturup o zamanlara göre büyük bir kıymet ifade etmeyen esnaflıkla, sanat ve ticaret işleriyle uğraşmadıklarından hem Türk olmayan gayrimüslim tebaasına bir maişet vasiyeti göstermiş olmak hem de bu türlü işleri onlara gördürmek hikmeti hükümete en uygun bir yoldu. Nitekim Fatih de öyle yaptı.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldıktan yirmi gün sonra Edirne'ye gitmişti. Sonbahara doğru tekrar şehre döndüğü zaman şehir dışarısının Çatalca ve Silivri'ye kadar bomboş olduğunu ve şehir içindeki meğlûp halkın da perişan bir halde bulunduğunu görerek bunların başın evvela imparatorluk zamanında olduğu gibi bir papazın Patrık olarak tayinine lüzum gördü ve hemen t yin etti. Tarihlerin ittifakla bildirdi lerine göre, İstanbul'un Ayasofya'dan sonra en büyük, en süslü b mabedi oan Havvariyun Kilisesi Patrikhane ittihaz ederek patrikliğ Cenadyos'u seçri. Ve Fatih bu yol gitmekle şehir halkının kırılan gön lünü almak ve kanayan yaraları sarmak istedi. Bunun en büyük al meti de başlarına geçirdiği Patrik karşı gösterdiği hürmet ve eline diği imtiyaz fermanıdır.

Fatih'in aldığı şehirler halkına v dığı fermanlar birkaç tanedir. hepsi de imtiyazlar ve haklar hu sunda az çok değişiktir. Harp edil rek ve mukavemet görülerek alın şehirlerle, kendiliğinden teslim ol lara verdiği fermanlar bir değildir.

Mesela şehrin kapısını sulh ye la kendisine açan Alatalılarla E na'yı aldığı zaman oradan kork kaçıp İtalya'ya gitmiş olan K papazlarına gönderdiği ferman yerindeki mektup az çok farklı kümleri ih.... eder.

Fatih'in Patriğe verdiği ferman

Fatihin hoş görürlüğü

YAZAN
OSMAN ERGİN

Kitapçığın kapağı.

bu fermanla Hıristiyan ahaliye tanıdığı hakların ve imtiyazların nelerden ibaret olduğunu iyice bilemiyoruz. Çünkü bu fermanın mündercatı nedense, tarihçilerin gözüne ilişip kitaplarına geçirilmemiş, nihayet Patrikhane'de de kalmayarak İstanbul'un meşhur yangınlarının birisinde yanmış olduğu için Patrikhane'de bulunamamıştır.

Bununla beraber bütün bu fermanlar ahitnamedeki esaslara göre yazılmış, hattâ zemine ve zamana göre İslâm dini esaslarına göre bazı ilaveler hile yapılmıştır.

Ancak, Garp ve Şark kaynaklarından Türk tarihcilerinden daha geniş ölçüde faydalanmış olan Hammer bunun hakkında kırıntı kabilinden de olsa bazı malûmat vermektedir.

Hammer diyor ki: Mehmet II, Gennadiyos'da denilen Patrik Yorgi Hanalambos'un intihabına iştirak eden az miktarda büyük papazlarla ruhanî unvanı haiz olmayan memurların fetihten evvel mer'i mukaddes adetleri muhafaza etmelerini istedi. Sonra Patrik'i mükellef bir ziyafete davetle tantanalı bir surette kabul etti. Uzun ve dostane bir konuşmadan sonra Kenadiyos ayrılacağı zaman eline kıymetli bir asa vererek "Patrik olunuz, Cenab-ı Hak sizi korusun, her vakit dostluğumdan istifa edebilirsiniz, her hususda eslâfınızın hukuk ve imtiyazlarına malik olunuz," dedi. İslâm Padişahı Patriği kapıya kadar teyyi etmek isteyerek orada büyük memurların Sinoda kadar Kenadiyos'a refakat etmelerini emreyledi.

Patrik vezirlerden ve diğer paşalardan mürekkep bir alayla - Padişahın en güzel atlarından birine binmiş olduğu halde Patriğin makamı olmak üzere tayin olunan Havariyun Kilisesi'ne gitti. Yeni Patrikhane'nin Şimali'nde hain mükellef saray Patrik'e ikâmetgâh oldu. Padişah kendisine şahsının taarruzdan masuniyetini mutazammın bir berat gönderdi. Beratında şunlar yazılı idi:

"Kimse Patriğe tahakküm etmesin, kim olursa olsun hiçbir kimse kendisine ilişmesin, kendisi ve yanında bulunan büyük papazlar her türlü umumî hizmetlerden (angariyeden) müebbeden muaf olsun."

Yine bu berat Rumlara şu üç imtiyazı temin ediyordu. "Kiliseleri camiye tahvil edilmeyecektir. İzdivaç, definleri ve sair adetleri, Rum kilisesi usul ve kaidelerine göre, eskisi gibi yapılacaktır."

Sultan Mehmet, İstanbul'un fethiyle uğraştığı sırada Galata'da bir Cenova müstemlekesi bulunuyordu. Şehrin idaresi, Cenova'dan bir sene müddetle gönderilen Podesta adında birine bırakılmıştı. Fatih zamanında Podesta Ancelo Zaharya, bir yandan Sultan Mehmet'le bitaraflık andlaşması yaparken, bir yandan da mevcut askerlerini ve konağı halkını Bizanslılara yardım etmek üzere surların önüne göndermişti.

İstanbul alındıktan sonra Fatih buna muttalı olunca, Galata'daki Ceneviz hâkimiyetini kaldırarak şehrin idaresini İstanbul'a bağladı, şehir halkına da bir emanetname verdi. Bu emanetnamenin bazı fıkralarını gözden geçirelim:

"... kendilerinin ayinleri ve erkânları ne veçhile yapılageliyorsa, yine o üslûp üzere adetlerini ve erkânlarını yerine getireler. Ben dahi uzerlerine askerimle varıp kal'alarını yıkıp harap etmiyeyim. Kendi malları, rızkları, mülklerin mahzenleri, bağları, değirmenleri, gemileri, sandalları ve bütün mer'aları, karıları ve oğlancıkları ve kulları ve cariyeleri kendilerinin ellerinde kala... ben dahi üzerlerine şer'i haraç vaz edeyim, seneden seneye ödeyeler, başkaları gibi... ve kiliseleri ellerinde ola, okuyalar ayinlerince, ama çan ve makus çalmayalar. Ve kiliselerini alıp mescit etmiyeyim, bunlar dahi yeni kiliseler yapmayalar...

Evlerine Doğancı ve kul (asker) konmaya. Ve Yeniçeriliğe Oğlan almıyayım. Ve bir Hıristiyanı rızası olmadan Müslüman etmeyeler. Ve kendileri arasında her kimi ihtiyar ederlerse (seçerlerse) işlerini görmek için Kethüda (Muhtar) nasbederler. Ve Kalei mezkûre (Galata halkı ve tacirleri asgariyeden müstesna olalar).[1]

Fatih, Patrikhanelere kaza hakkını yani kendi cemaati arasındaki nizam ve davaları görmek salahiyetini de verdi. Bu suretle kiliseler ölüm, doğum kayıtlarını tutarlar, nikâh, boşanma ve nafaka davaları kiliselerde papazlar tarafından görülürdü. Hattâ Rum Patrikhanesi'nin ayrıca bir hapishanesi bile vardı. Daha garibi, Patrikhane mahkemelerinin verdiği ilamı Osmanlı Hükümeti icra makamları tıpkı kendi şer'i

1 Tarım Osmanî mecmuası, no.25.

mahkemelerinden verilmiş ilamları infaz ettiği gibi icra ve infaz ederdi.

Fatih Sultan Mehmet'in bu insanî ve alicenap hareketi, zamanındaki Papa II'nin de takdirini kazanmış olacak ki, Hıristiyan dinine girmesini ve bu adaleti bütün Avrupa'ya da teşmil etmesini Fatih'ten isteyecek kadar ileri giderek, keyfiyeti ona bir mektupla da bildirmiştir. Bu mektup aynen şudur:

(Eğer zatı şevketleri kendi iktidar, nüfuz ve hâkimiyetimizin Hıristiyan milletleri arasında da genişleyip yayılmasını arzu ederseniz yahut tarihde de emsalsiz bir ad kazanmağı isterseniz bu maksat için, altına, gümüşe, kara ve deniz kuvvetlerine ihtiyaç yoktur. Küçük bir amel kâfidir. Şimdiye kadar gelen insanların en büyüğü olursunuz. Bu küçük amelin ne olduğunu sorarsanız size bunun hakkında izahat verebilirim. Bunun cevabı kolaydır: Üzerinize iki damla su serpmekten ibarettir. Alt tarafı, yağ üzerinde gibi gider. Eğer bu suretle zatı şevketleri Hıristiyan kilisesine girmek isterseniz, sizinle hiçbir hükümdar kıyas olunamaz. Biz de size, umum Roma ve Şark İmparatoru adını veririz. Hıristiyan âlemi sizi takdis eder ve Hıristiyanlık işlerinde mutlak hâkim olursunuz.)[2]

Böyle bir mektup hakikaten yazılmış ve Fatih'e kadar gelmiş midir? Bilmiyoruz. Belki de yazılmış, fakat gönderilmeğe cesaret edilememiştir.

Şu var ki, böyle bir vesika bugün Vatikan Arşivi'nde mevcuttur. Ve neşredilmiştir de.

Fatih Sultan Mehmet'in Rumlara ve din ve dil hürriyeti, kaza hakkı ve idarede muhtariyet verişinin İslâm dininin esasından olduğu ve bu esasların tatbikinde hakiki ve münevver İslâm bilginlerinin de büyük hizmetleri bulunduğunu biraz önce söylemiştim. Fatih'in torunu Yavuz Sultan Selim bu haklara tecavüz ettiği görüldüğü zaman, o reyinde müstakil ve müstebid hükümdarı bu niyetlerinden vazgeçiren yine Türk-İslâm bilginleri olduğunu görüyoruz.

Hâdise şudur: İstanbul Rumlarının ileri gelenlerinin eski Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmak niyetiyle aralarında gizli birtakım hareketler yaptıklarını, Yavuz Sultan Selim öğrenirse ya Müslüman olmalarını yahut da İstanbul'dan çıkıp gitmelerini emretmiş; fakat bunu duyan Müftü Zenbilli Ali Efendi derhal huzuruna çıkarak:

- Ceddiniz Fatih, Rumlara eman ve ferman vermiştir. Binaenaleyh teklif şer'an caiz olamaz deyince Yavuz fermanı görmek istemiş, fakat ferman bir yangında yandığı için gösterilememiştir. Yavuz, yine fikrinde ısrar edince Müftü Efendi:

- Ferman gerekmez. Davayı ispat dahi kafidir, diyerek fetih zamanından kalma iki Yeniçeri getirilip Fatih'in Rumlara bu hususta ferman verdiğine şehadet ettirilerek Yavuz bu fikrinden vazgeçirilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, İslâm olmayan tebaasının dinleriyle de ilgilenir ve öğrenmek isterdi. Patrikliğe tayin ettiği Kenadiyos'dan, Hıristiyanlığın din hususundaki esas inançlarının ne olduğunu sormuş, o da bu ciheti bir risale halinde yazıp Fatih'e takdim etmiştir. Rumca bilen Karaferyeli Kadı Ahmet tarafından tercüme edilen ve İtikatname adı verilen bu vesikanın Fatih zamanındaki Türkçeye kısa cümlelerle yazılmış olan tercümesi, *Ebüzziya* mecmuasıyla neşredilmiş olduğu gibi, Avukat Vladimir Mirmiroğlu tarafından bugünkü Türkçeye çevrilip yeni Türk harfleriyle basılmıştır.

Havvariyun Kilisesi'ni Patriğin elinden alıp şimdi Fethiye Camii denilen Panmakaristos Kilisesi'ni Patrikhane'ye verdiği zaman, Fatih iki defa Patrikhane'ye gidip Kenadiyos'la konuşmuş, hattâ dinî münakaşalarda bulunmuştur.

Bundan başka Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra şehri terkedip Adalar'a, İtalya'ya ve daha başka yerlere göç etmiş olan Bizans bilginlerini İstanbul'a davet ettiği gibi, bulundukları yerlerde onlarla muhaberelerde de bulunmuştur.

Fatih Sultan Mehmet'in eski eserlere, abide ve güzel sanatlara karşı gösterdiği ilgi de ehemmiyetle kayda değer mahiyettedir. Ordu İstanbul'a girdiği zaman cahil bir neferin, resimleri ve putları kurmak için güzel bir sanat eserini tahrip ettiğini gören Fatih hemen askeri men ederek:

- "Abideler benim, ganimetler askerlerin" diye bütün orduya günlük emir neşriyle tebligatta bulunmuştur.

Ayasofya, Kariye, Fethiye gibi kiliselerdeki mozaik resimleri aynen muhafaza ettirmiş, İtalya'dan ressamlar getirterek evvela kendi resmini yaptırmış, gelen ressamlardan Türklerin Mastori Pavli dedikleri Maneodi Pastis'i İstanbul'da alıkoyarak resim öğrenmek için yanına Türk talebeler de vermiş ve güzel sanatlara olan meylinden ileri gelen Türklerden Bursalı Ahmet Şili ile Nakkaş Sinan'ın Mastori Pavli'den resim öğrendiğini tarihçi (.....) de yazar.

Fatih'in akalliyetlere, Müslümanlıktan başka dinlere ve onların mahalli ve hususi işlerine karşı tanınmış olduğu hakların Yavuz Selim'den itibaren vakit vakit kısıntıya uğradığını, Patriklerin de Genadiyos gibi hareket etmeyerek hükümete karşı yapılan isyanlarda önayak oldukları ve bu yüzden onlardan birinin asıldığını da biliyoruz.

Dünya'nın 500. fetih yılı armağanlarından
1953, İstanbul

2 Şehbal Mecmuası, no.91, s.373.

TURGUT KUT

Evliya Çelebi'ye göre: • Sultan II. Mehmed'in eşi Akide Hatun kimdir? • Akşamları pişmiş helva niye yenir? • İstanbul semtleri adlarını nasıl almış?

Osmanoğlu'na Fransa kralının yakınlığını bildirir: Onlar hikâye eder ki bizim pederimiz Fransa kralı (...) adlı kralın oğlu idi. O zamanki Fransa kralı babamızın kız kardeşini İstanbul tekfuruna vermeyi taahhüt edip çeyizini temin etmek için 600 parçagemiyle Akka Kalesi taraflarını yağmalayıp bu kadar ganimet mallarıyla ve bu kadar esir ve esire ile vilâyetimiz olan eski taht yeri Paris'e gelip şenlikler ederler. O gelen ganimet esirelerden kral babama bir seyyide (saygıdeğer kadın) cariye verir. Hakîr o seyyideden doğup üç yaşında iken babamı kral dedemizin kız kardeşiyle İstanbul'a girerken bu kadar bol mal ile Saraybumu'nda bizi Osmanlı alıp Tersane Bahçesi'nde Sultan Mehmed'e teslim edip fe-

Akşemseddin.

tihten sonra babam Sultan Mehmed huzurunda Akşemseddin hazretleri etkisiyle İslâm ile şereflenip babamın kız kardeşini bütün Müslüman gaziler Sultan Mehmed'e bağışlarlar. Ona da Akşemseddin İslâm telkin ettikte tereddüt edip İslâm'ı kabul etmeyince Sultan Mehmed Han "Biz onu iyi terbiyeye koruz" diye ısrar etmediler...

Ama sonradan İslâm'ı kabul etmeyip ölünce Sultan Mehmed Han kendine yaptırdığı türbe yanında küçük bir kubbe içinde defnolundu, der idi. Hakîr nice kere seher vaktinde görmüştür ki eczâhânlar (Kur'an okuyanlar) türbesinde cüzler okuduklarında diğer kubbelerde gömülü olanlara yönelip Kur'an okurlar, ama bunun İslâm ile göçtüğüne şüphe olduğun-

dan bütün eczâhânlar sandukasına arkalarını çevirip Kur'an okurlar.

Hakîr nice kere gördü ki Fransa Frenk taifesi gizlice gelip türbedârlara birkaç akçe verip ziyaret ederler, zira daima kapısı kapalıdır.

Ganimet Mallarının Bölüşülmesinin Anlatılması

Üç gün üç gece ziyafetlerden sonra bütün askerlerin ağaları, kâtipleri ve üç padişah defterdarı bir araya gelip daha önce denizden alınan Fransa kralının yirmi gemi dolusu hesapsız mallarını Tersane Bahçesi'nde dağlar gibi küme küme yığdılar...

Ertesi gün sabahleyin Sultan Mehmed haremden çıkıp Akşemseddin ile Tersane Bağı'nda müşerref oldukta, Akşemseddin buyurdular ki,

"Padişahım, bu gece pişmiş helva yediniz mi?" deyince Fatih,

"Hayır yemedik" dedi. Akşemseddin buyurdular ki, "Ya bizsize Manisa şehrinde Akka Kalesi'ni kâfirlerin aldığına gam yemen (gamlanmayın). İstanbul'u fethettiğiniz günler pişmiş helva yersi(niz) dediğim işte bu gece Fransa kralı kızının bekâretin giderip helvasını yediniz" der.

"Ve o duhterin (kızın) ismi Akide Hanım olsun ve o açılmamış kızın bekâretini giderdiğiniz için size biz dahi hünkâr dedik" diye bu gibi lâtife sözler eder ve,

"Fetih günleri o asırda size adalet eylen buyurduk idi. Şimdi gerektir ki şimdı, bu size haseki olan Akide Hanım ile cariyeliğe gelen 3.000 ümmet-i Muhammed kızlarına bir ferde el koydurmayıp Akka, Gazze, Remle ve Havran ülkelerine bu bakirelerin isim ve resimleri (alâmetleri) ile deftere kaydedip o defterleri vilâyetleriyle gönderip hepsinin baba ve annelerini İstanbul'a getirip ana-baba rızalarıyla her birini birer gaziye nikâhlayıp İstanbul şehrini imar edesin" dedikte, Akşemseddin'in bu görüşüyle her diyara adamlar gidip bir anda bütün bakirelerin 10.000 kadarının baba, anne, akraba ve yakınları gelip 3.000 bakire 3.000 yiğitlere şeriat izniyle verip büyük düğünler yapıp İstanbul imar oldu.

Sonra Anadolu ve Rumeli'de bütün eyalet sahibi vezirlere fermanlar gönderilip vilâyet vilâyet İstanbul'a insan sürdüler.

Önce Rumeli'den Üsküp halkını Üsküplü Mahallesi'ne,

Yenişehir halkını Yeni Mahalle'ye,

Sofya halkını Ayasofya'ya,

Mora Rumlarını Fenerkapısı'na ve

Selânik Yahudilerinin elli cemaatini Tekfur Sarayı'na ve Şuhudkapısı tarafına kodular. Onun için Çufutkapısı derler.

Anadolu tarafından Aksaray ile Aksaray Mahallesi'ne,

Akka, Gazze ve Remle'den gelen Arabistan kavmi Tahtakale'ye,

Acem'den gelenleri Mahmudpaşa yakınında Hoca Hanı'na,

Balat şehrinden gelen Çingeneleri Balat Mahallesi'ne,

Aklbend'den gelen Uluç adamlarını Aklbend (Nakilbent) Mahallesi'ne,

Arnavut kavmini Silivrikapısı'na,

Safet Yahudilerini Hasköy'e,

Anadolu Türklerini Üsküdar'a,

Tokat Ermenileri ve Sivas Ermenilerini Sulu Manastır'a,

Manisalıları Macuncu Mahallesi'ne,

Eğirdir ve İğdirlileri Eğrikapı'ya,

Bursalıları Eyüpsultan'a,

Karamanlıları Büyük Karaman'a,

Konyalıları Küçük Karaman'a,

Tirelileri Vefa'ya,

Çarşamba Ovası halkı Çarşambapazarı'na,

Kastamonu kavmini Kazancılar Mahallesi'ne,

Trabzonlu Lâzları Bayezid Han Camii yerine,

Gelibolu kavmini Tersane'ye,

İzmir kavmini Büyük Galata'ya,

Frenk kavmini Küçük Galata'ya,

Sinop ve Samsun kavmini Tophane'ye,

Kısaca o devirde Osmanlı elinde ne kadar büyük şehirler var ise hepsinden Müslümanları aileleriyle İstanbul'a getirip izzet ikram edip mamur ettiler. Onun için "İslâm'ı bol" ismiyle isimlenip hâlen "Gulgule-i Rum", "Velvele-i Rum", "Tantana-i Rum" oldu.

Hudâ'nın hikmeti İstanbul fetholduğu günler Temmuz ayı idi. O günler ki denize nice bin şehitlerin kanı dökülüp kırmızı oldu. Hâlâ o fetih günleri Temmuz ayı olunca denizin rengi değişip her yıl kırk gün Ebû Ensârîkapısı'ndan tâ Şehitkapısı'na kadar denizin yüzü kırmızı kan gibi olur. Acayip ve garip Hudâ sırrıdır. Allah her şeye kadirdir.

Kaynak: Günümüz Türkçesiyle
Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul,
cilt 1, yayına hazırlayan: S.A. Kahraman - Y. Dağlı, İstanbul, YKY, s.203.

Şehit Ressam

Hasan Rıza'nın Bitmeyen Çilesi

ÜMİT BAYAZOĞLU

Tarih ve Toplum dergisinin Aralık 228. sayısında, Salih Özbaran'ın "Rumî Coğrafya" başlıklı yazısında kullanılan, meşhur "Fetih" tablosu, besbelli bir yanlışlık sonucu Zonaro'ya maledildi. Oysa bu tablo "Şehit Ressam Hasan Rıza"ya aittir. Bu fırsattan istifade, Hasan Rıza'nın trajik hayat hikâyesini ve söz konusu tablonun ondan sonra başına gelenleri genç kuşaklara hatırlatalım istedik.

Bundan tam 11 yıl önce, Antik AŞ adlı firmanın düzenlediği bir müzayedede, "Şehit Ressam Hasan Rıza"nın yaptığı Fatih Sultan Mehmet'i at üstünde İstanbul'a girerken gösteren meşhur tablo, 950 milyona Yılmaz Akçadağ adında biri tarafından satın alınmıştı. Bu kişi malûm tabloya göz koyan İbrahim Polat'ı (Ege Seramik), Halit Cingillioğlu'nu (Demirbank), Erdoğan Demirören'i geride bırakarak sahip olmuştu. Bu da o sıralar gazetelerin dikkatini çekmiş, "Yılmaz Akçadağ'ın aslında kimliğini gizleyen bir zenginin vekili veya muhasebecisi olduğu" ileri sürülmüştü. Müzayedeyi düzenleyen firma da "müşteri velinimetimdir" diyerek, tabloyu gerçekten alan kişi ya da kuruluşu açıklamamıştı...

Kendi çizgileriyle Hasan Rıza.

Hemen herkesin tarih kitaplarından, okul ya da kışla duvarlarına asılı posterlerden bildiği ve sevdiği bu tablonun satışı birkaç gün gazetelerin birinci sayfalarını işgal etti: Çünkü bu pahalı tablo Edirne Belediyesi'nden çalınmıştı.

Aslında her şey Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in başının altından çıktı. Rahmetli üşenmemiş, adı, eserleri yok olmak üzere olan bir ressam hakkında, 1970'te bir kitap yazmıştı: *Şehit Ressam Hasan Rıza-Hayatı ve Eserleri*.

Gazetelerin üstüne gitmesiyle devrin Edirne Belediye Başkanı Hamdi Sedefçi de -en azından kendini sorumluluktan kurtarmak amacıyla- harekete geçmiş, zimmet defterlerini kurcalamaya başlamıştı. Çünkü satış basına yansıdıktan sonra "tablonun aslında belediyenin malı olduğuna dair" ihbarlar almaya başlamıştı. Kendince yaptığı araştırmada, Fatih tablosunun 1957'ye kadar belediyenin zimmetinde olduğunu gördü (Bu şu demek oluyor: Tablo 57'den 92'ye kadar tam 35 yıldır kayıp!... 35 yıldır bir kişi çıkıp da bu tablo nerede dememiş ve hatta Süheyl Ünver Hoca bile kitabını 1970'te çıkardığına göre bundan habersiz.)

Belediye Başkanı Sedefçi'nin hırsızlığı kurcalaması rezaletin çok perdeli bir traji-komedi olduğunu gösterdi. Bir kere Edirne Belediyesi'nde düzenlenmiş en eski envanterin 1968

Edirne'ye ilk geldiği yıllarda Hasan Rıza Bey.

tarihli olduğunu gördü. Yani en son Ünver Hoca tarafından 1957 envanterinde görülen tablo, bundan 11 yıl sonra yapılan 1968 envanterinde yoktu. İkincisi, biri Hasan Rıza'ya ait iki tablonun da "hurda" gerekçesiyle 1983'te imha edildiğini öğrendi. Belediyenin zimmetinde olan iki tablo, "depoda fuzuli yer işgal ettiği ve kırılmış ve kullanılamaz halde olduğu için" encümen kararıyla (5.5.1983-/1169) yakılarak imha edilmişti. Bu işlem de 1968 ile 1983 yılları arasında gerçekleşiyor. Ancak bu dosyada, eserlerin imha edilebilmesi için şart olan "bilirkişi raporu" ve "yakılarak imha edildiğine dair tutanak" da yok.

Ama oraya gelmeden önce Süheyl Hoca'ya kulak verelim: Hasan Rıza'nın bu eserden dört tane yaptığını, bunların üçünü bizzat görüp incelediğini yazıyor kitabında. Bunlardan biri malûmunuz Edirne Belediyesi'nde, ama yok. İkincisi ressamın yakın bir akrabasında. Hoca, adını açıklamadığı akraba evine, Dr. Said Sağdam vasıtasıyla gidiyor. Bu evde gördüğü tablo için şunları yazıyor, "Edirne Belediyesi'nde olan tablo imzalıdır. Akrabasından birinde bulunan ikincisi, muhakkak ki bitmemiş olduğundan imzasını taşımıyor amma (1x1.50) metre ebadındaki eser, bir başkasına ait kopya değil, bizzat kendisinindir." Üçüncü tabloya gelince... Onun trajik bir hikayesi var; Bulgarlar kuşatmış, Edirne işgal altında. Tesadüfler bu sıra üç asker ressamı Edirne'de bir araya getirmiştir: Sami Yetik, Mehmet Ali Laga ve Hasan Rıza... 167 gün boyunca hiç durmadan bombalanan şehrin nihayet Bulgarlara teslim oluşuna tanık oldular. Hasan Rıza atölyesini basan, resimlerini parçalayan işgalci askerlerle boğuşurken süngülenerek öldürüldü. Sami Yetik ile Mehmet Ali Laga ise esir edildiler. Bulgarlar esir subayları Sofya'ya götürüyordu. Laga Sofya esaretine çıkmadan önce, Hasan Rıza'nın Fatih'in fetih tablosunu çerçevesinden söküp rulo yaparak saklamaya fırsat bulmuştu. İşte bu üçüncü tablo, savaşlar el etek çekildikten sonra Laga ailesi tarafından Topkapı Sarayı Müzesi'ne verildi. O sıralar Müze Müdürü olan Haluk Şehsuvaroğlu, tabloyu Lagalar'dan satın almış ve müzenin zimmetine geçirip resim galerisine koymuştu.

(Üstte) Ressam Hasan Rıza. (Solda) Fetih tablosunda, Hasan Rıza Fatih Sultan Mehmet'in yanında kendisini de resmetmiştir.

Süheyl Hoca dördüncü fetih tablosunu hiç görmediğini, ancak hakkında şifahi bilgisinin olduğunu söylüyor. Emekli Binbaşı Alâeddin Arıman'ın tanıklığına göre bu eser, Edirne'de Müşiriyet (Komuta) Dairesi'nde (bugün orducvi) bulunuyordu. Bulgar istilasında kaybolmuştu. Sonradan bulunup İstanbul'a getirildiğini söylediyse de nerede olduğunun bilinmediğini yazıyor.

Ünver'in yazdıklarından, şifahi bilgiyle varlığını saptadığı dördüncüsünü saymazsak, Hasan Rıza'nın bu tablosundan üç tane olduğu kesin. Bunlardan imzalı olanları Topkapı Müzesi'nde ve Edirne Belediyesi'nde, bitmemiş ve imzasız olanı ise Hasan Rıza'nın akrabalarında...

Burada yeniden başa dönerek, Fatih tablolarıyla birlikte esrarengiz bir yolculuk yapalım. Önce Edirne'deyiz. Çünkü Belediye Başkanı, sansasyonel müzayedenin hemen ardından *Milliyet* gazetesine verdiği demeçte, "950 milyona satılan Fatih tablosunu bizden çaldılar..." demişti. Başkan Hamdi Sedefçi, "Bizim tabloyu çalıp, yurtdışına götürmüşler ve yurtdışından getirdik diye satışa sunmuşlar. Fatih'in tablosu bizimdir. Onu kimseye hiçbir şekilde veremeyiz..." diyordu.

Başkanın bu açıklaması üzerine Antik AŞ, *Cumhuriyet* gazetesinde bir açıklama yaptı. Buna göre, tablonun Viyana'dan özel olarak getirtildiği doğrulanıyor ancak sattıkları tablonun imzasız ve (1.51x1.25) ebadında olduğunu belirtiyordu. Antik AŞ, üstelik Süheyl Hoca'nın kitabını kaynak göstererek, Edirne Belediyesi'ndeki tablonun (92x1.48) ebadında ve imzalı olduğunu söylüyor. Böylece sattıklarının imzasız ve farklı ebatta olduğuna dikkat çekiyordu.

Süheyl Ünver, kitabının 16. ve 17. sayfalarında anlattığı bu tablonun, Edirne Belediyesi'nde gördüğünün imzalı olduğunu söylüyor ama ebatını vermiyor. Hocamız, gördüğü üç tablodan sadece birinin ebatını vermiş, o da ressamın akrabasında olanın. Aynı kaynaktan bizim yaptığımız araştırmada, Antik AŞ'nin söylediği gibi belediyedeki tablonun (92x1.48) ebatında olduğuna dair bir bilgiye rastlamadık.

Encümen Kararıyla İmha Edilen Eserler

Şimdilik Fetih tablosunu bir kenara bırakalım. Hazır Edirne'ye gelmişken, encümen kararıyla imha edilen eserlere bir göz atalım. Bu da başka bir hikâye. "Netekim" sıkıyönetim yılları... 40 Haramiler devlet arpalıklarına dadanmış. Emirler, atamalar, kayırmalar, torpiller, harcırahlar, makam arabaları, ikramiyeler gırla gidiyor. Edirne'nin seçimle gelmiş Belediye Başkanı Güngör Mazlum görevden alınmış, yerine Ayhan Engin adında birini getirmişler. 135 kilo ağırlığındaki bu başkan, silme tarihî mobilyalarla dolu makam odasındaki antikaları bir hafta içinde çatır çutur kırıyor. Kristal aplikleri söktürüp floresan taktırıyor. Binanın orijinal masif mermer tuvaletiyle banyosunu ve bahçedeki fıskiyeli havuzunu yıktırıp, her yeri Kalebodur'la donatıyor.

Ayhan Engin'den sonra Paşalar, Belediye Başkanlığı'na, Mimarlık Fakültesi öğretim görevlisi Alparslan Yalkın'ı münasip gördüler. İşte bu kişi yakılan tabloların baş sorumlusu. Bir gün bu başkanın yürütme prosedürü gereği izne ayrılması icap ediyor. İşte tam da o gün, belediyenin gariban ambar memuru da, ambardaki yer darlığından şikayet etmeye başlıyor. Encümen bu çok acil ve mühim görev için derhal harekete geçerek başkansız toplanıyor. Halen görevde olan (1992 itibariyle) muhasebeci Şerafettin Çetinkaya'nın da özel gayretleriyle problem şıp diye halledili-yor. Başkâtip Necmi Altınok, Avukat Ruhi Uğurlu, Veteriner Ertuğrul Atakut, İsmail Karakaş, Şükrü Çetinkaya ve muhasebecinin imzaladığı kararla, kırılmış iki koltuk, bir bornoz, bir havlu ve beş adet kırılmış aplikle beraber iki de tablo iç ediliyor.

Hasan Rıza'nın yapuğı ancak Zonaro'ya maledilen Fetih tablosu.

Süheyl Ünver'in belirttiğine göre, "Fırtınalı Havada Bir Yelkenli" adındaki tabloya encümenin biçtiği fiyat 500 lira. Hasan Rıza bu eserini 1903'te yapmıştı. Sanatçının imzasının taşıyan tablo (93x1.48) ebadındaydı. Encümen Kararı'nda fiyat biçilmeyen ikinci tablo "Denizde Yüzen Kayık" diye tanıtılıyor. Ancak hakkında başka bir bilgi yok.

Edirne'de kaybolan ve güya yakılarak imha edildiği söylenen tablolar hakkında belki bir ipucu buluruz umuduyla, belediyeden başka makamlara da müracaat ettik. Belediyedeki tarihî eserlerin envanterini görmek maksadıyla önce İl Kültür Müdürü olan Gür Karasu'ya gittik. "Olmaz efendim, hiçbir şey eksik değil" diyor. Zaten o "bu konularda çok hass-mış". Hırsızlık basına yansıyınca, der-hal harekete geçerek envanterleri incelemiş ve belediyeden hiçbir eserin kaybolmadığını saptamış. Belediye Başkanı Sedefçi, "Bir tablomuz kayıp, ikisini de imha etmişler" diye basba-bağırıyorken, İl Kültür Müdürü göz-müzün içine baka baka, "Envanter-12 tablo gözüküyor. Bizzat giderek say-dım, 12 tablo yerli yerinde duruyor demez mi! Olacak şey değil...

İl Kültür Müdürlüğü'nden çıkıp benzer sözler dinleyeceğimizi bile bi-bu kez, Edirne Anıtlar Kurulu Başk-Ömer Yörükoğlu'nu ziyaret et-

Hasan Rıza'nın Fatih Sultan Mehmet'in ordusuyla Edirne'den İstanbul'a yürüyüşünü anlattığı tablosu.

Anıtlar Kurulu, heykelci İlhan Koman'ın Kültür Bakanlığı'na bağışlanmış evinde ikamet ediyor. Görüşmeden önce Koman ailesinin hatıralarının arasında dolaşıyoruz. Birinci katta bir camekân var. İçinde sanatçının pasaportu ve fotoğrafları duruyor. Camekânın kapağı ardına kadar açık. Bekçi de yok. Her taraf pislik içinde, perişan; eşyalar rastgele oraya buraya serpiştirilmiş. Anıtlar Kurulu Başkanı'na resimlerin çalınabileceğini söylüyoruz, bu kişi İl Kültür Müdürü'nden daha rahat"; "Çalınsın, bizde daha çok resmi var, yenine yenisini koyarız" diyor. Tahmin edileceği üzere, Hasan Rıza'ye çalınan eseri hakkında bu makamdan hiç bilgi almak mümkün olamadı.

Şimdi tekrar Fetih tablosuna dönüyoruz. Birincisi malûm, belediyeden alınmış. İkincisi Topkapı Müzesi'nde ve üçüncüsü akrabasında. Peki müzayedede 950 milyona satılan tablo bunlardan hangisi? Antik AŞ'nin ortağı Turgay Artan, satımına aracılık ettikleri tablonun Viyana'da yaşayan bir hanıma ait olduğunu söylüyor. Tablonun Viyana'ya nasıl gittiği meçhul. Ancak yeniden vatana dönüş hikâyesi biliniyor: Antik AŞ'nin ve Hasan Rıza'nın meçhul akrabası hanımın işbirliğiyle eser Avusturya Devlet Anıtlar Kurulu'nun (Bundesdenkmalamt) , 20.7.1992 tarihli onayıyla Türkiye'ye getirilmiş.

Antik AŞ, tablo hakkında çıkarılan "çalıntı" iddialarını kesinlikle yalanlıyor. Artan, önümüzde günlerde konuyla ilgili bir basın toplantısı düzenleyeceklerini söyledi. Bu toplantıda tablonun esrarengiz sahibesi de olacakmış. Çünkü hanımefendi, kendisi ve tablo hakkından çıkan söylentilerden çok rahatsızmış. (Söz konusu basın toplantısı yapılmadı.)

Ressam Hasan Rıza'nın Hayat Hikâyesi

Hasan Rıza 1858'de, bizzat "Nazenin Ana" diye vasıflandırdığı Üsküdar'da doğdu. Çocukluğu yaramazlıklar içinde ve gençliği hırçın geçmiştir. Askeri Lise'de öğrenciyken "Ressam Hasan Rıza Üsküdar" namıyla anılırdı. 1867-77 Türk-Rus Harbi sırasında cephedeyken tanıştığı bir İtalyan gazete ressamıyla (o zamanın foto-muhabiri) dost oldu. Hasan Rıza bu arkadaşlığın nasıl başladığını Ressam Sami Yetik'e şöyle anlatmıştı: "Harbiye'ye geçtiğim sene (1867-77) seferi açıldı. Sınıfımızda gönüllü olarak harbe katılanlar arasında ben de vardım. Hatta harpte sol kaşım üstünden yaralanmıştım. Bulunduğum alaya bir gün harbın safahatını tetkik ve tersime mezun İtalyalı bir gazete ressamı geldi. Bu haber benim için tesadüfün her zaman

Hasan Rıza'nın Viyana Kuşatması adlı tablosu.

bulunamayan bir feyz hediyesiydi. Vakit geçirmeksizin kumandana müracaat ettim, beni bu ressamın muhafızlığına tayin etmeleri istirhamında bulundum. Derhal resmi bir emirle artistin muhafızlığına memur edildim. Bu kişi biraz yaşlıca fakat sıhhati yerinde bir sanatkârdı. Geceli gündüzlü genç gürbüz bir Anadolu eri gibi Harekatı Askeriyeyi takip ediyordu. Gündüz ateş hattına bile sokularak siperleri, bölüklerin vaziyetini kurşun kalemiyle not ederek hazırlıyor, harp olmadığı zamanlarda çadırına çekilerek kendine mahsus desenler, şekiller meydana getiriyordu. Bir gün derin bir vecd içinde çalışan bu ihtiyar artistin dalgın vaziyeti bendeki zevki tersimi canlandırdı. Kurşun kalemiyle onun dikkatle resmini yaparak kendisine gösterdim. Bir Türk neferinden, sanayii nefisenin en yuksek kısmına heves ve intisap görmek, İtalyalı ressamı hayretler içinde bırakmıştı ve o dakikadan itibaren artık ben onun bir muhafızı olmaktan ziyade samimi bir dostu, genç bir meslektaşı olmuştum. Bu ilişki senelerce devam etti. Harp nihayet bulduktan sonra bizi Harbiye'ye iade ettikleri zaman, ben Bahriyeye intisap ederek deniz mektebine ayrılmıştım. Bu mektepte bulunduğum seneler Adada (Heybeli ?) yerleşen ihtiyar ressamı her hafta başı ziyaret eder, yaptığım resimleri ona göstererek teşci nasihatleri alır, hiç durmaz çalışırdım. Zabıt çıkacağım sene, Sultan Hamid'e mahsus Sultaniye gemisinin kamaralarını tamir ve telvin meselesi çıkmıştı. Kamaralarında ve salonlarındaki tezyini resimlerin erbabı tarafından bozulmadan yapılması icap ediyordu. Bu iş için Bahriye Nezareti'nin binlerce lira sarf ederek Avrupa'dan ustalar celp etmesi lazım geliyordu. Nihayet resim öğretmenimin teşviki, mektep müdürünün nezarete tavsiyesi üzerine beni Sultaniyenin tezyinatını tamire memur ettiler. Burada aylarca son kudretimi sarf ederek çalıştım. Lakın bu yorucu çalışmanın mükafatı iltifat yerine heveslerime bir inkisar darbesi indirmekten ibaret kaldı...

Bu işi bitirdikten sonra Bahtiye Nazın Paşa benim mesaimi takdir ederek mabeyne arz etmiş, mektepten çıkmadan evvel terfiime sebep olmuştu. Keşke bu terfi olacağına nakdi bir mükafatla taltif edilmiş olsaydım çok münasip olurdu. Çünkü birkaç ay sonra zaten zabit çıkacaktım. İlerde askeri hizmetlerime karşılık kollarımı tezyin edecek parlak galonların birincisini bu suretle kazanışım doğrusu hiç hoşuma gitmemişti. Ben bu mevsimsiz terfide herkesin müstehzi bir bakışını görüyor ve sıkılıyordum. Bir gün bir muallimin istihzası pek gücüme gitmişti. Hele muhitimin muallimi şikayete teşvik etmeleri vicdanımı büsbütün yaralamış, bitirmişti. Son düşüncelerim hissimi, fikrimi, kanılen değiştirmişti. Madem ki hayatımın hakkı tasarrufu kendime ait olmak şartıyla sanatın meftunu, meclubu, âşıkıydım. Böyle rütbeye, nişana bağlı yaşayan bir muhitte ne işim var, diyordum. Velhasıl kanımdaki gurur kuvvetlerini münafıklıkla zehirlemeden, ruhumdaki çalışma kudretini fuzuli teessüllerle öldürmeden, en ihtiyar dostumun delaletiyle vatanımdan, istikbalimden uzaklaştım. Kuru ikballere, neticesiz saltanatlara tapmış ahlak sarhoşluğu içinde yüzen muhitten adeta firar ettim.

İtalya'da Roma'nın, Floransa'nın, Napoli'nin atölyelerinde, müzelerinde senelerce çalıştım, dolaştım. Son senelerde Mısır'a geçerek orada ateşin çölleri-kadim asarını etüt ettim. Ayrılışımdan 12 sene sonra ailevi bir mecburiyet beni tekrar vatanıma getirdi. Gerçi zaman, şahsımda çok değişiklik yapmıştı, lakin fikrim, hissim hiç değişmemişti...

Beni 'habisliğinin esrarı keşfedilmiş bir kabahatli' sıfatıyla Kaptan Paşa'nın karşısına çıkardıkları gün ondan, hiç unutmayacağım şu himayeyi gördüğümü tekrar etmek istedim. Paşa rütbemin iadesini, terfi ve tefyizimi deruhde edeceğini tekrar tekrar vadetmişti. Fakat benim rütbeden, millet hazinesinden koparılacak taltiften uzak, sessiz bir hayata ihtiyaç ve meftuniyetimi açık bir lisanla itiraf edişim o zamandan beri bu suretle yaşamaklığımı temin etti.

Hasan Rıza, yurda dönüşünde Nazenin Ana kucağı dediği Üsküdar yerine Edirne'yi tercih etti. O zaman Edirne çok yoğun olarak meskun ve yeni evlerle süslü, tarihi havasını severek, ayrılmadığı Edirne'nin Karaağaç semtindeki evinde oturur, atölyesi de oradadır ve orada çalışır. Nitekim bugün millete yadigar eserlerini hep burada yapmıştır. Bir rivayette resimleri çok geç bitirirmiş. Fakat bu velüd (çok eser veren) ressamın daima çalıştığı, mevcut ve kaybolduğu rivayet edilen resimlerinin çokluğundan anlaşılmaktadır. Bulgar yağmasında eserlerinin 10'da dokuzu kaybolmuştur.

Her gün Edirne'ye müdürü bulunduğu önce Melce-i Eytam namı altında açılan Sanayi Mektebi'ne iner, ilk zamanlarda kurduğu özel mektebine gider ve Edirne İdadisi de dahil olduğu halde derslerini verir.

Boş zamanlarında hükümet dairesi avlusunda, postanenin önündeki, kibar zevatın devam ettiği asırdide çınar altında oturur, dostlarıyla görüşürdü. Akşamları ise Rumeli Gazinosu'na gelir ve bir saat kadar oturur, meraklılarıyla bezik oynar, Karaağaçtaki evine öyle giderdi. Vaktiyle buraya Amerika Gazinosu da denirmiş (1931). Sanata meraklı dostlarını Karaağaç'taki atölye evinde kabul eder. Güzel yemekleri sever ve bu meyanda gençliğinden beri kendisini devasa yaptığına inandığı soğuk pilav yemekten çok haz duyar.

Hasan Rıza iki defa evlendi. İlk eşi erken ölünce Filibe'den Edirne'ye göç eden bir ailenin Saniye isminde ki kızıyla evlenmişti. Balkan Harbi çıkınca onu İstanbul'a göndermişt

Bu hanım 1950'lere kadar Bakırköy'de yaşadı. (Süheyl Ünver, ressamın üvey kızlarından, Saniye Hanım'da eşinden kalma bir resim olmadığını öğrenmiş.)

Edirne'de en yakın arkadaşlarından olan Dr. Rifat Osman, ona "Koca Adam" lakabını takmıştır. Hatta çok sevdiği çınarın altında oturduğu zaman, "Koca Adam Koca Çınarın altında" derlermiş. Mimar Koca Sinan'ın meftunlarındandı. Her sene bu dahinin ölüm yıldönümünde birkaç saatini Selimiye mihrabında geçirir, güya bir sevgili defnedilmiş gibi ezgin bir ruhla camiden çıkarmış.

Sami Yetik *Ressamlarımız* adlı eserinde şu acıklı sonu, lakin sanat aleminde ebedi hayata kavuşmasını şöyle anlatıyor: "O vicdanında kimseye karşı nefret hissi taşımayan bu cezbeli sanatkarla şehadetinden bir gün evvel, Edirne'de geçici olarak hastaneye dönüştürülen Sanayi Mektebi'nde görüşmüştüm. Esasen okulun müdürü olduğu için hastaneyi de o yönetiyordu. O meş'um günün sabahı (26 Mart 1913) ben hasta ve bitkindim. Bombardımanın gürültüsünden ürkmüş hastalar yataklarından fırlamış, merdiven başındaki pencerenin önüne toplanmışlardı. Bu sırada Hasan Rıza merdivenleri çıkarak yanıma geldi. Kalenin burcunda dalgalanan bir kefen gibi sallanarak felaketi ilan eden beyaz teslim bayrağını göstererek ağlamaya başladı. Teslimiyete tanık olmak ona çok ağır gelmişti; gözünün önünde ölen bir canana, kucağında inleyerek ruhunu teslim eden anaya dökülen gözyaşlarından daha yakıcı daha acı yaşlar dökmüştü. Teslimin ilk gecesi hastaneden ayrılmaması dostları tarafından ısrarla söylediği halde Hasan Rıza kabul etmemiş, Karaağaç'taki atölyesine gitmişti. Belki bu gidişi akıllıca bulunmamıştı ama bence eserlerini kurtarmak kaygısından ileri gelen bir nih isyanından başka bir şey değildir.

Senelerden beri göz nuru dökerek plüm (?) taramasıyla yaptığı tarihi resimlerin düşman çizmeleri altında ezildiğini, çiğnendiğini düşünmek onu feveran ettirmiş, kimseyi dinlememiş, ölümü düşündürmemiştir.

Evet Hasan Rıza o akşam atölyesine son olarak gitmiş ve bir daha dönmemiştir. Hasan Rıza rezilane bir hücuma uğramış, eserleri 20. asrın vandalları tarafından parçalanmış ve şehit olmuştu. Acıklı şehadetini Dr. Rıfat Osman da şöyle anlatmıştı: "İşte üstadın o gün mektepten eve gitmesi ve evinde yağmanın başlaması ve yerli Rumların delaletiyle istasyon karşısında Katipyan'ın değirmeni civarındaki Bulgar alayı karargahına göturen süngülü Bulgar neferleri, değirmenin arkasındaki tarlalar içinde süngü darbeleriyle zavallı vatansever sanatkarı şehit etmişlerdir.

Sonradan Eski Cami imamı ve hatibi olan ilk öğrencilerinden Rakım Ertur: Hasan Rıza'yı Balkan Harbinde Bulgarlar Edirne'nin teslim günü Altınalmaz Miltiyadi'nin un değirmeni arkasındaki korulukta şehit etmişlerdir. Burada 62 askerle, son mermisine kadar çarpışan jandarmalarda aynı mevkide şehit edilmişlerdi. Bu şehitlik Karaağaç yolu üzerinde bulunmaktadır. O zaman burada hepsi toplanarak defnedilmişlerdir.

Şehrin tekrar tarafımızdan geri alınmasında bu feci hadiseyi öğrenen kumandan Hurşid Paşa (?) cesedin bulunması için 30-40 istihkamcı ve iki subayı refakatimde bu yere göndermişti. Hadiseyi gören ihtiyar bir Ermeni kadın, üstadın şehit edildiği yeri göstermiş ise de hafriyatta bulunmak mümkün olamamıştır. İhtiyar kadın, yüksekçe bir yerden hadiseyi gördüğünü ve şahsen tanıdığı olan Hasan Rıza'nın kendini korumak için önce bir Bulgar neferinin üzerine hücum ettiğini ve bu esnada diğer bir neferin arkasından süngülediğini hikaye etmiştir. Olayda beş Bulgar askeri varmış.

O tarihlerde İstanbul'da çıkan bir gazete bu hadiseyi pek acı bir dille yazarak ilan etmiş, lakin Sofya'dan şu telgrafla güya yalanlanmak istenmiştir:

"(Sofya 3 Nisan 1913) Edirne'nin zaptı esnasında Türk Ressamı Hasan Rıza Beyin Bulgarlar tarafından sürüklenerek katledildiği ve asarının Kral Ferdinand tarafından yağma edildiği hakkında *Tasvir-i Efkâr*'ın verdiği haber Bulgar ordusunun namını ve Başkumandanını lekelemek maksadıyla ortaya atılmış bir iftiradır. Bulgar ordusu ve başkumandanı alicenabane şecaatlerinin sevkiyle kendilerini layık olan hasma karşı medyun oldukları muamelatı nazikâneyi hiçbir zaman unutmamışlardır." (Tosyavizade Dr. Rifat Osman, *Milli Gazete*, Edirne. Sayı: 219 / 26 Mart 193).

Ekrem Demiray'ın rivayetine göre, şehit edilmesine sebep de rahmetlinin çok nadide ve zengin eski silah koleksiyonunu Karaağaç Rumlarının bilmeleri ve bunları yağma için Bulgarlara ihbarda bulunmalarıdır. Ne malum belki bu Rumlar rahmetlinin ferden iyiliğini gönnüş olanlardandı.

İtalya'da tahsilden sonra bir rivayette Bulgaristan'a geçmiş. Orada bir şehirde bir Türk mektebine müdür olmuş. Bir gün Bulgar Kralı oraya gelmiş. Daha önceden haber aldıklarından bir cemile olsun diye kralın resmini koymuşlar. Kral daha sakalsızmış, oraya gelince Hasan Rıza hazırladığı sakalsız resmini görmüş. Hasan Rıza Bey bakmış ki kral sakal bırakmış. Hemen resme sakal yapmış ve Kral daha mektepten donmeden önce yerine koymuş. Kral dönerken bakmış ki sakalsız resmi hemen sakallanmış. Bunu burada bir ressam yaptı, demişler. Kimdir bu zat diye sorunca: Halen bu mektebin müdürüdür, onun eseridir cevabını vermeleri üzerine iltifatlarda bulunmuş. Bir rivayet de Edirne'ye gelen kral, güya Hasan Rıza'yı arattırmış, askerleriniz onu şehit etti denince, soruşturma açtırmış derlerse de biz buna ihtimal vermiyoruz.

Gençlik ve Spor Bayramı

Batılıların Gözüyle

Büyük Mezarlık

BRIAN JOHNSON
ÇEVİRİ: HANDAN CİNGİ

Ağlayanları duygulu, şen şarkılar rahatsız etmiyor, gülenler de ağlayanlarla ilgilenmiyor.

Yüzyılların tarihini içinde barındıran zengin ve değişik mimarisiyle İstanbul, dünyanın en ünlü kentlerinden biridir. Roma'dan, Bizans'tan ve Osmanlı'dan miras kalan görkemli anıtlarının yanı sıra İstanbul'un mezarlıklarının da ününe katkısı büyük olmuştur. Tarihsel açıdan bakıldığında, Eyüp ve Üsküdar mezarlıkları ve Pera'daki Büyük Mezarlık en çok dikkat çekenlerdir. Bu mezarlıklardan ilk ikisi hâlâ varlığını sürdürürken, sonuncusu, gezi notlarının sayfalarında anlatılan, eski harita ve gravürlerde resmedilmiş olarak duran ve bir zamanlar yayıldığı geniş alanı süslemiş ve sayıları azalmış mezar anıtlarında da gerçek şekilde algılanabilen bir anı olarak kalmıştır. Oysa, yüz elli yıldan biraz fazla bir zaman önce Büyük Mezarlık, dünyanın en büyük mezarlıklarından biriydi. Canlılarla ölülerin birbiriyle kaynaştığı bu diyar, İstanbul'u gezmeye gelenlerin ilgisini çeker, hayal güçlerini coştururdu. Daha da dikkat çekici olan, bu mezarlığın reform ve değişim çağında, Batı Avrupa'daki çağdaş mezarlıkların tasarımcılarına örnek oluşturması, ilham vermiş olmasıydı.

16. yüzyıldan beri,[1] Büyük Mezarlık hem Müslüman hem de Hıristiyanlar'ın gömüldüğü bir alan olmuştur. Taksim'den (kabaca bugün Atatürk Kültür Merkezi'nin bulunduğu alan) başlayarak Dolmabahçe ve Fındıklı'ya inen yamaçlarda Müslümanlar yatmaktaydı, diğer yanda kuzeye, Harbiye'ye doğru uzanan alan çeşitli Hıristiyan cemaatleri için farklı bölümlere ayrılmıştı. İngiliz gezgin Julia Pardoe, 1836 yılında bu yeri şöyle anlatmaktadır:

"Kışlayı [III. Selim'in Taksim'deki topçu kışlası] geçince ilk parsel Frenklerin mezarlığı; burada etrafımızı Latince kitabeler sarıyor; bu dünyadan göçenlerin ruhlarına dua etmeniz için sizi uyarıyorlar; Fransız duygusallığının fantezileri; ölümsüz taşın üstüne oyulmuş nükteli sözler; İngilizler'in kısa ve öz, doğum, ölüm, yaş ve hastalık kayıtları; İtalyanlar'ın incelikle işlenmiş pişmanlık ve keder duyguları ve alelade bir mezarlığın sıradanlığı...

... Avrupalılar'ın mezarlığının yanı başında, aynı hizada Ermeniler'in mezarlığı yer alıyor; orası sıkışık şekilde dolu ve çiçeklerinden hoş kokular yayılan akasya ağaçlarının altında dolaşıp mezarlar arasında yürürken kitabelerin garipliği sizi şaşırtıyor. Ermeniler'in asil karakteri taşa derin bir şekilde oyulmuş; isim ve tarih uygun şekilde ön plana çıkarılmış, ancak bir Ermeni mezar taşının garip ve belirgin özelliği, taşın üstüne keskiyle oyulmuş ve ölen kişinin mesleğinin ne olduğunu belirten amblem...

Türk mezarlığı kışlanın arkasındaki tepenin yamacından aşağıya uzanarak vadiye iniyor. Sık dikilmiş selviler koyu bir gölge yapıyor, selvilerin altında yüksek kitabe taşları beyaz ve dehşet uyandıran bir ışık saçıyor. Selvi ormanında kesişen patikalar bulunuyor ve yer yer ağaçların arasından sızan güneş ışığı altın yaldızla bezenmiş mezar taşlarının üzerinde pırıltılar oluşturuyor. Daha yoğun gölgeli bir noktaya geldiğinizde ise kendinizi, bir an, ha-

---

* Bu makale, 12 Eylül 2002 tarihinde Mainz, Almanya'da toplanan Orta Doğu Araştırmaları Birinci Dünya Kongresi'nde sunulan araştırmaya dayanılarak yazılmış ve İngilizce olarak da Arkeoloji ve Sanat Yayınları'ndan Myth to Modernity, İstanbul, Selected Themes'in 2002 yılı 1. sayısında yayımlanmıştır.

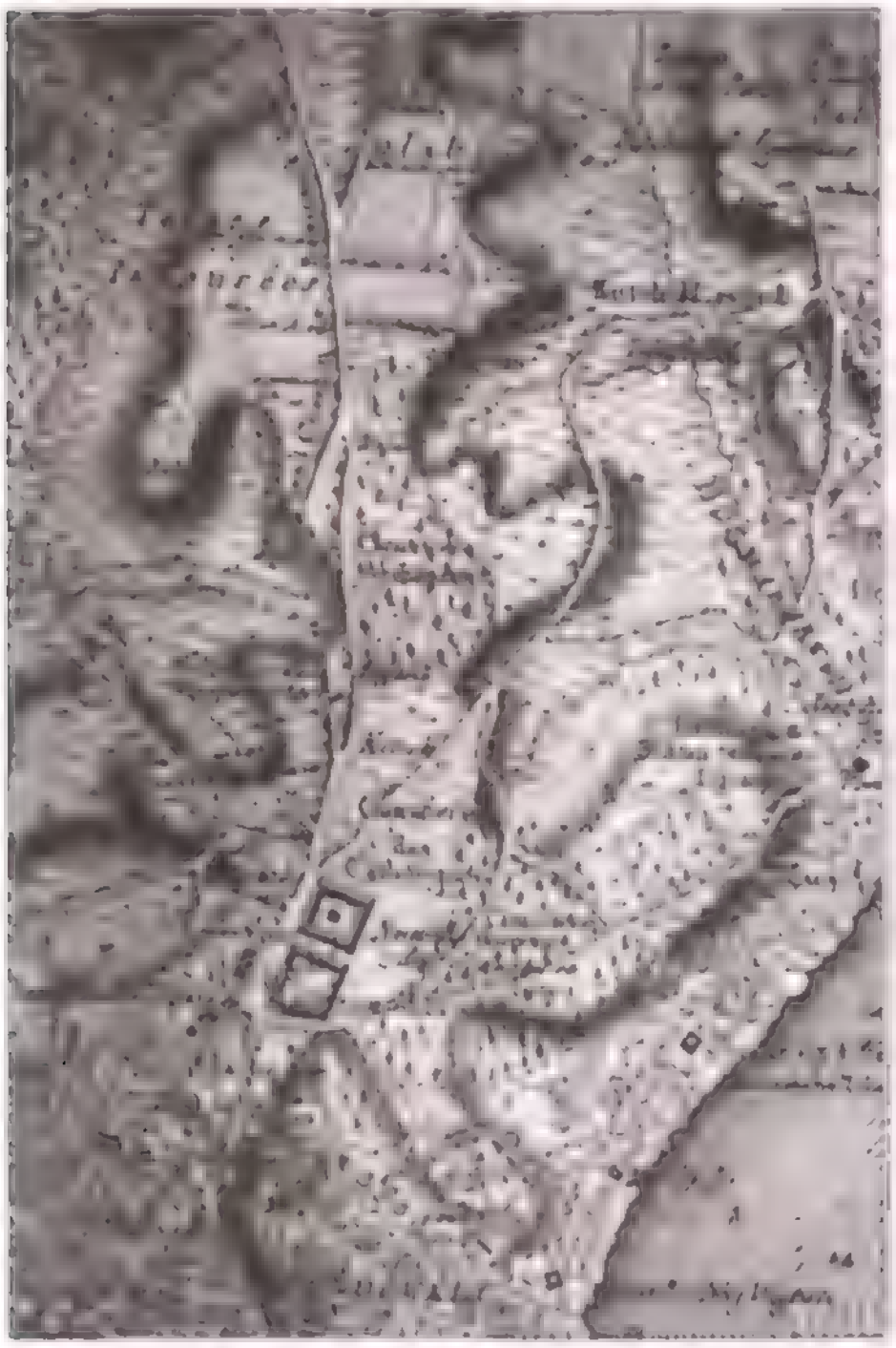

İstanbul'un 19. yüzyıl başlarına ait haritasında, Julia Pardoe'nun yazdıklarına uygun olarak, Büyük Mezarlık'ta farklı defin bölgeleri görülmektedir. III. Selim'in Taksim'deki Topçu Kışlası'nın kuzey ve doğusunda yeralan mezarlıklar Cimetière des Catholiques (yani, Frenkler'e ait mezarlık), Cimetière Armenien ve Cimetière Turc olarak gösterilmiştir (İstanbul Kütüphanesi'nin katkılarıyla).

rap olmuş bir şehrin kalıntıları arasında duruyor gibi hissedebilirsiniz. Bir an için, etrafınızı bir bütünün sayısız parçalarının kuşattığını düşünebilirsiniz. Ancak boşluk sizi aldatmaktadır, siz bir mezarlığın - bir Ölüler Şehri'nin ortasındasınız."[2]

Büyük Mezarlık'ın doğal güzelliği ve uçsuz bucaksız oluşu İstanbul'da oturan yabancıların ve gelen ziyaretçilerin dikkatini aynı ölçüde çekmekteydi ve geçmişe ait gezi notları ya da hatırat arasında Pera'nın eteklerindeki bu mezarlıktan söz etmeyenlerin sayısı çok azdı. Büyük Mezarlık, 19. yüzyıla kadar Avrupa'nın pek çok şehrinde ana mezarlık görevini yapan şehir içindeki kilise avlularının sıkışık görünümüne karşı belirgin bir tezat sergilemekteydi. Bazı tarih yazarlarının, Pera mezarlığının ve aynı şekilde İstanbul'un başka semtlerini çevreleyen diğer mezarlıkların büyüklüğünü şehrin genişlemesine ve gelişmesine bir engel olarak görmelerine karşın,[3] böyle geniş ve ağaçlık bir alanın ölülerin gömülmesi için kullanılmasının sağladığı yarar da gözardı edilmemekteydi.

"Buradan [Taksim] çok uzaklaşmadan, her Türk şehrinin en belirgin özelliklerinden birini oluşturan uçsuz bucaksız mezarlıklardan birine girdik. ... Birkaç kelimeyle ... diyebilirim ki mezarlık ... 40 dönümden fazla bir alanı kaplamakta, selvilerden (biçimi bizim kavağınıza benziyor ancak yaprakları koyu yeşil) oluşan bir orman, bu alanın kullanımına son derece uygun heybetli bir gölgeyle üstünü örtmekte..."[4]

Büyük Mezarlık Batı'ya Örnek Oluyor

Batı Avrupa'da mezarlık tasarımı yapanlar, yerel mezarlıkların sağlık şartları ve görünüm bakımından geliştirilmesi için toplumdan gelen istekler üzerine harekete geçerek, şehir içindeki kilise avlularını kapatmak ve yerine yerleşim alanları dışında daha büyük ve sağlık şartlarına daha uygun mezarlıklar açmak çabasıyla İstanbul'da ve Doğu'nun başka bölgelerinde örnekler belirlediler. Bu reform süreci 18. yüzyılda Fransa'da başladı ve natüralist yazarlar tarafından desteklendi. Bunlardan Bernardin de Saint-Pierre'in (1737-1814) ünlü eseri *Études de la Nature*'de Türkler'in ölülerini şehir dışına gömme âdetini (klasik çağda ve çağdaş Çin'de de uygulanan bir gelenek) överek, benzer uygulamanın Paris'te de yapılmasını önerdi. "Önemli kişilerin gömülmesi için düzenlemesi yapılmış Élysée'ler ve diğer ölülerin gömüleceği ve maddi imkânlar elverirse anıtların dikileceği bahçe düzenlemesi yapılmış halk mezarlıkları" önerdi... "Halk mezarlıklarının şehir civarında oluşturulması, mezarlıklara selvi, çam ve meyva ağaçları dikilmesi ve mezarların anıtlarla süslenmesiyle yaratılacak ortam ziyaret edenlerde sadece derin manevi duygular ve hafif melankoli uyandıracaktır" şeklinde fikirlerini ifade etti.[5]

1700'lerde Avrupa'nın büyük merkezlerinde ölüleri gömmek için yeni yöntemlerin geliştirilmesi sadece estetik olarak değil halk sağlığını koruma açısından da mutlak bir zorunluluk haline geldi. 18. yüzyılın sonlarına doğru Paris Belediyesi ilk adımı atarak "Cimetière des Innocents" gibi eski mezarlıkları kapatmaya ve 19. yüzyılın başlarında da aralarında ünlü Père-Lachaise, Montparnasse ve Montmartre'ın da bulunduğu yeni mezarlıklar kurmaya başladı. Benzer bir uygulama Londra'da biraz daha geç olarak, 1832 yılında, şehrin eteklerinde, takip eden on yıl içinde kurulacak yedi yeni özel mezarlıktan ilki olan Kensal Green'in açılmasıyla başlatıldı.[6] Sonunda, 1852 yılında Metropolitan Burial Act'in kanunlaşması ile şehir sınırları içindeki tüm mezarlıklar kapatıldı. O tarihe kadar da, çoğu ortaçağdan beri kullanılan Londra'daki kilise avluları çok kritik bir

J. F. Lewis'e ait 1835 dolaylarında yapılmış gravürdeki Büyük Mezarlık'ın az bulunan bu görüntüsünde, Boğaz'a bakan tepelerde Frenkler'e ait mezarlık çizilmiştir (İstanbul Kütüphanesi'nin katkılarıyla).

duruma gelmiş, hastalık yuvalarına dönüşmüştü. O dönemin dergilerinden *The Builder* 1843 yılında, yılda 50.000 cesedin Londra'daki kalabalık mezarlıklarda birbiri üstüne yığıldığını, oralarda çürümeye ve kokuşmaya terk edildiğini ve bu arada da kokular yaydığını ve koyu renkli buharlar saçtığını iddia etmişti. O yörede oturan cerrah George Alfred Walker'ın bu korkunç durumu bölge bölge kayda geçirmesi ve Whitechapel Kilisesi'nde ve diğerlerindeki ürkütücü durumu çarpıcı şekilde anlatması halkta büyük öfke uyandırmış ve reform yapılması taleplerini canlandırmıştı:

"Kilisenin [yani Whitechapel] bitişiğindeki mezarlık ... nüfusu yoğun bir yerleşim alanının merkezinde yer almakta ve görünümü son derece iğrenç. Hiç şüphem yok ki burada cereyan etmekte olan çürüme süreci, bölge halkının, aşağı tabakasının çeşitli hastalıklar nedeniyle doktora gitmesine büyük ölçüde sebep. Toprak öyle çok cesetle dolu ki, insan kemikleri ve çürümüş artıklarından bir yığın gibi görünüyor... Bu alanda yeni gömülmüş bir cesede rastlamadan bir mezar açmak imkânsız gibi görünüyor ve mezarcıların kazması en azından bir tabutun kapağını deliyor, bu durumda da rahatsız edici, korkunç bir pis koku çıkıyor."[7]

Buyuk Mezarlık'taki kahvehane (sağda) ve çevresindeki hareketli sosyal yaşamı anlatan 19. yuzyıla ait bir taşbaskı. Sağdaki mezar taşları Frenkler'e ait mezarlığın kenarında bulunmaktadır, soldaki duvar ise Ermeni mezarlığının köşesini oluşturmaktadır.

Kendi ülkelerindeki mezarlıkların kasvetli, sağlıksız durumunu düşündüklerinde Avrupalılar'ın İstanbul'un mezarlıklarının çevresinde yaratılan yaşamın ruhuna dikkat çeken belagatli konuşmalarına şaşmamak gerekir. Julia Pardoe, yaşamakta olan neslin geçmiş nesillerle doğal bir şekilde kaynaştığı Osmanlı başkentindeki mezarlıkların çok ayrıntılı ve canlı bir tasvirini sunmaktadır:

"[Türk'ün] ölüme yaklaşımı sâkin ve tıksinme duygusundan uzak; onu, bizim Avrupa'da yapma-

ya eğilimli olduğunuz gibi, karanlık ve korku duygularıyla ilişkilendirmiyor -mezarlıklarını en güneşli noktalara- mavi gökyüzünün ışığında yıkanacakları gülen tepelerin doruklarına, şehrin kalabalık caddelerinin kenarına, ölülerin canlılarla bir kez daha kaynaşacakları yerlere, daha hevesli olanların bir villa inşa edecekleri ya da üzüm bağı kuracakları, Boğaziçi'ne inen yeşil kuytulara kuruyor. Kendini ebediyete göçmüş nesille özdeşleştiriyor-kendinden sonra gelecekler için yerini vermeye hazırlanıyor."[8]

Bu tür tasvirler, Avrupa'daki mezarlıklarda reform yapılmasını destekleyenler için daha sağlıklı ve estetik açıdan daha çekici mezarlıkları araştırmaları için bir ideal oluşturuyordu. Şehrin kenarındaki tepelerde yeralan Büyük Mezarlık ve İstanbul'un diğer büyük mezarlıkları, ölülerini sağlık şartlarına uygun gömmek, aynı zamanda da, ayrıldıkları kişilere olan derin ve ince duygularını ifade edecekleri saf ve güzel bir ortam sağlamak için yeni mezarlıklar yaratma çabasında olanlara örnek oluşturuyordu. Dönemin yazarlarından Samuel Taylor Coleridge, Türk mezarlıklarından duygusal yönünden bile söz etmişti. "Bu duygunun gücünü hissetmek için insanlar hayallerinde, bizim büyük bir şehrimizdeki hareketli, gürültülü, temizlikten yoksun ve hemen hemen hiçbir bitkisi olmayan kilise avlusundaki anıtların göze hoş görünmeyen sıkışık görüntüsüyle uzak bir yerdeki bir Türk mezarlığının sakin tenhalığını ve onu bağrına basan selvi ormanıyla daha da kutsallaşmasını karşılaştırsınlar."[9]

Büyük Mezarlık ve diğer Türk mezarlıkları Batı'da örnek alınması gereken orijinal örnekler olduğundan, 19. yüzyılda mezarlık reformu konusunda en etkili kişilerden biri olan John Claudius Loudon'un (1783-1843) yazılarında özellikle bahsedilmektedir. İskoçyalı bir bahçe düzenleme uzmanı olan Loudon mezarlıkların yüksekçe yerlere kurulmasını, halk sağlığını tehlikeye sokmayacak derecede yerleşim merkezlerinden uzak ancak cenaze törenlerinin süresini ve masrafını en aza indirecek ve yaşayanları da ölüleri ziyaret etmeye teşvik edecek kadar yakın olmasını önermişti. Alanı çekici hale getirmek için de bahçeye benzer bir ortam yaratılmasını tercih etmiş ve değişik türde ağaçların dikilmesini önermişti. İstanbul'un mezarlıkları bu kurallara uygun örnekler oluşturmaktaydı ve Loudon, mezarlıkların planlanması ve tasarımı ile ilgili eserlerinde bu örneklerin tasvirlerini yapmıştı. "Türk mezarlıkları genellikle şehir dışında, yüksekçe bir alanda yer almaktadır ve dikilen sedir, selvi ve diğer kokulu bodur ağaçların koyu yeşili ve her rüzgârda eğilen zarif şekilleri bu yerlere melankolik bir güzellik vermekte ve ortama uygun duygular uyandırmaktadır."[10]

İstanbul'un mezarlıklarının doğanın ortasında, şehir halkının meskenlerinden uzakta olmasının yanısıra, mahallî geleneklere göre cenazelerin ayrı ayrı gömülmesi de Avrupalı gözlemcileri etkilemişti. Julia Pardoe'nun işaret ettiği gibi, Büyük Mezarlık'ta hem Müslüman hem de Hıristiyanlar'a ait bölümlerde uygulandığı şekliyle, ölüler bir kez istirahatgâhlarına yerleştirildikten sonra bir daha rahatsız edilmiyorlardı. "Bizde olduğu gibi, aynı yere tekrar tekrar defin yapılmıyor. Ölenlerin cesetleri kutsal."[11] "Bunun tam tersine, Avrupalılar -büyük ölçüde nüfusu yoğun şehirlerindeki yer darlığı nedeniyle- mevcut mezarları belirli süre sonra açmakta ve yeni cesetler gömmekteydiler. Bu süreçte, insan cesetleri çoğu zaman mezar kazıcıların küreği-

Taksim Kışlası'nın ve sol yanındaki Büyük Mezarlık'ın mezar taşlarının selvi ağaçlarıyla çevrilmiş görünümü.

ne takılıp mezardan çıkmakta, parçalanmakta ve başka hürmetsiz davranışlara maruz kalmaktaydı."[12]

Çoğu, hiç kuşkusuz, Osmanlılar'ın defin uygulamalarından esinlenen reformcuların etkisiyle, ölülerin gömülmesi için yöntemleri düzenleyen yeni kanunlar koyuldu. Örneğin, 1804 yılında Fransa'da çıkarılan bir kararname ile ölülerin, birbiri üstüne yığıldıkları ortak mezarlara gömülmesi yasaklandı.[13] Bunun yerine her ceset özel açılmış, belirli derinlikte ve diğer mezarlardan belirli uzaklıkta bir yere gömülecekti. Bu gömme yöntemi daha sonraları diğer Avrupa ülkeleri tarafından da benimsendi.

Ancak, Osmanlılar'ın cenazelerini gömme uygulamalarından çok İstanbul'un mezarlıkları, öncelikle de Büyük Mezarlık çevresindeki kendine özgü sosyal yaşam yabancıların ilgisini çekiyordu. Şehirde yaşayan hem Müslüman hem de Hıristiyan halk, ölülerini anmak için farklı âdetler uyguluyordu. Her inançtan aileler kendi mezarlıklarını düzenli olarak ziyaret ediyor ve kendilerinden önceki nesillerle bağlantılarını sürdürüyordu. Mezarlıkların huzurlu ortamı, ölülerle bu beraberliği daha kolaylaştırıyordu. Üstelik, büyük mezarlıklar ölülerin istirahat yeri olmaktan da ileri bir konumdaydı. Julia Pardoe Büyük Mezarlık'ı tüm halkın - Türkler, Frenkler, Rumlar ve Ermeniler- mesire yeri..." şeklinde tanımlamaktaydı.[14] Şehir halkınca bir keyif yeri ya da zevk ve huzurla bağlantılı bir yer olarak kabul edilmekteydi.[15] Geniş, ferah ve yeşillik oluşu ve Pera'daki yerleşim merkezlerine yakınlığıyla mezarlık, İstanbul halkı için çekici bir dinlenme yeri, bir park alanı işlevini görmekteydi.

"Bu ziyaretleri ne amaçla yaparlarsa yapsınlar, mezarlıklar boş saatlerinin çoğunu geçirdikleri, en sevdikleri gezinti yeri. Tüm aile bireyleri, anne, baba ve küçük çocuklar, bir mezarın başında sessiz ve ciddi ya da hayat dolu neşeli bir şekilde toplanmış olarak görülebilir. Mezar taşı çoğu zaman ya minder ya da pıknikleri için getirdikleri pasta, meyva ve şarabı koydukları masa vazifesini görür. Başı boşların ya da hovardaların, etrafına toplanıp birkaç kuruş için saatlerce kumar oynadığı masa olarak kullanıldığını da gördüm. Türkler'in, Museviler'in ve Hıristiyanlar'ın mezarlıklarının tümü en önemli mesire yerleri."[16]

"Büyük Mezarlık'ın bulunduğu tepenin Dolmabahçe'ye bakan tarafında bir kahvehane bile bulunmaktaydı; müşteriler burada nargile içerek, Türk kahvesi yudumlayarak ve uzaktaki Boğaz'ın pırıltılı sularını seyrederek günlerini geçirirlerdi.[17] Seyyar satıcılar da mezarlıkta dolaşır, ziyaretçilere çeşitli içecekler satardı. Su satanlar da onların peşinden, üstü buğulanmış büyük güğümler taşıyarak gider ve mezarlar arasında dolaşan ya da oturanların susuzluğunu gidermek için "buz gibi su" diye bağırırlardı."[18]

"Mezarlıklardaki Şenlikler"

Yine de Avrupalılar için en çekici olan, mezarlıklarda yapılan şenliklerdi. Büyük Mezarlık, ölüleri anmak, düşünmek ve dinlenmek için bir yer olmaktan öte neşeli kutlamaların ve şenliklerin yapıldığı bir yerdi. Böyle zamanlarda, özellikle Hıristiyanlar'ın mezarlığı görülmeye değer bir canlılık kazanır, neşe ve eğlence yerine dönüşürdü. Yaşayanların, ölülerin mezar taşları arasındaki eğlencesini Julia Pardoe renkli ayrıntılarla anlatmıştır:

"[Kitapta] Başka yerlerde Doğulular'ın mezarlıklarını ziyaret ettikleri zaman takındığı neşe denmese bile ilgisiz tavırlarından söz ettim ancak bu bayram kutlamasında eğlencenin vardığı boyutlar beni her zamankinden daha fazla etkiledi. Hıristiyan mezarlığının tamamı bir şenlik yeri görünümündeydi ... kitabe taşlarına salıncakların ipleri bağlanmış - üstüne yastıklar yerleştirilmiş rahat sedirler aslında basma örtülerle kaplanmış mezarlardı - kebapçılar mezarların gölgesinde yemeklerini pişirmek üzere çukurlar kazmışlardı ve tepesinden dumanlar tüten çadırların içindeki oturacak yerler ve tezgâhlar da yine aynı şekilde mezarlıktan sağlanmıştı...

1840'larda, bir İngiliz gazetesinde, Londra'daki bir kiliseyi ve bitişiğindeki mezarlığı gösteren resim. Üst üste yığılmış tabutlarla mezarlığın tabanı kilisenin tabanından daha yüksek bir düzeye gelmiş, ayrıca binanın temel katındaki alan da tabutlarla dolu.

... Her yüz metre ilerleyişimizde manzara daha da çarpıcı hale gelmeye başladı. Bir dizi küçük çadır geçici lokantalar sokağını oluşturmaktaydı; kebap, pilav, gözleme, turşu, çorba, börek, sucuk, balık kızartması, her çeşitten ekmek ve her boydan pastalar...

... Orada burada, üstü düz bir mezara yayılmış sim işlemeli mendillere meyva şekerlemeleri konmuştu; bütün bu rakip kuruluşların ortasında da erkekler, birazcık gölgenin bulunabildiği yerlerde gruplar halinde daire şeklinde oturmuş sessizce çubuklarını içiyor, küçük kahve fincanları da yanlarında, yerde duruyordu. Boğaz manzaralı ahşap kahvehane kalabalıktı; birçok kişi de sırtını mezarlara dayamış, ayaklarına da güneş vuracak şekilde akasyaların altına yerleşmişti."[19]

Kuşkusuz, Avrupalılar İstanbul'daki Büyük Mezarlık'ta, yaşayanlarla ölülerin kaynaşmasını şaşkınlıkla izliyorlardı, bu durumu Fransız Büyükelçiliği mensuplarından Charles Pertusier "ağlayanları duygulu, şen şarkılar rahatsız etmiyor, gülenler de ağlayanlarla ilgilenmiyor"[20] şeklinde ifade etmişti. Mezarlıkları ziyaret etmek ve bundan az ya da çok zevk almak, Batılılar'a anlaşılamaz gelmiştir. Ancak, 19. yüzyılın birinci yarısında, Avrupa'da şehir içindeki kilise avlularının mezarlık olarak kullanıma kapatılması ve şehir dışında mezarlıkların açılmasıyla bu durum değişmeye başladı. İçlerine dikilen zengin çeşitteki küçük ve büyük ağaçlarla bu dönemde Paris ve Londra'da kurulan mezarlıklar farklı bir yeni tarz oluşturdu. Esasen mezarlık olan bahçeler, hem mezarlık hem de park işlevini görmeye başladı. Pere Lachaise, Montmartre, Kensal Green ve Highgate gibi mezarlıklar doğal güzellikleriyle ün kazandı ve hem ölülerini anmak isteyenler hem de sükûnet içinde dinlenmek isteyenler tarafından -

19. yüzyılın ortalarında, Büyük Mezarlık'ın kapatılmasının ardından Frenkler'e ait bölümden Feriköy'deki Protestan mezarlığına nakledilen mezar taşları (Fotoğraf: Robert Phippard).

günümüzde de olduğu gibi- ziyaret edilmeye başladı.

İstanbul Mezarlıkları Yok Oluyor

Ancak, şaşırtıcı olan, 19. yüzyılda Avrupalılar İstanbul'dakilerden etkilenerek yeni mezarlıklar açarken, ilham aldıkları mezarlıkların bazı bölümleri (Büyük Mezarlık'ın bölümleri dahil) hızlı şehirleşme sonucunda yok olmaktaydı. Şehri çağdaş Batılı tarzda yeniden inşa etme arzusuyla ortaya çıkan bu değişim sürecinde İstanbul'un pek çok eski mezarlığının küçülmesi ya da tümüyle haritadan silinmesi kaçınılmazdı. Şehir, eteklerinin büyük bölümünün mezarlıklarla kaplanmış olması yönünden eşsizdi; bu, yabancı gezginleri belirgin şekilde etkileyen bariz bir özellikti. Bu şekilde etkilenen gezginlerden biri olan Stephen Olin şehrin genişlemesi sonucu kaybolan mezarlıklarla ilgili olarak 1853 yılında şöyle diyordu:

"Konstantiniye çevresinde ölülere gerçekten de öyle büyük alanlar tahsis edilmiş ki uygun yaşama koşullarının sağlanmasına engel olmaları, hatta bu koşullardan tümüyle feragat edilmesine neden olmaları, bu alanların kutsallığına saygı duymayı imkânsız kılıyor. Alabildiğine büyük şehirde, eminim ki, yaşayanların meskenlerinin kapsadığından daha fazla bir alan mezarlar tarafından işgal ediliyor. Konstantiniye çevresindeki alan, Üsküdar ve Pera bu şekilde işgal edilmiş durumda ve şehir şartlarının içinde de mezarlıklar var. Yollar, sokaklar açılırken bunları kurtarmak artık imkânsız ve çoğu zaman mezar taşlarından veya anıtlardan yapılmış kaldırım ya da yola basıp geçiyorsunuz."[21]

1840-1910 arasında İstanbul'un Taksim'den Şişli'ye doğru uzanan bölgesi kırsal alandan yoğun bir yerleşim alanına dönüştürüldü. 19. yüzyıl başlarına ait İstanbul haritalarında, bu yöndeki alanın büyük bölümünün Büyük Mezarlık'ın Müslüman olmayanlara ait mezarlarından oluştuğu ve Frenkler'e ait bölümün de şehrin ana genişleme yolunun üzerinde olduğu görülmektedir. Papaz William Goodell'in o dönemde tutulmuş notlarında ifade ettiğine göre bu mezarlık zaten 1842 yılına kadar yavaş yavaş ufaltılmaktaydı.

İstanbul'daki Ermeniler için hizmet veren Amerikan Bord misyonunun kurucularından olan Goodell, dokuz yaşındaki oğlu Constantine Washington'ı 1841 yılında tifo sonucu kaybetmiş ve onu Büyük Mezarlık'ın Frenkler'e ait bölümüne gömmüştü.

"18 Şubat 1842. Frenkler'e ait mezarlığın sınırlarına tecavüz edilmesi üzerine ... sevgili oğlumuzun cesedini yerinden çıkarmak zorunda kaldım. Mezar ... derin kazılmıştı ve tabut ıslak bile değildi. Her şey çok sakin ve huzur vericiydi. On-on beş metre ötede hazırladığımız yeni mezar da derin ve kuruydu; oraya cesedi gömdük, sakin mekânında kıyamet sabahına kadar istirahat etmek üzere. Sevgili çocuk, elveda!"[22]

Ancak küçük Constantine'in istirahati beklenenden kısa sürdü ve 1860'ların başında Taksim'den Pangaltı'ya giden ana yolun genişletilmesini de kapsayan bir inşaat furyasında Constantine tekrar rahatsız edildi. 1863 yılının Temmuz'unda Constantine Washington Goodell'inki de dahil, bir düzineden fazla Amerikalı'nın cesedi Büyük Mezarlık'taki Frenkler'e ait mezarlıktan çıkartıldı. Cesetler, mezar taşlarıyla birlikte Feriköy'de, 1850'lerde Sultan I. Abdülmecid'in buyruğuyla açılan Protestan mezarlığına nakledildi.[23] Eskiden mezarlık olan alan ise (Batılı anlamda modern) bir halk bahçesine dönüştürüldü ve proje altı yıl sonra tamamlanarak Taksim Bahçesi 1869 yılında açıldı.[24]

1925-26'ya ait Pervititch sigorta haritasında, Taksim'ın kuzeyinde Büyük Mezarlık'ın Ermeniler'e ait bölümü ve doğusunda da Müslümanlar'a ait kısmından arta kalan son ana bölüm görülüyor.

Buyuk Mezarlık'ın Muslumanlar'a ait bolumu; uzakta Dolmabahçe ve Boğaz goruluyor.

Bunu izleyen yıllarda, Taksim çevresindeki şehirleşmenin artmasıyla Büyük Mezarlık'ın diğer bölümler de yok oldu. Frenkler'in mezarlığının kuzeyinde yeralar Ermeni mezarlığı İstanbul'un 1925-26 yılına ai Pervititch sigorta haritala rında çizilmişti, ancak defi için kullanılmasının sona e diğini belirtmek üzere "esk Ermeni mezarlığı" olar gösterilmişti. Gümüşsuyu v Fındıklı sırtlarını kaplayar Müslümanlar'a ait mezarl lar Birinci Dünya Savaşı y larına kadar çoktan ortad kalkmıştı. O dönemde, b

kondan çekilmiş bir hava fotoğrafında, Taksim Kışlası ile Gümüşsuyu'ndaki askerî hastane arasındaki tepenin yamaçlarında yoğun selvi ağaçlarıyla belirlenebilen küçük bir bölümün kaldığı görülmekteydi.[25] Bir zamanların muazzam mezarlığından arta kalan az sayıdaki bu kalıntılar da yirminci yüzyılın ortalarında yok olacaktı.[26]

Kocaman bir mezarlık halk için feda edilip ufaladursun, Avrupa'daki yenilikçiler, Batı'da, yaşayanlarla ölülerin kapladığı alan arasındaki oranı değiştirmekle meşguldüler. 19. yüzyıl, geniş ve muhteşem şekilde düzenlenmiş mezarlıkların yaratılması sonucu, Avrupa'nın mezarlık tasarımında yenilikçi bir kavramla tanışmasına tanıklık etti. Sakin ve hoş oluşlarıyla bu mezarlıklar birçok şehir ve kasabada ilave park işlevini görmekteydiler. Geçmişin küçük, sağlığa zararlı kilise avlularından kaçınılmaktaydı ve yeni mezarlıkların, dinlendirici bir gezinti ya da ailece ideal bir dolaşma yeri olmalarının yanı sıra insanların sevdiklerine saygılarını sunacakları, düzenli ziyaretlerin yapılabileceği bir yer olduğu düşünülmekteydi. Âdet ve davranışlardaki bu değişiklik yıllarca süren reformun ulaştığı doruktu ve bu reformun ilham kaynağı büyük ölçüde, Osmanlı İmparatorluğu'nun da aralarında olduğu, yabancı ülkelerdeki defin geleneğiydi. Dikkat çekici olan, imparatorluğu modernleştirmek çabasıyla Osmanlılar'ın Avrupa'dan fikirler ve örnekler aldığı bir dönemde, onların yüzlerce yıldan beri sürdürdükleri ölülerini defnetme ve anma âdetleri, kendilerine örnek aldıkları ülkelerde, hayati bir sosyal gelişimi destekleyip ortaya çıkmasına yardımcı olmuştu. Aynı dönemde Osmanlı başkentinde, Batı'daki örneklerden etkilenen şehirleşme, Büyük Mezarlık'ın -İstanbul'un "Ölüler Şehri"nin, Avrupa'daki mezarlık reformunu yapanlara ilham veren ve bir ideal oluşturan ünlü mezarlığın kapatılmasına yol açmıştı.

NOTLAR

1 Bazı kayıtlara göre, Büyük Mezarlık'a ilk defin 1560 civarında yapılmıştır. O tarihlerde İstanbul'da büyük bir veba salgını baş göstermiş ve Taksim çevresindeki boş alan büyük sayıdaki ölülerin gömülmesi için kullanılmıştı. Bkz. **İstanbul Ansiklopedisi**'nde "Ermeni Mezarlıkları". 1561 yılında, bu hastalıktan ölen Hollandalı doktor Willem Quackelbeen'in mezar taşı bu tahminin fiziksel kanıtını oluşturmaktadır. Bu anıt, halen Ferikköy'deki Katolik mezarlığında bulunmaktadır ve büyük bir olasılıkla buraya, Büyük Mezarlık'ın Frenkler'e ait bölümü 1800'lerin ortalarında kapatıldığında nakledilmiştir. Bkz. A. H. de Groot, "Old Dutch Graves at Istanbul", **Archivum Ottomanicum 5** (1973), s.6. 1830'larda, İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'nun papazı olan Robert Walsh hatıralarında, Frenkler'e ait mezarlıktaki ilk mezar taşının 1585 yılında vebaya yenik düşen Cizvit Ludovicus Chizzolo'nunki olduğunu naklet-mektedir. Bkz. R. Walsh, **A Residence at Constantinople**, cilt 2, Richard Bentley, Londra, 1838, s.441.

2 Julia Pardoe, **The City of the Sultan**, 4. bas., George Routledge and Sons, Londra, 1854, s.51-54.

3 Örneğin, Lady Mary Wortley Montague, 1717 yılında yazdığı yazıda şöyle demekteydi: "(İstanbul'un) Çevresindeki mezarlıkların kapladığı alan tüm şehirden şüphesiz daha büyük. Türkiye'de bu şekilde ne büyük alanın kullanılamaz hale geldiğini görmek çok şaşırtıcı. Bazen, küçücük köylerin kilometrelerce uzayan mezarlıkları olduğunu gördüm" (**Cimetières et Traditions Funéraires dans le Monde Islamique**, [Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996]) adlı kitapta Hans-Peter Laqueur, **Cemeteries in Orient and Occident: The Historical Development**, cilt 2, s.3.

4 Bir Amerikalı, **Sketches of Turkey in 1831 and 1832**, J. & J Harper, New York, 1833, s.158.

5 James Stevens Curl, **The Victorian Celebration of Death**, Stroud, Gloucestershire: Sutton Publishing Ltd., s.17.

6 Diğerleri ise, West Norwood (1837), Highgate (1839); Brompton, Nunhead ve Abney Park (1840) ve Tower Hamlets (1841) mezarlıklarıydı.

7 George Alfred Walker, **Gatherings from Grave Yards, Particularly those of London with a concise History of the Modes of Interment among Different Nations, from the earliest Periods: and a Detail of dangerous and fatal Results produced by the unwise and revolting Custom of Inhuming the Dead in the midst of the Living**, 1839, yeni baskı, Arno Press, New York, 1977, s.167-68.

8 Pardoe, **The City of the Sultan**, s.36.

9 John Claudius Loudon, "On the Laying Out, Planting, and Managing of Cemeteries and on the Improvement of Churchyards", **The Gardener's Magazine**, 1843, s.100.

10 Aynı dergide, s.405

11 Pardoe, **The City of the Sultan**, s.50.

12 George Walker, Londra'daki kilise avlularının bu çok sıradan kabul edilen durumunu sert şekilde eleştirmişti: "Ölülerin nezih bir şekilde gömülmeleri ve cesetlerine hürmetsizlik edilmemesinin sağlanması toplumun önde gelen görevlerindendir. Sevgimizi ifade etmek, dostluklarımız, ulusal inançlarımız, atalarımızın istirahatgâhlarına saygı gösterilmesini ve oraların kutsal tanınmasını gerektirir. Sevdiği akrabasının cesedinden parçaları orta yerde, parçalanmış, bozulmuş halde görmek insanların en barbarını bile öfkeden çılgına çevirecektir, ancak burada, dürüst ve Hıristiyan bir ülkede, ölülere ait mekânlara açıkça hürmetsizlik edilmekte, cesetler saygısızca rahatsız edilmekte ve topraktan çıkarılmaktadır, ölülerin geride bıraktığı yakınlarının endişeleriyle acımasızca alay edilmekte ve ilişkinin özelliği yok edilmektedir" (Walker, **Gatherings from Grave Yards**, s.188-89).

13 Thomas A. Kselman, **Death and the Afterlife in Modern France**, Princeton University Press, Princeton, 1993, s.169-70.

14 Pardoe, **The City of the Sultan**, s.50.

15 Charles White, **Three Years in Constantinople; or, Domestic Manners of the Turks in 1844**, cilt 1, Henry Colburn, Londra 1846, s.15-16.

16 Stephen Olin, **Greece and the Golden Horn**, Carlton & Phillips, New York, 1854, s.249.

17 Pardoe, **The City of the Sultan**, s.51.

18 White, **Three Years in Constantinople**, I, s.15-16.

19 Pardoe, **The City of the Sultan**, s.134-35.

20 Pertusier daha sonra şöyle demektedir: "Bu karmakarışık görüntüleri doğru olarak anlamak için orada olmak gerekiyor, çünkü hiçbir tasvir onları doğru şekilde anlatamaz, hatta, ilk kez gördüğünüz zaman bile, hayal görmekte olduğunuzu sanıyorsunuz, gerçekliğini güçlükle kavrıyorsunuz" (Charles Pertusier, **Picturesque Promenades in and near Constantinople and on the Waters of the Bosphorus**), Sir Richard Phillips and Co., Londra, 1820, s.96.

21 Olin, **Greece and the Golden Horn**, s.219.

22 E. D. G. Prime, **Forty Years in the Turkish Empire; or, Memoirs of Rev. William Goodell, D.D.** (Robert Carter and Brothers, 1876), s.275.

23 Ferikköy Protestan Mezarlığı Defin Kayıtları, no.331-343, 1863, Ferikköy Protestan Mezarlığı Yönetim Kurulu, İstanbul, Türkiye.

24 Zeynep Çelik, **The Remaking of Istanbul**, University of Washington Press, Seattle ve Londra, 1986, s.37.

25 Bu fotoğraf için bkz. Çelik Gülersoy, **Taksim: Bir Meydanın Hikayesi**, İstanbul, İstanbul Kitaplığı, 1986, s. 37.

26 Büyük Mezarlık'ın Frenkler'e ait bölümünden bazı mezar taşları, mezarlığın 1800'lerin ortalarında kapatılmasından sonra nakledildikleri İstanbul'un Ferikköy semtindeki Protestan ve Katolik mezarlıklarında hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler.

Yahya Efendi Mezarlığı'ndaki Taşların Toplumsal Statü Mesajları

Mezar Taşları Dile Gelse!

PINAR ŞENIŞIK

Son yıllara kadar Osmanlı mezarlıklarının kapsamlı bir analizi yapılmamıştır. İşe yarar bilgi eksikliği, yorumlamadaki zorluklar, mezar taşı yazılarının yeteri kadar anlaşılır olmaması ve aynı zamanda metinlerdeki farklılıklar bu durumun nedenleri arasında sayılabilir.

Mezarlıklar toplumsal işaretler olarak kabul edilebilirler. Dolayısıyla, Osmanlı mezarlıkları, Osmanlı toplumsal kültürünün canlı bir örneğini temsil eder. Bir başka deyişle, mezar taşları sosyal tarihin ayrılmaz bir parçası olarak görülebilir. Üstelik mezar taşlarının varlığı toplumsal statünün bir göstergesidir. Aynı zamanda, Yahya Efendi Mezarlığı'nın[1] incelenmesi, yoksul insanların böyle bir mezarlığa sahip olmamaları dolayısıyla, ölenlerin toplumsal statüsünün sunumunu da ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, yaşayan insanların kimlikleri bir metafor olarak kullanıldığında mezar taşları ölenin "kimlikleri" olarak düşünülebilir. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken nokta, ölenlerin "kimliklerinin" mermerden yapılmış olmasıdır. Mezar taşı yazılarını okuduğumuzda, her ne kadar kimliğin anlatıldığı yazıt bölümü genellikle aynı olsa da, ölenin kimliğinin mezar taşı yazılarının en önemli parçalarından biri olduğu açıkça görülür. Ayrıca, ölenin toplumsal statüsü mezar taşı yazılarından açıkça anlaşılır. Bu nedenle, yazımızın esas amacı Yahya Efendi Mezarlığı'ndaki ölülerin toplumsal statülerini tasvir etmek ve mezar taşı yazılarındaki toplumsal statüleri incelemektir. Buna ek olarak, mezar taşı yazılarını okuduğumuzda ölenlerle iletişim kurabilir ve aynı zamanda onların meslekleri, dini bağlantıları vb. gibi konularda bilgi edinebiliriz. Ayrıca, mezar taşları ölenlerin şeceresi hakkında da bilgi verir ve böylece Osmanlı toplumunda aile ilişkilerine dair ipuçlarını bulmamıza yardımcı olurlar.

Yazımız üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, ölenler genel olarak tanıtılacak; meslekleri, Osmanlı sarayı, Osmanlı devleti ve Osmanlı ordusu ile ilişkileri, memleketleri, farklı tarikatlarla, aile ve akrabalarıyla olan ilişkileri gibi temel özellikleriyle tanımlanacaklardır. Ve son olarak ölenin dünya görüşü anlatılacaktır.

İkinci bölümde, Osmanlı sarayı, Osmanlı devleti ve Osmanlı askerî teşkilatında görev yapmış olan ölülerin unvanlarının terminolojik analizi yapılacaktır. Bunun yanı sıra, insanları belirleyen sıfatlar, lakaplar ve unvanlar, sıfatlar ve lakaplar arasındaki hiyerarşi üzerinde de durulacaktır. Böylece, bu bölümde genel olarak mezar taşlarının terminolojik analizi yapılacaktır.

Araştırmamızın son bölümünde ölenin kendini nasıl tanımladığı üzerinde duracağız. Bu bağlamda, kadınların statülerinin nasıl ataları ile bağlantılı olduğu ve onların erkek akrabalarına göre tanımlandıkları üzerine yoğunlaşacağız. Böylece, bir anlamda bu incelemeden aile ilişkileri ortaya çıkarılacaktır.

Mezar taşları hayatın dokunulmayan yanı olarak düşünülmektedir; ancak Yahya Efendi Mezarlığı'ndaki mezar taşı yazılarını okumaya başladı-

* Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü'nde araştırma görevlisi.
e-mail: senisik@boun.edu.tr

** Bu çalışma Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenen ve Prof. Dr. Edhem Eldem'in yönetimindeki HB902 kodlu Yahya Efendi Dergahı Mezarlığı Mezar Taşları Envanter projesinin bir parçasıdır.

***Çalışmalarımız esnasında mezar taşlarını birlikte okuduğumuz Hasan Karataş'a teşekkür ederim.

ğımızda, mezar taşlarının hayatımızın bir parçası olduğu açığa çıkmıştır. Mezar taşı yazıları, genel bir kural olarak, doğrudan birey ve bireyin kimliği ile ilgilidir. Mezar taşlarının görevi, geride kalanlara ölenlerin mezarlarının yerlerini ve mezar taşı yazılarını hatırlatmaktır. Dolayısıyla, mezar taşı yazıları toplumsal bir çerçeveye oturtulabilir ve toplumun bir çeşit aynası olarak kabul edilebilirler.[2]

Araştırmamız esnasında 685 mezar taşı incelenmiş ve bu yazıyı yazarken bunların 323 tanesi kullanılmıştır. Öncelikle, Osmanlı sarayında, Osmanlı devlet teşkilatında ve Osmanlı ordusundaki meslekler kategorize edilmiştir.

Yahya Efendi Mezarlığı'ndaki çalışmamız esnasında, saray mensuplarının mezar taşları arasında en yaygın olarak karşılaşılan meslek grupları şunlardır: İncelenen mezar taşları üzerinde 16 defa geçen cariye(lik) sarayda en yaygın kadın mesleğidir. Bunun yanı sıra, sarayda erkek meslekleri arasında en yaygın olanı başagadır. Bu kişiler haremde çalışmışlardır. Kethüda ise hem kadın hem de erkek mesleği olarak kullanılmıştır. Bundan başka, kethüda-yı bevvabin sarayın Bab-ı Hümayun ve orta kapısını bekleyen kapıcıların amiri hakkında kullanılan bir tabirdir.[3] Ayrıca, mezar taşı yazılarında kahveci ustası, kapı çuhadarı vb. gibi farklı meslekler görülebilir.

Yazımızda Yahya Efendi Mezarlığı'na gömülen Osmanlı Devlet teşkilatında görev yapmış olan memurlar da incelenmiştir. Bu bağlamda, mutasarrıflar, kadılar, valiler, kaymakamlar, müfettişler, müftüler gibi memurlarla karşılaşmaktayız.

Mezarlıkta gömülü olan memurlar arasında, en alt kademedeki askerlerden en üst kademedeki askerlere kadar farklı kademelerdeki ordu personeli yer almaktadır. Ölenlerin büyük bir kısmı Osmanlı toplumunun üst tabakasına mensup oldukları halde, Yahya Efendi Mezarlığı'na gömülmüş olan çok sayıda er de bulunmaktadır. Bu durum Yahya Efendi Mezarlığı'nın elite bir mezarlık olduğu yolundaki geleneksel yaklaşımı tekzip etmektedir.

Yahya Efendi Mezarlığı'nda sarayda, devlet ve ordu teşkilatlarında görev yapmış olanların yanı sıra tüccarlar, esnaflar vb. gibi çok sayıda serbest meslek mensubu da bulunmaktadır.

Toplumsal Statü Bağlamında Mezar Taşlarının İncelenmesi

Üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da, statüler arasında bir düzenin olmasıdır. Mezar taşı yazılarının toplumsal statüyü belirten bölümlerinde genel olarak önce meslek, sonra memleket ve son olarak da dinî bağlantılar yazılmıştır. Dinî bağlantıların zikredildiği durumlarda tarikatlara, özellikle de Nakşibendi tarikatına atıfta bulunulmuştur. Ancak, bu durum Nakşibendi tarikatından başka tarikatlara mensup olan kişilerin Yahya Efendi Mezarlığı'na gömülmediği anlamına gelmemelidir. Öte yandan, bu mezarlıkta gömülü olanların hemen hemen tamamı İstanbul'da ölmesine rağmen, ölenlerin doğum yerlerine, memleketlerindeki atalarıyla olan bağlarına ve memleketlerine ayrıntılı ve etkili atıflarda bulunulduğu görülmektedir. Bu, ölenlerin memleketlerine aidiyetlerinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Kütahyalı, Kargılı, Kayseriyyeli, Konevi, Giridi vb. gibi yer isimlerinin kullanılması ölenlerin memleketlerine aidiyetlerine verilen önemi göstermektedir. Yukarıda zikredildiği gibi, mezar taşlarında ölenin önce mesleği, sonra memleketi ve dini mensubiyeti belirtilmektedir. Bu sıra aşağıdaki örnekte açıkça görülmektedir:

5. *cāmi'-i kebīri Cum'a vā'izi Kargılı*
6. *ġ'āce ḥāfiẓ Ḥasan Ḥüsnī*
7. *Efendi-i Nakşıbendī ibn' Ḥüseyin*
8. *ibn' 'Alī rūḥıyçün el-fātiḥa*[4]

Ancak unutulmamalıdır ki, bu sıralama tüm mezar taşı yazılarında uygulanan genel bir kural değildir. Bazı durumlarda mezar taşı yazılarında ölenin dinî bağlantıları veya memleketi önce gelebilir veya bu unsurlardan bir veya birkaçı görülmeyebilir. Bu arada, mesleklerle ilintili olarak İstanbul'un belli bölgelerine atıfta bulunulmuştur. Bu durum daha çok esnafların mezar taşlarında yaygındır. Onlar kendilerini şöyle tanımlarlar: Ortaköyde Kebabcı-zade Mustafa....[5]

Okuduğumuz mezar taşı yazıları arasında herhangi bir toplumsal statünün ve memleketin zikredilmediği 3 mezar taşı ile karşılaştık:

1. *āh min'l-mevt*
2. *merḥūme maġfūre Emīne*
3. *Vārāyiş Qānımıñ*
4. *rūḥıyçün fātiḥa*
5. *sene 1322 9 Muḥarrem*[6]

1. *hüv'-l ġallāk'l-bākī*
2. *merḥūme ve maġfūre Emīne*
3. *Qatūn rūḥına el-fātiḥa*
4. *sene 1163*[7]

1. *hüv'l-ḥayy'l-lezī lā-yemūt*
2. *ziyāretden murād olan du'ādır*
3. *bugün bana ise yarın sanadır*
4. *merḥūme ve maġfūre*
5. *el-muḥtācet ilà raḥmet'*
6. *Rabbihā'l-ġafūrl ḥavvā Qātūn*
7. *rūḥ-ı şerīfiyçün el-fātiḥa*
8. *fī sene 1302 24 CA*[8]

Öte yandan, belli mezar taşlarında ölenin ayrıntılı bir toplumsal tanımlanmasını ve biyografisini görmekteyiz. Aşağıdaki örnek, argümanımızı açıkça desteklemektedir.

4. *Yıldızda ġāṣṣa fesli zuġāf alayının*
5. *birinci taburının kol ağası*
6. *Yeñi Pazar sancag' ındanQūn-sec*
7. *kariyesinden merḥūm ve maġfūr*[9]

7. kariyesinden merhûm ve mağfûr[9]

Yukarıda zikredilen farklı meslekların haricinde, Yahya Efendi Mezarlığı'nda emekli memurlara ait çok sayıda mezar taşıyla karşılaştık. Bu kişiler devlet veya ordu teşkilatından emekli olmuşlardır. Ancak, emekliler hayatlarının belirli bir bölümünü bu görevlerde geçirdiklerinden bu mezarlıkta onlara ayrıcalıklı bir statü verilmiştir. Ölenleri birbirlerinden ayırd edebilmek amacıyla her biri için farklı unvan ve lakap kullanılmıştır. Erkekler için efendi, aga, bey, paşa, molla/monla; kadınlar için hanım, hatun, kadın, kalfa gibi unvanların kullanıldığını görmekteyiz. Bu unvanlar adların arkasına getirilmişlerdir. Mezar taşı yazılarına baktığımızda, kalfa unvanının genellikle cariyeler için kullanıldığını görmekteyiz.[10] Sarayda görevli erkekler için ise, aga unvanının kullanıldığını görmekteyiz. Öte yandan, bazı durumlarda, sarayda hizmet eden cariyeler için kadın unvanı kullanılmıştır.

2. câriye-i tarikat-i Nakşıbendiyye

3. el hâc Gül-endâm Emîne

4. Kadın rûhıyçün fâtiha[11]

Mezar taşı yazılarında, erkekler arasında en yaygın olan unvanlar Bey, Efendi ve Aga'dır. Fakat bu unvanların anlamları zaman içinde değişime uğramıştır. Üstelik bu unvanlar değişik toplum katmanlarında aynı anda kullanılmaktaydılar.[12] Mezar taşı yazılarını okuduğumuzda "usta" unvanıyla da karşılaşmaktayız. Bu unvan saray kalfalarının kıdemlileri hakkında kullanılıyor.[13]

4. şevketlü Sultân 'Abd'ü'l-hamîd Gân

5. efendimiz hazretlerinin kahveci

6. ustası iken intikâl-i dâr-ı bekâ,

7. eden merhume ve mağfûr[un] leha

8. Sûz-ı dil Ustanın rûh-i[14]

Bu unvanlara ilaveten, e's-seyyid lakabı ölenin peygamberin soyundan geldiğini belirtmektedir.[15]

8. e's-seyyid Mehmed Şâkir

Efendi[nin][16]

Hacı, hafız, şehit(e) gibi sonradan edinilen lakaplar da vardır. Hacı sıfatı din alanında önemli işler başaran ya da dinsel görevlerini tam olarak yerine getiren kişiler için kullanılır.[17] Bu sıfatının yaygın olarak kullanılması 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki aile yapısı hakkında bizlere bilgi vermektedir. Bu yaygın kullanım, ulaşımdaki görece kolaylıklar ve Hicaz vilayetiyle yakın ilişkilerden dolayı da olabilir.

Şehit sıfatı savaşlarda "Osmanlı topraklarını kurtarmak" için ölen erkekler için kullanılırken, şehide sıfatı doğum yaparken ölen kadınlar için kullanılmıştır.

8. Ahmed Efendinin kerîmesi merhûme ve mağfûre

9. şehîde Emîne Hânım rûhıyçün[18]

Adların arkasına "zade" eki geldiğinde, ailedeki tanınmış kişilerin adlarına (paşazade gibi) ve meslekleri-ne (kethüdazade gibi) atıfta bulunulduğu anlaşılmaktadır.[19]

Unvanların Terminolojik Analizi

Mezar taşları dikkatle incelendiğinde, Sarayın ya da Osmanlı devlet teşkilatının bir parçası olmuş olan ölenler arasındaki hiyerarşik ilişki hakkında önemli detaylar ortaya çıkmaktadır. Bu hiyerarşinin en önemli göstergelerinden biri ser teriminin kullanılmış olmasıdır. Bu terim bir meslekteki bir üst kademeyi tanımlamak için kullanılır. Örneğin ser-eczacı, ser-yaver gibi.

2. ser-eczâcı-yı hazret-i şehriyârî[20]

4. eczâcı-yı hazret-i şehriyârîden[21]

Mezar taşlarının incelenmesi kişisel ve toplumsal statülere dair önemli mesajlar vermektedir. Ölenlerin yaşarken neler yaptıkları ve diğer insanları nasıl etkiledikleri de mezar taşı yazılarında geçmektedir. Ayrıca, ölenlerin toplumsal statüleriyle ilgili olarak, devletle ilişkileri ve devlet hiyerarşisine itaatleri de zikredilmiştir. Böylece, mezar taşı yazılarında ölenlerin özel toplumsal rolleri detaylı olarak anlatılmıştır.

Sultan ve sultanın akrabaları için de değişik unvanlar kullanılmıştır. Örneğin, "devletlü necâbetlü" saltanat Hanedanı mensubu olan şeyhzadeler hakkında kullanılan bir unvandır.[22]

6. şehzâde-i cinân-bağtân devletlü necâbetlü

7. *Mehmed Selim Efendi hazretleri*[nin] *ğalilesi*[23]

"Devletlü 'işmetlü" sultanın kızları ve kadınları hakkında kullanılır.[24]

5. *devletlü 'işmetlü başkadın*[25]

Sultanlar için şevketlü elkabı kullanılır.

8. *şevketlü Ğazi Sultan Hamid efendimiz*[in][26]

"Necabetlü", kişinin soylu bir aileden geldiğini gösteren bir unvandır.[27] Böylece bu unvanların Osmanlı sarayı içindeki iç hiyerarşiyi gösterdikleri açıkça görülmektedir.

Bunların yanı sıra, "seruhatlü" unvanının Anadolu ve Rumeli kazaskeri rütbesini almış kişiler için kullanıldığını görmekteyiz. Devlette çalışanlar için kullanılan 'atufetlü, izzetlü gibi unvanlar yüksek statü belirtirler ve bu unvanlara sahip kişiler cezalandırma ve affetme yetkilerine sahiptirler.

2. *rical-i devlet-i 'aliyyeden Üsküdar*

3. *mutasarrıfı 'atufetlü Salim Beg-*[28]

İzzetlü, Osmanlı devlet teşkilatında görevli olan miralaylara ve kaymakamlara verilen bir unvandı.[29] Bu kişiler "halkını seven ve acıyan kudretli yöneticiler" olarak düşünülebilirler. Devletin meşru gücünü göstermek amacıyla kullanılan 'atufetlü unvanı için "hem döver hem sever" deyişi kullanılabilir. Böylece, Osmanlı devlet teşkilatında görev yapan bu kişilere Osmanlı İmparatorluğu tebaasını temsil etme yetkisinin verilmiş olduğunu görmekteyiz.

Aile İlişkileri Bağlamında Mezar Taşlarının İncelenmesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda dinî ve hukukî kuralların birleşimi görülmektedir. Yani bu iki kurum birlikte hareket etmektedirler. Mezar taşı yazılarında ölenlerin hem hukukî hem bürokratik tanımlamalarını ve aynı zamanda da dinî bağlantılarını görmekteyiz. Bu bağlamda, akrabalık ilişkileri üzerinde duracağız. Osmanlı aile yapısı ailenin erkek bireyleri üzerine kurulmuş olan bir yapıydı. Bir kişinin soy ağacını belirlemek için referans noktaları baba, kayınpeder, koca ve damattı. Mezar taşı erkek veya kadın için yaptırılmış olsa da ölen kişinin erkek akrabasına göre tanımlandığını görmekteyiz. Bu da Yahya Efendi mezar taşı yazılarında erkek merkezli soy ağacının kullanıldığı anlamına gelmektedir.

Erkek Akrabalarının Toplumsal Statülerine Göre Tanımlanan Kadınlar

Halile, zevce ve refika terimleri kocalarına göre tanımlanan kadınlar için kullanılmıştır. Mezar taşlarında ölen kadının kişisel ve toplumsal özellikleri kocasının mesleği ve adına göre tanımlanmış ve sonra da kadının adı yazılmıştır. Bu bağlamda, zikredilmesi gereken bir diğer husus, kadının mesleği olmadığı için kocasının mesleğine önem verilmiş olmasıdır. "Kimlik kartı" metaforumuza geri dönecek olursak, ölen kadınların kimlik kartları kendi toplumsal ve kişisel özelliklerine göre doldurulmaz, "kimlik kartında" sadece kadının adı yazılıdır. Kadının varlığını kanıtlaması için kocasına atıfta bulunulması gerektiği açıkça görülmektedir. Birçok durumda kadının ve kocanın toplumsal varlıkları arasında bir fark vardır. Yani sistematik olarak kocanın karısından daha iyi tanımlandığını görmekteyiz.[30] Çok nadir olarak mezar taşlarında kadının adından sonra "Kadın" sıfatının yazıldığı görülmüştür.

7. *merhume ve mağfurun leha Nedime*

8. *Kadın nuhyçün fatiha ma'*[31]

Ayrıca, çok nadir olarak bazı mezar taşlarında kocanın mesleğinden bahsedilmemiş, sadece memleketi yazılmıştır. Mezar taşlarında gördüğümüz ender örneklerden bir diğeri de İsmail Müfid Bey-efendinin iki karısının olmasıdır. Aynı zamanda, bazı örneklerde kadının saraydan olmasına özel bir önem verilmiş ve bu kadınlar için saraylı terimi kullanılmıştır.

4. *Hasib Beg merhumun zevcesi*

5. *merhume saraylı Fatma Ğanim*[32]

Bunların yanı sıra, ölen kadın, babası ve büyükbabası gibi erkek akrabalarına göre de tanımlanmıştır. Genç kadınlar ve kız çocukları babalarına göre tanımlanırlar. Bu durum-

da önce babanın mesleği ve adı, sonra da kız çocuğunun adı yazılır. Ayrıca, bazı mezar taşlarında kız çocuğu babasına göre tanımlanmış, fakat kızın adından sonra "Hanım" sıfatı yazılmıştır. Örneğin, Rıdvan Paşa'nın ölen kızlarından biri 5 ve diğeri de 1,5 yaşında oldukları halde, kızların adlarından sonra "Hanım" sıfatı kullanılmıştır.

3. on gün içinde ẓiyā'-ı ebedīyeye
4. dil-ġūn oldıġı iki kerīmesiniñ
5. seng-i mezārıdır ki birisi beş yaşında
6. Fāṭma Nesībe digeri bir buçuk yaşında Fāṭma Rukiyye
7. Ġānımlardır rūḥları perūz-ı gülşen-sarāy-ı[33]

Babanın adından sonra gelen "paşa" sıfatı Rıdvan Bey'in toplumda önemli bir kişi olduğunu göstermektedir ve bu nedenle kızlarının adlarından sonra "hanım" sıfatı kullanılmıştır. Kız çocuğunun büyükbabası prestijli bir mesleğe sahipse, kız çocuğu hem babası hem de büyükbabasına göre de tanımlanmıştır.

2. müşīr Aḥmed Eyyūb Paşa merḥūmuñ
3. ḥafīdesi ve 'Alī Nādir Paşanıñ
4. kerīmesi 'Āyşe
5. Ferḥa Ġānımıñ rūḥ-ı[34]

Bazı özel durumlarda ölen kadın, kocası, kayınpederi veya enişteşine göre tanımlanmıştır. Fakat burada kadının kendi babasına karşı yapılan bir haksızlık söz konusudur. Öte yandan, bazı durumlarda kadın hem kocası hem de babasına göre tanımlanmıştır.[35]

Mezar taşı yazılarında görülen bir diğer husus, ölen kadının babası ve damadına göre tanımlanmasıdır. Bu, kadının kızının toplumda önemli bir rolü olan bir erkekle evlendiği anlamına gelmektedir. Ancak, burada önemli olan şey mezar taşı yazılarında kızın kocasına atıfta bulunulurken kıza herhangi bir atıfta bulunulmamış olmasıdır. Diğer bir değişle, mezar taşlarında kadınların statülerinin kasıtlı olarak ihlal edildiğini düşünebiliriz.

4.Cezāyir-i Baḥr-ı Sefīd vālīsi
5. 'Oṡmān Paşa merḥūmuñ kerīmesi
6. ve top-ġā ne-i 'āmire müşīri devletlü
7. Zekī Paşa ḥażretleriniñ kā'in-
8. vālidesi 'Aṭiyyet-ullāh Ġānımdır[36]

Diğer ilginç bir durum aşağıdaki örnekte görülmektedir. Burada ölen kadın kız kardeşinin kocasına (yani enişteşine) göre tanımlanmıştır.

2. Beşiktaş nā'ibi Nūrī Efendi baldızı ġānım[37]

Ancak, enişteşinin mesleği ve adı yazıldığı halde kız kardeşinin adı yazılmamıştır. Bu durumda baldızın ve kız kardeşin enişteden önce öldükleri ve mezar taşı yazısının enişte tarafından yazdırıldığını düşünebiliriz. Okunan mezar taşı yazılarında karşılaşılan bir başka ilginç örnek de ölen kadının babası ve yeğenine göre tanımlandığı mezar taşı yazısıdır.

3. cihāndārī ve kadı'asker-i
4. Anaṭoli Ḥafīẓ Meḥmed Emīn
5. Efendiniñ kerīmeleri
6. ġ'āceġāndan Aṭabazarı
7. muḫaṣṣılı sābıḳ Ṣafāyī-
8. zāde Aḥmed Nāẓīf Efendiniñ
9. teyzeleri merḥūme ve maġfūr[ün] *leha*
10. Nefīse Ġānım-efendiniñ[38]

Ölen kadınların bazıları ise çocuklarına göre tanımlanmışlardır. Bu durumda çocuğun erkek ve toplumda iyi bir yere sahip olması gerekmektedir.[39] Kayınvalide olmak ölen kadına damadına göre tanımlanma hakkını vermektedir. Bu bağlamda kayınvalidenin kızının adının yazılmadığını görmekteyiz. Bu mezar taşı yazısının kadının damadı tarafından yazdırıldığını düşünebiliriz. Böylece damat kendisini onurlandırmış olmaktadır. Pek sık rastlanmayan başka bir durum ise ölen kadının annesi ve annesinin babasına (yani büyükbabasına) göre tanımlanmasıdır. Burada tanımlamanın bu şekilde yapılmasının nedeni, kadının annesinin soylu bir aileden gelmesi ve annesinin babasının (kızın büyükbabasının) toplumda prestijli bir yere sahip olmasıdır.[40]

3. Riḍvān Paşa ḥafīdesi ve Nūriyye Canbulat
4. Ġānımıñ kerīmesi Fāṭma Ṣafiyye Ġānımıñ[41]

Ebeveyninin Toplumsal Statülerine Göre Tanımlanan Çocuklar

Öte yandan, ölen erkekbabasına göre tanımlanabilir. Bu, erkek çocuklarının mezarlarında oldukça yaygındır. Yani erkek çocukları babalarının meslekleri, adları ve kendi adlarına göre tanımlanmışlardır. Bazı durumlarda, erkek çocuk çok küçük yaşta vefat etmesine rağmen çocuğun adından sonra "efendi" ve "bey" sıfatlarının kullanıldığını görmekteyiz. Bu da babalarının prestijli kişiler olduğunu göstermektedir.

5. mühendisi 'İzzet Begiñ
mağdūmları
6. iki yaşında raḥmet-i raḥmāna
kavuşan
7. Rūḥān 'İzzet ve tokuz yaşında
8. maġfiret-i ebediyyeye ulaşan
9. Şu'ārā 'İzzet Begleriñ istimḥat-
gāh-ı[42]

Fakat bazı mezar taşlarında erkek çocukları annelerine göre tanımlanmışlardır.

2. kutb"l-'ārifīn Yaḥyā
3. Efendi ḳaddes' sırrıh"l-'azīz
4. ḥazretleriniñ evlādından
5. merḥūme 'Āfīfe Ḫānımıñ oġlı
6. on dört yaşında iken
7. çiçekden 'āzim-i bāġ-ı cinān olan
8. merḥūm e's-seyyid Meḥmed Sa'īd
Efendi[43]

Bu örnek annenin soylu bir aileden geldiğini gösterir ve çocuk 14 yaşında öldüğü halde ona "efendi" sıfatı verilmiştir.

Mezar taşı yazılarını okuduğumuzda, damatların kayınpederlerine göre tanımlandığını görürüz. Buradaki genel formül, kayınpederin mesleği ve adının yazılması ve sonra da damadın mesleği ve adının yazılmasıdır.

2. şeyḫ"l-ḥarem Ḥācī
3. Emīn Paşa dāmādı
4. mekteb-i ḥarbiyye ḥafẓ
5. ṣ-ṣıḥḥa-i 'askerī mu'allimi
6. ṭabīb Yūsuf
7. Ziyā Paşa rūḥuna[44]

Örnekte görüldüğü gibi damadın karısı (yani kayınpederin kızı) isimsizdir. Öte yandan, babaların oğullarına göre tanımlandığı durumlar da vardır. Çünkü oğul prestijli bir kişidir ve muhtemelen mezar taşı yazısı oğul tarafından yazdırılmıştır.

685 tane mezar taşı yazısını okuduktan sonra, 19. yüzyıl Osmanlı toplumundaki hayat tarzı hakkında önemli bilgiler edindiğimiz söylenebilir. Ayrıca, meslekler, kadınlar-erkekler, çocuklar ve ebeveyni, devlet ve halk arasındaki güç ilişkileri hakkında da tahminler yapabiliriz. Aynı zamanda, saray, devlet ve ordu içindeki katı hiyerarşi de açıkça görülmektedir. Bu hiyerarşi, kişilerin adlarından önce ve sonra unvanların, lakapların ve sıfatların kullanılması gibi farklı yollarla ifade edilmiştir. Mezar taşlarına ölenin sadece adı, doğum ve ölüm tarihleri yazılsaydı, ölenin toplumsal statüsü hakkında herhangi bir bilgimiz olamayacaktı. Ancak, mezar taşı yazıları okunduğunda toplumda kadın ve erkek arasındaki roller ve güç ilişkilerinde büyük bir uçurumun olduğu görülmektedir. Osmanlı toplumunda ve aile içindeki güç ilişkileri erkeğe bağlıdır. Diğer bir deyişle, aile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devlet yapısının "mikro şeklidir." Dolayısıyla, birçok durumda, ölen kadın erkek akrabasına göre tanımlanmıştır. Böylece, Yahya Efendi Mezarlığı'nın 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki güç ilişkileri, aile tarzı ve Osmanlı devlet yapısının bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz.

Mezar taşı yazıları yazılırken ölen kişilerin akrabaları hâlâ hayattaydılar ve ölen kişi hakkında tam bir bilgi vermeyi, bu kişinin hayat gailesini, hayatında başardıkları işleri, nasıl bir kişi olduğunu ve o kişiyi nasıl hatırlamamız gerektiğini detaylarıyla anlatmayı canı gönülden istiyorlardı. Bu bağlamda mezar taşı yazıları ölen kişilerin bir çeşit aynasıdır. Hepsinden önemlisi, mezar taşı yazılarını okuduğumuzda, bu kişilerin toplumsal özellikleri, topluma katkıları, topluma ne tür fayda sağladıkları hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Olen kişinin cinsiyetine bağlı olarak belirli bir türde şahsi biyografi ve toplumsal tanımlama da verilmiştir. Hemen hemen tüm mezar taşı yazılarında aile ilişkileri ortaya konulmuştur. Mezar taşı yazıları bu kişileri hatırlamak üzere yazılmıştır. Hemen hemen tüm mezar taşlarında Tanrı'ya yakarış ve bu kişilerin ebedi uykularında sükunet içinde yatmaları ve ruhlarının

şad olması temennisi vardır. Bunun yanında, kadınlar için farklı bir anma söz konusudur. Kadınlar çok kutsal ve yüce varlıklar olarak tanıtılmışlardır. Şehide sıfatı onların kutsal rollerini belirtmektedir. Osmanlı toplumunda kadınlara annelik vasıflarından dolayı saygı gösterilmiş ve özel bir önem verilmiş olup, bu durum mezar taşlarına değişik şekillerde yansımıştır.

Yahya Efendi Mezarlığı'nın bir başka özelliği, bu mezarlıkta farklı toplumsal statüye sahip kişilerin gömülü olmasıdır. Yahya Efendi Mezarlığı Osmanlı elit mezarlığı olarak düzenlendiği halde, burada erler, işadamları, esnaflar gibi toplumda farklı konumları olan insanların mezarları da bulunmaktadır. Bu da bize Osmanlı'nın toplumsal yapısının doğası ve toplumdaki farklı tabakaların birbirleriyle nasıl bağlı oldukları ve bir bütünün parçaları haline geldikleri hakkında ipuçları vermektedir. Öte yandan, bu mezarlıkta gömülü olan kişiler İstanbul'da ölmelerine rağmen ölenlerin memleketlerine, atalarıyla olan bağlarına atıflar yapıldığını görmekteyiz.

Mezar taşı yazılarını okuduğumuzda, gördüğümüz bir diğer önemli detay saray ve devlet teşkilatında çalışan kişiler arasındaki hiyerarşik ilişkidir. Sarayın üst kademesine mensup olan ölüler için devletlü nec¯abetlü, devletlü 'i´smetlü, şevketlü unvanları kullanılmıştır. Aynı zamanda devlet çalışanları için 'at¯ufetlü, semahatlü gibi unvanların kullanıldığını görmekteyiz.

Yazımızda unvanların terminolojik analizinin yanı sıra, Osmanlı aile şeceresi de incelenmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı soy ağacının ailenin erkek bireylerine dayandığı ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle, Yahya Efendi Mezarlığı'ndaki mezar taşı yazılarında erkek egemen bir aile yapısı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda, ölen kadınların "kimlik kartları" kendi toplumsal ve kişisel özelliklerinden ziyade, erkek akrabalarının toplumsal ve kişisel özelliklerine göre yazılmıştır. Bu, ölen kadının varlığını erkek akrabalarına atıfta bulunarak kanıtladığı anlamına gelmektedir. Bu durumun erkek akrabaların toplumdaki prestijli konumlarından kaynaklandığı söylenebilir. Böylece mezar taşlarında ölen kadınların statülerine sistemli bir saldırı söz konusudur. Öte yandan, ölen erkekler genellikle erkek akrabalarına göre tanımlanmışlardır. Örneğin, küçük erkek çocuklarının babalarının mesleklerine ve adlarına göre tanımlandıkları görülmektedir. Aynı zamanda, damatlar kayınpederleri prestijli kişiler oldukları zaman onlara göre tanımlanmışlardır.

Mezar taşlarını gelecek nesillere miras bırakacağımız ve ölenlerin yaşarken yaptıklarını gösteren toplumsal kimlik kartları olarak nitelendirebiliriz. Dolayısıyla, mezar taşları kişilerin toplumsal statülerinin dile getirildiği "canlı" sembollerdir.

NOTLAR

1 Beşiktaş ile Ortaköy arasındaki Şeyh Yahya Efendi türbesinin etrafında yer alan bu mezarlık 19. yüzyılın ikinci yarısında, önce Osmanlı üst tabakasının mezarlığına daha sonra da padişahın aile mezarlığına dönüştü.

2 Edhem Eldem. "Familles et Épithapes: Les Stèles Ottomanes Entre Individus et Communautté." the European Science Foundation Wop on Individual and Power için sunulmuş bir makaledir; Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 12-14 Haziran 1997, s. 2.

3 Mehmet Zeki Pakalın. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, cilt II, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), s. 253.

4 28.YEf A 26.

5 591. YEf ADN. 4.

6 155. YEf A. 155.

7 342. YEf KY 24.

8 404. YEf B BLG 39.

9 357. YEf B KY 38.

10 Hans-Peter Laqueur. **Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları**, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997), ss. 86-87.

11 585. T 35.

12 Hans-Peter Laqueur. **Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları**, s. 87.

13 Mehmet Zeki Pakalın. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, cilt III, s. 554.

14 5. YEf A 5.

15 Hans-Peter Laqueur. **Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları**. s. 90.

16 24. YEf A 22.

17 Hans-Peter Laqueur. **Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları**, s. 91.

18 110. Yef A 105.

19 Hans-Peter Laqueur. **Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları**, s. 90.

20 506. BL 16 (şeh. 9)

21 501. BL 11 (şeh.4)

22 Mehmet Zeki Pakalın. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, cilt I, s. 438.

23 12. YEf A 11.

24 Mehmet Zeki Pakalın. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, cilt II, s. 88

25 18. YEf A16.

26 340. YEf B KY 22.

27 Fert Develioğlu. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, (Ankara: Aydın Kitabevi, 1998), s. 815.

28 225. YEf A 220.

29 Mehmet Zeki Pakalın. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**. cilt II, s. 110.

30 Edhem Eldem. "Familles et Épithapes: Les Stèles Ottomanes Entre Individus et Communautté," s. 5.

31 202. YEf A 198.

32 104. YEf A 99.

33 235. YEf A 229.

34 361. YEf B BLG 3 (46).

35 Edhem Eldem. "Familles et Épithapes: Les Stèles Ottomanes Entre Individus et Communautté," s. 5.

36 472. YEf B BAH 2. havza 10.

37 164. YEf A 159.

38 209. YEf A 205.

39 Edhem Eldem. "Familles et Épithapes: Les Stèles Ottomanes Entre Individus et Communautté," s. 7.

40 A.g.e. s. 6.

41 215. YEf A 211.

42 273. YEf B B 11. (59).

43 241. YEf A K19.

44 69. YEf A 63. (ortada).

KAYNAKLAR

Develioğlu, Fert. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, (Ankara: Aydın Kitabevi, 1989).

Eldem, Edhem. "Familles et Épithapes: Les Stèles Ottomanes Entre Individus et Communautté."

Laqueur, Hans-Peter. Hüve'l Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997).

Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Cilt I-III, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993).

BU FOTOĞRAFLARDA BİR TARİH CANLANIYOR

90 Yıllık Bir Tarabya Fotoğrafının Anımsattıkları

ESER TUTEL

Tarabya Koyunu kuşbakışı gösteren bu fotoğraf, büyük bir olasılıkla Birinci Dünya Savaşı yıllarında çekilmiş...

Karşı tepelerde, bahçeleri içinde hep iki, üç katlı ahşap köşkler var... Koyun güney tarafında ise, görüldüğü kadarıyla boydan boya bakımlı bahçeler uzanmakta... Ama karşı burunda, bir zamanlar Boğaziçi'nin en görkemli otellerinden olan Tokatlıyan henüz inşa edilmemiş... Onun yerinde, vapur iskelesinin hemen gerisinde dört katlı büyük bir bina yükselmekte...

İskeledeki yandan çarklı Şirket-i Hayriye vapuru, besbelli yolcularını alıyor... Saati gelince düdüğünü öttürüp sağlı, sollu çarklarını çevirerek Boğaz sularını bembeyaz köpükler içinde bırakacak... Sonra da burnunu açığa çevirerek yolcularını Yeniköy, İstinye, Mirgun, Boyacıköy, Rumelihisarı, Bebek üzerinden sırayla iskelelere uğraya uğraya tâ Köprü'ye götürecek...

Tarabya, Köprü'den vapurla yaklaşık 10 mil mesafede bir yerleşme merkezi... Çok çok eskiden Kriovrissis adlı vadinin Boğaz'a açıldığı yerde kurulmuş... Bu vadinin gerisindeki gölgeli bir kuytu köşeden kaynayan berrak bir su, vadiden aşağıya doğru akarak Boğaz sularına karışırmış...

Efsaneler...Söylentiler... Çapulcu Tanrılar... Ejderhalar...

Her yerde olduğu gibi, Tarabya'nın da geçmişi araştırıldığı zaman ilgi çekici efsanelerle karşılaşıyorsunuz. Burada karşılaştığımız ise, ünlü Altın Post efsanesi...

Altın post, aslında üvey anneleri İno'dan kaçan Phriksos ve Helle'yi göklere uçuran kanatlı ve kutsal bir koçun postu.. Anlatıldığına göre Phriksos, Kolkhis'e varınca bu kutsal koçu Zeus'a kurban etmiş ve postunu Kral Aietes'e sunmuş. O da postu bir meşe ağacına asıp başına bir ejderha dikmiş... Iolkos Kralı Pelias ise yeğeni Iason'a ne yapıp edip postu bulup getirmesini emretmiş... Ünlü Argonotlar'ın macera lı seferi de böyle başlamış. Bunlar, "Argo" adlı gemiyle Boğaziçi'nden geçip postu bulmak üzere Karadeniz'e çıkarak Kafkasya sahillerine gitmişler. Gemide Yunan mitolojisinin bazı ilâhları da bulunuyormuş...

Bakın ki, bunlardan Iason, bir hükümdar kızı olan Medeia'ya bir görüşte âşık olmuş... İlâhlar, Medeia'nın yardımıyla oradaki hükümdarın hazinesini bekleyen ejderleri zehirleyerek bir güzel öldürmüşler ve ne varsa her şeyi yağma etmişler... Sonra yine birlikte gemiye binip dönüşe geçmişler... Geçmişler ama, gemileri Boğaz'dan geçerken bugün Tarabya'nın olduğu yerde karaya oturunca, çaresiz karaya çıkmak zorunda kalmışlar...

Medeia, burada elinde kalan zehirlerinden kurtulmak için onları denize dökmüş... Bu nedenle de burası, o günden sonra "zehirleyici" ya da "ilaç" anlamına gelen "Pharmakeus" adıyla anılır olmuş... Ama sonradan havasının ve suyunun güzelliği nedeniyle buraya "şifa" anlamına gelen Tarabya adını vermişler... Batı dillerindeki "tedavi" anlamına gelen "terapi" sözcüğünün bu Tarabya adıyla yakın ilişkisi olduğunu hatırlatalım... O günden bugüne bu güzel koy, hep Tarabya diye anılmakta...

Aradan geçen zaman içinde burada kanlı bir de savaş olmuş. 1352'de Venedik donanması ile Ceneviz donanması Boğaz sularında karşı karşıya gelmişler. Venedik gemilerinin kumandanı Nicolas Pisasi, bir yandan düşmanla savaşırken, bir yandan da birden patlak veren fırtınayla da mücadele etmek zorunda kalmış. Bakmış ki iki düşmanla birden baş edemeyecek, çareyi Tarabya koyuna sığınıp karaya çıkmakta bulmuş...

Evliya'nın Yazdıklarına Göz Atmadan Olur mu Hiç!

Bir de sevgili Evliya Çelebi'nin yazdıklarına göz atalım. Onun zamanında Tarabya bağlık bahçelik bir yermiş... Bakın, söz Tarabya'dan açılınca, neler yazıyor dünya gezgini Çelebi'miz:

"Önceleri bu kasabanın yerinde, deniz kıyısındaki bir balık dalyanından başka bir şey yokmuş. Sultan İkinci Selim bir gün deniz kıyısında gezinirken bu dalyana uğramış. Sonra da çeşitli balıklar avlatarak hep birlikte servi ağaçlarının altında pişirip zevk-i safa ile yemişler. Sonradan Sultan, sadrazamı Sokollu Mehmet Paşa'ya, o yerde bir kasaba kurulmasını ve kendisi için bir mesire yapılmasını emretmiş. Bunun üzerine orada bir kasaba kurulmuş ve etraf mamur hale getirilmiş.

Yaklaşık 90 yıl öncesine ait bir fotoğrafta Tarabya.

"Sonra, Sultan Dördüncü Murad Han zamanında Yeniköy'ü Rus keferesi basmış! Bu tarihî kasabanın halkı hep yiğit insanlar oldukları için Kazaklar'la cenk edip kâfirlere bir hardal tanesi bile vermemişler ise de, mekânları cehennem olası kâfirler şehri baştan sona ateşe vererek kaçıp gitmişler. Sonra buranın yeniden imarına başlanmış ve halen de çalışılmakta..."

"Bir Müslüman mahallesi, bir camii, yedi tane de Hıristiyan mahallesi, bu arada sekiz yüz kadar hanesi var. Fakat adı geçen balık dalyanı ve servili çemenzar hâlen Gümrük Emini Ali Ağa'nın yalısıdır. Burada bundan büyük saray olmadığı gibi kasabanın hamamı ve başka imareti yoktur. Kırk, elli kadar küçük sokağı olup, bağ ve bahçesi çoktur."

İşte, 1630'lu yılların Tarabya'sını böyle tarif ediyor Evliya'mız... Rus Kazakları'nın Boğaziçi'ne girerek bu kıyıları talana cesaret ettikleri yıl ise, birkaç yıl öncesi... 1624...

Boğaziçi'nin En Avrupalı Yerleşim Yeri

Tarabya, eskiden beri Boğaziçi'nin varlıklı yabancı ailelerinin rağbet ettiği en parlak köylerinden biri olmuş... Daha çok Rum zenginlerinin yazlığı olarak biliniyor... Kışları değilse bile özellikle buradayaz akşamları eğlenceden geçilmezmiş. Kaldı ki, tıpkı Büyükdere gibi, yabancı devletlerin elçilik binaları hep buradaymış... Böyle olunca da, geçmiş dönemlerin bu sakin balıkçı köyünde epey bir süreden beri hep Avrupa âdetleri ve yaşama tarzı egemen olmuş...

1730'dan itibaren, Tarabya'da seyrek de olsa birbirinden güzel köşkler, yalılar yapılmaya başlanmış. Bu arada 19. yüzyılın başlarında bazı Rum aileleri Osmanlı Devleti'nin aleyhinde gizli görüşmeleri burada yapıp Yunan ihtilâlini buradan yönetmişler. Bu fesat hareketinin başını da İpsilanti Ailesi çekiyormuş. Durumu fark eden Sultan III. Selim hemen onların görkemli çifte yalılarını ellerinden alarak sefarethane yapılmak üzere Fransız sefiri General Sébatiani'ye vermiş. O yıllarda Sultan III. Selim'e yıllarca kendine hizmet etmiş olan Alman ressam ve mimar Melling'e (1763 – 1831) burada iki saray yavrusu inşa ettirmiş.

O yüzyılın sonlarında Fransız, İsveç ve Napoli krallıklarının sefirlerinin yalıları buradaki yalıların en güzelleriymiş. Buradaki İngiliz Sefareti'nin yazlık binası 1911'de yıkılmış. Fransız sefarethanesi de 1913'te bir gece ziyafeti sırasında yanarak ortadan kalkmış. İtalyan sefaretinin yazlığı ise 1906'da çok modern bir tarzda yeni baştan yapılmış.

1828 – 29 yıllarındaki Rus Savaşı sırasında ise Sultan II. Mahmud, 12 Mayıs 1829 günü Rami Çiftliği'ndeki karargâhı Tarabya'ya nakletmiş, bu arada Sancak-ı Şerif de dinî ve askerî bir törenle getirilip Tarabya'nın hemen yanı başındaki Kalender Kasrı'na konulmuş. Çevre, askerlerin kurduğu mavi, beyaz ve yeşil çadırlarla dolmuş. Donanma da Karadeniz'deki düşman gemilerini kollaması amacıyla getirilip Büyükdere koyuna demirletilmiş.

Padişah, Tarabya'da günlerini askerinin başında, onların talimlerini yakından bizzat izleyerek geçirmeye başlamış. Askerlerin, hele hele pâdişahın gelmesiyle bu tarafların güvenliği artmış. Sultan II. Mahmud zamanında İngiltere, Sultan II. Abdülhamid zamanında da Almanya yazlık sefarethane binaları yapılmış. Sonraki yıllarda Sultan II. Mahmud, ilk buharlı gemimiz olan "Sürat"e

binerek Tarabya'ya gelmiş... Daha sonraki yıllarda, yerine geçen oğlu Sultan Abdülmecid'in de sık sık Tarabya'ya geldiği, buradaki kasırda dinlendiği bilinir. Hatta Sultan Abdülaziz'in de...

Kırım Savaşı sırasında müttefikimiz olan İngilizler Sultan köşkünü deniz hastanesi olarak kullanmışlar.

Tarabya, En Gösterişli Yıllarını Yaşıyor!

Tarabya, 1874 – 1880 yılları arasında Tarabya en zengin ve görkemli dönemini yaşamış. Klasik tarzdaki yalıları ve bakımlı bahçeleriyle Tarabya Boğaz'ın en mamur köşelerinden biri haline gelmiş. O günlerin zenginlerinden Rum banker Zarifi'nin, Yanko'nun, Zafrübeli'nin, Fotyadi'nin, Ayayandi'nin, Tarhanî'nın görkemli yalıları yan yana uzanıp gidiyormuş.

Şehzadelik sırasında Tarabya Genç Abdülhamid'e verilmiş. 1879'da yıkık Tarabya Kasrı'nın bahçesi hâlâ iyi kötü güzelliğini muhafaza etmekteymiş. Düzenli yollar ve çiçek tarhlarının ortasında büyük havuz, kat kat bahçeler, büyük mutfak, limonluk, camekân, bir zamanlar içinde yüzlerce cins kuşun bulunduğu büyük kuşhane, olduğu gibi hep durmaktaymış.

Tarabya, günümüzde de güzel ve bakımlı bir Boğaz semti... Kıyı boyunca balık lokantaları sıralanmakta... 1950'lerden sonra giderek hızla motorlu taşıt sayısının artması üzerine Tarabya halkı artık vapura o zamana kadar gösterdiği rağbeti göstermez olmuş. O güzelim arkaya devrik kocaman sarı bacalı bembeyaz şehir hattı vapurları yolcusuz kalınca da 1960'lı yıllardan sonra iskelesine artık vapur uğramaz olmuş. İskele binası kapanmış, sonra da boş ahşap yapı Tarabya Oteli'nin plajı haline getirilmiş. Bugün Tarabya vapur iskelesinin neredeyse yerini anımsayan bile kalmamış.

1930'lu yıllarda Tarabya koyunun kuzey burnunda yükselen beş katlı, Boğaz'a hâkim ahşap Tokatlıyan Oteli, Tarabya'nın adeta simgesi oluvermişti. 1950'li yıllarda, Beyoğlu'ndaki Tokatlıyan Oteli gibi bu otelin de adı Konak Oteli oldu. Ne var ki bu ahşap bina yangın felaketine uğrayınca tümüyle ortadan kaldırıldı, arsasına 1960'lı yılların başında yeni ve eskisinden çok daha büyük bir otel inşa edildi. 1962'de açılışı yapılan bu beş yıldızlı otelin adı önceleri Büyük Tarabya Oteli iken sonra Grand Hotel Tarabya olarak değiştirildi.

Ne Oldum Demeli... Ne Olacağım Demeli!

Yaklaşık 90 yıl öncesinin Tarabya'sını gösteren büyük fotoğrafta, koyun ortasında demirli beyaz bir kuğu gibi zarif yatın da ilgi çekici bir öyküsü var. Bu güzelim yat, o tarihlerde Alman sefaretinin özel yatı... Yâni stasyoner... Adı "Loreley"... Yaz olsun, kış olsun, sefaret mensuplarını Marmara'da, Boğaziçi'nde ya da Karadeniz'de gezdiriyor... İçinde toplantılar da düzenleniyor, balolar da yapılıyor. 1885'te Glasgow'da inşa edilmiş. 536 gros tonluk... 60 metre uzunluğunda... Makinesi 700 beygir gücünde istimli bir yat...

Önceleri "Mohican" adıyla Glasgow'da çalıştırılmış, ama ertesi yıl Alman Donanması tarafından satın alınarak adı "Loreley" diye değiştirilmiş ve sefaret mensuplarını gezdirmesi için İstanbul'daki Alman Sefareti'nin hizmetine gönderilmiş.

"Loreley" aslında Ren Nehri'nin sağ kıyısında, Koblenz yakınlarında dik bir kayalığın adı... Sözde buradaki bir su perisi uzun sarı saçlarını tarayarak gemicilerin dikkatinin dağılmasına neden olur, böylece gemiciler teknelerinin kayalara çapmasını önleyemezlermiş...

Bu güzelim yat yıllarca Boğaz'da çalışmış. Herkes bu zarif ve narin gemiye gıptayla bakmış. Birinci Dünya Savaşı sona erip de Almanlar acele tarafından Osmanlı topraklarını terk etmek zorunda kalınca "Loreley"in sahibi bu sefer de Osmanlı Bahriyesi olmuş...

1918 – 23 yıllarını İstinye'de bağlı olarak geçiren tekne, Cumhuriyet'in ilân edildiği yıl satışa çıkarılmış. Merkezi İstanbul'da olan Hacıpaşazadeler adlı bir denizcilik kumpanyası tarafından satın alınıp adı bu kez de "Hacı Paşa" olarak değiştirilmiş. Yalnız adı değil, kendi de hemen tadil edilip sıradan bir yük gemisi haline getirilmiş. Ve başlamış önce Türkiye ile Yunanistan arasında mübadil getirip götürmeye, sonra da Batum'dan limanlarımıza teneke teneke gazyağı nakletmeye...

Derken, pek çok geminin başına gelen felâket bu zavallı geminin de başına gelmiş: 2 Ocak 1926 günü, Batum ile Samsun limanı arasında Karadeniz'in azgın dalgalarının arasında bata çıka ilerlerken şiddetli fırtınanın etkisiyle bir anda sulara kaynayıp gitmiş! Gidiş o gidiş! Ara ki bulasın "Hacı Paşa"yı...

Ne demişler? Ne oldum dememeli, ne olacağım demeli...

İşte, 90 yıllık, sararmış bir Tarabya fotoğrafının bize anımsattıkları...

Tarabya'da ünlü Tokatlıyan Oteli.

Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler -II

(1869-1923)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

"Kadınlar, Sanâyi ve Ticaret"

4 Şubat 1901 tarihli İkdâm gazetesinde, A. Râsime imzasıyla uzun bir makale yayımlandı: "Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret."[64] Okuyuculardan pek çoğunun, makalenin başlığında yer alan "kadın" kelimesi ile "sanâyi" ve "ticâret" kelimeleri arasında bir ilişki kurmakta zorlanacağını itiraf ederek yazısına başlayan Râsime Hanım, ticarete atılma fikrinin Müslüman Osmanlı erkekleri arasında yaygın kabul görmesini sağlamak için kendisinin de yazmakta olduğu İkdâm gibi günlük gazetelerin çok büyük gayret sarf etmekte olduğunu yazıyor.[65] Râsime Hanım, gazetelerin yalnızca erkekleri ticaret ve sanayiye özendirdiğini ve teşvik ettiğini de savunuyor.

Râsime Hanım'a göre, varlıklı Müslüman Osmanlı erkekler, hem ticaretin tehlikeli yönlerinden korktuklarından, hem de memuriyet dururken ticaretle geçinmeyi kendi onurlarına yediremediklerinden dolayı, ticaretle uğraşmaya pek yanaşmamaktadırlar. Aynı nedenlerden yola çıkan bazı erkeklerin, varlıklı kadınların şer'i hükümler ve İslâmî geleneklere uygun koşullarda ve örneğin evlerinin bir köşesinde kendilerine uygun işlerde çalışmalarını engellemesi de aslında doğru değildir. "Ellerinde san'atları bulunduğu ve hâl ü vakitleri de (*ekonomik durumları da*) yolunda olduğu hâlde hünerlerinden tarîk-i makbûl-i (*kabul görmüş bir yol olan*) ticâretle istifâde etmekten çekinen hanımlar görülüyor, ki hâllerine ve bunları ticâretden utandıran, çekindiren fikirlere acımamak, esef etmemek elde değildir."[66]

Râsime Hanım'a göre, bütün kadınların kocalarının hastalığı, ani ölümü veya işlerinin bozulması ve fakir düşmesi gibi nedenlerden dolayı, çalışmak ve kendilerini geçindirmek durumunda kalmaları halinde, kendi kendilerine bakabilecekleri bir meslek öğrenmeleri gerekmektedir. Kendileri böyle bir durumda kalmasalar bile, varlıklı kadınlar etraflarında bulunan fakir kadınları bir meslek sahibi yaparak her türlü tehlikelerden kurtarabilirler. En azından, çocuklarını bir meslek sahibi yaparak, kendi kızlarının bütün geçimlerini kocalarının eline ve kaderlerini de kocalarının insafına bırakmalarını engellemiş olurlar.[67]

Varlıklı kadınların ekonomiye katılmak konusunda böylesi bir önderlik üstlenmesi, toplumun diğer kesimlerinde yokluk ve sıkıntı içinde yaşamakta olan diğer kadınlara da rehberlik edecektir:

"Varsın kendisini yalnız geçindirecek değil, fakat gınâ (*aşırı bolluk*) içinde yaşatacak bir zevci (*kocası*) bulunsun, kadının kırk elinde işe yarar bir hüner, bir san'at bulunur da evde bir taraftan çalışırsa, bir ticâret tutup da kendisi gibi hâmisi, iâşe edicisi olmayanlara say ü kesb (*emeğiyle para kazanma*) yolunu açar, gösterirse fenâ mı olur? Ve böyle bir çığır açanlar köşe bucakta san'atlarını saklayan, körleştirenlere, gizli gizli iş görenlere şevk ve cesâret vermezler mi?"[68]

Zengin kadınlar ticarete atılıp da, ekonomiye katılmanın yolları diğer kadınlara da açılmaya başlayınca, evlerinde gizli gizli iş görmekte olan kadınların yetenekleri de birer birer ortaya dökülecek, gelirleri yükselecektir. Dört beş kişiden ibaret olan müşterileri de sayıca artacak, kazançları çoğalacaktır. İşler açılınca yanlarına öğrenciler ve çıraklar da alarak, bir

• Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. ykarakisla@boun.edu.tr

yandan işlerini büyütecekler, bir yandan da kendileri gibi meslek sahibi olacak başka kadınlar da yetiştirmeye başlayacaklardır.[69]

Râsime Hanım, yazısını okumakta olan kadınlardan yükselebilecek çeşitli itirazları da şimdiden bilmektedir. Öncelikle, çalışmaları gerektiği kendilerine hatırlatılan varlıklı kadınlar ve varlıklı iken her nasılsa çaptan düşmüş olan "kibar düşkünleri, zâten bu hâle düşdüm. Odamın köşesinde gizlice yabancı işi görüp geçinecek arıyorum. Dosta, düşmana karşı bir de meydâna çıkıp da esnâflık mı edeyim?" diyerek karşı çıkacaklardır.[70] Râsime Hanım bu gibilere ticaret ve sanatla geçinmenin ve para kazanmanın kötü birşey olmadığını ve namuslarına hiçbir zarar vermeyeceğini uzun uzadıya anlatır. Varlıklı olmayan ve gerçekten çalışarak geçimini temin etmek zorunda olan kadınlar ise "Sen ne diyorsun hanımcığım? Nerede sermâye?" diyeceklerdir. Râsime Hanım'ın bu itirâza karşı da cevabı gayet net ve açıktır: "Biçâre kadın! Sermâye nerede olacak? Sendedir! Senin gözlerinde, senin ellerinde, senin fikir ve azmindedir. Bunlardan büyük sermâye mi olur?"[71]

İslâm Terzihanesi

Nihayet, Râsime Hanım yazının başından beri dilinin altında duran baklayı ağzından çıkarır: "Şehrimizde terzilik eder hiçbir İslâm hanım tanımakla müteşerrif (*şeref duymuş*) değiliz."[72] Râsime Hanım'a göre, en doğal insan ihtiyaçlarından birisi olan ve özellikle kadınlar arasında pek önemli bir yer tutan elbise dikmek sanatı hep Rum ve Ermeni Osmanlılar'ın tekelinde bulunmaktadır. Pek çoğu çıraklıktan ve yamaklıktan yetişmiş olan bu kadınlar, zamanla bir sanat sahibi ve bu sanattan elde ettikleri kazançlarıyla da mal sahibi olmuşlardır. "Terzilik mu'teber (*saygın*) ve kazançlı bir san'atdır."[73] Bazı terziler büyük servet sahibi kişilerin arasına bile karışmışlardır.

"Fakat" demektedir Râsime Hanım, babası, kocası, oğulları ve kendisini geçindirecek bir serveti bulunmayan "bir kadına gitsek, eğer kendisi artık yapamazsa, bari kızını bir terzi çıraklığına vermesini teklîf etsek, derhâl muamele-i bârda (*keskin tavır*) görürüz. Ne için? Terzi çıraklığı için!!" Böyle bir durumda annelerin vereceği cevap ise "benim bir tanecik... nurtopu gibi kızım... benim büyük birinin karısı olacak kızım... terzi yamağı olsun da bir takım murdâr (*pis*) karıların hizmetçiliğini mi etsin? Kahrını mı çeksin?..." olacaktır.[74]

Râsime Hanım, terzilere çıraklık ederek bir sanat sahibi olmanın kötü bir şey olmadığını, hatta Hukuk Fakültesi'nde kırk yaşına gelmiş kişilerin (asistanları kastediyor) hâlâ birtakım hocalara çıraklık etmekte olduğunu uzun uzadıya anlattıktan sonra, "mes'ele bir öğrenme ile öğretme mes'elesidir" diyerek, kestirip atar.[75]

Râsime Hanım'ın makalesi "elinden güzel biçki, güzel dikiş geldiği hâlde hakkında bazı akıllılar tarafından 'bak! bak! filân hanım yabancı işiyle geçiniyor!' gibi teemmülsüz (*düşüncesiz*) sözler söylenmesinden ihtirâzen (*sakınarak*) yedd-i san'at-perveri muattal (*sanatsever eli işsiz*) ve kesesi tehî (*boş*) kalan bî-çâre (*zavallı*) hanımlar teşvîk gördükleri zamân meydâna çıkıp da bize İslâm hemşirelerimizden meselâ terziler göstermezler mi?..." sorusunun üzerine kurulmuştu.[76]

Osmanlı basınında uzunca bir süre Râsime Hanım'ın ortaya atmış olduğu bu soruya karşılık veren çıkmadı. Tam bir ay kadar sonra, 6 Mart 1901 günü, yine *İkdâm* gazetesinin sütunlarında N. Sabîha Hanım'ın Râsime Hanım'a hitaben yazmış olduğu bir açık mektup yayımlandı. Sabîha Hanım yazısına "Râsime Hanım hemşiremiz ticâretin herkes hakkında olan menâfiini (*faydalarını*) pek güzel izâh ederek hanımlarımızın da ticârete ve terzilik san'atına sülûk etmelerini (*atılmalarını*) tavsiye ediyorlar. Bu tavsiyelerinde ne kadar da isâbet buyuruyorlar. Pek çok zamânlardır ki bu mes'ele benim de zihnimi işgâl etmekde idi," diyerek başlamaktadır.[77]

Sabîha Hanım'a göre, "saye-i hazret-i şâhânede", Dârü'l-muallimât İnâs Mekteb-i Sanâyii'nden (*Kız Teknik Öğretmen Okulu*) yetişen bütün öğrenciler nakış, biçki, dikiş gibi elişlerinde oldukça iyi şekilde yetiştirilmiş olarak mezun olmaktadırlar. Ancak, bu okuldan mezun olan her genç kızın hemen eline bir makas alarak günden güne değişmekte olan modaya uygun elbiseler dikmeye başlamasının mümkün olamayacağının Sabîha Hanım da farkındadır. Fakat, mektepte dikişe ve biçime az çok eli yatmış olanların, yetenekli ve becerekli bir terzinin yanında çok kısa bir sürede terzilik hakkında pek çok şey öğrenmesi de mümkündür:

"Lisân için, mûsikî içîn hanım kızlarına muallimeler ta'yîn etmekden çekinmeyen, bu mesârifi (*masrafları*) göze aldıran aileler bir modistreye bir kaç ay ücret vererek mükemmel sûretde dikiş, biçim ta'lîm etdirmekten aslâ çekinmemelidir. San'at sahibi olmayı arzû eden bir adam, terzinin yanına çırak sıfatıyla gitmeyi ne gurûruna münâfî (*aykırı*) bulur, ne de herkesin dediğine ehemmiyet veriyor. Kadınlar da böyle olmalıdır."[78]

Sabîha Hanım Müslüman Osmanlı kadınlarında bir "tutkunluk, cesâretsizlik, daha doğrusu kayıtsızlık var" demektedir.[79] Kendisinin şahsen tanıdığı kadınlardan elinden gayet iyi biçki ve dikiş gelen bazılarının, özellikle çevrenin baskısından, arkadaşlarının alay etmesinden, adlarının kötüye çıkmasından ve açacakları terzihanelerin başarısız olması olasılığından korkarak, terzilik konusundaki bu becerilerini kendi evlerine hapsettiklerini düşünmektedir.

Cumhuriyet döneminde Müslüman kadınların da bir meslek olarak seçtiği terzilik için eleman yetiştiren İzmir Kız Sanat Enstitüsü'nün öğrencileri.

Aslen Bursalı olduğu anlaşılan Sabîha Hanım, Bursa'da terzilik yapmakta olan birkaç Müslüman Osmanlı kadını bulunduğundan bahsederek, "şehrimizde dahi ilk olarak İslâm hemşirelerimizden biri tarafından bir terzihâne küşâd olunsa (*açılsa*) bir çığır açılmış olacağından ümid ederim ki İslâm terzihâneleri birbirini velî eder (*izler*)" demektedir.[80] Sabîha Hanım'a göre, böyle bir terzihane açılır açılmaz, sanat ve ticaretin Müslüman Osmanlı kadınları arasında yayılmasını arzu eden ve bu gibi girişimleri desteklemek isteyen bütün Müslüman Osmanlı kadınları bu terzihaneye giderek birer elbise sipariş edeceklerdir. Hatta ilk zamanlar, Müslüman terzinin acemilik dönemi geçinceye kadar, dikilen elbiselerin küçük kusurlarını bile gözardı edeceklerdir. Terzi de giderek tecrübe kazanacak ve kısa bir süre içerisinde acemiliğini atarak, gün geçtikçe daha iyi dikmeye gayret edecektir. Böylece, Müslüman Osmanlı hanımları bütün gün Beyoğlu terzilerini dolaşmaktan vazgeçecekler ve paralarını boşyere onlara kaptırmaktan da kurtulacaklardır.[81]

Sabîha Hanım'a göre, moda hevesi Müslüman Osmanlı kadınlarını sarmadan önce, çoğu kadın kendi elbisesini kendisi dikerdi. Ancak, modayı takip etmek bir incelik olarak kabul edilmeye başlayınca, "Frenk terzileri büyük bir servet kazanmaya başladılar."[82] Şimdi sıranın bu ticaretin tersine çevrilmesine geldiğini düşünen Sabîha Hanım, "İslâm kadınları giydikleri esvâbı (*giysileri*) Frenk nisvânına (*kadınlarına*) diktirmekden, onların menâfiine (*çıkarlarına*), aile bütçelerinin rehinedâr (*tutsak*) olmasına hizmet eylemekten ne zamân kurtulacak," diye soruyordu.[83]

Şimdi Sabîha Hanım'ın yazısının satır aralarını da okumaya çalışarak, durup dururken neden A. Râsime Hanım'ın makalesinin *İkdâm*'da yayımlanmasından tam bir ay sonra birdenbire bu cevap mektubunu kaleme aldığını anlamaya çalışalım. Sabîha Hanım, özetle, Râsime Hanım"ın "İslâm terzihânesi" fikrine katılıyor ve daha yazısının başında "pek çok zamânlardır ki bu mesele benim de zihnimi işgâl etmekte idi" diyordu. Dârü'l-muallimât İnâs Mekteb-i Sanâyii mezunları arasında elinden biçki ve dikiş gelen kadınların bulunduğunu, bu kadınlardan birisinin açacağı bir terzihanenin Müslüman Osmanlı kadınlarından büyük destek göreceğini ve bu tür terzihanelerin birbirini takip edeceğini söylüyordu. Kendisinin gezip görmüş olduğu Bursa örneğinden yola çıkarak, Müslüman terzilerin başarısız olması için hiç bir sebep göremediğini belirtiyor, hatta "hâli ve vakti yerinde olan ailelerden bile terziliğe sülûk eden (*atılan*) bulunsa yine hiç kimse ta'yîh olunmamalıdır (*ayıplanmamalıdır*), tam tersine teşvîk edilmeli ve heveslendirilmelidir" diyordu.[84]

Bütün bu iyimser tablonun ardında ise yalın bir gerçek vardı: Sabîha Hanım'ın makalesinde bahsettiği Dârü'l-muallimât İnâs Mekteb-i Sanâyii mezunu, varlıklı bir aile mensubu, "muktedir terzi" aslında Sabîha Hanım'ın ta kendisiydi. Açıkça ilan etmemekle birlikte, Sabîha Hanım yakında bir terzihâne açmaya hazırlanmaktaydı.

"Râsime Hanım'ın makalesi inşallah terzilik konusunda bir öncünün ortaya atılmasına vesile olur" dileği ile makalesini bitiren Sabîha Hanım, yazısını şu cümleler ile noktalıyordu: "Her hâlde bir İslâm terzihânesinin diğer terzilere tercîh edileceğinden şüphe yoktur. Kariben (*kısa bir süre içinde*) inşâllah bir İslâm terzihânesi küşâd edildiğini (*açıldığını*) işitmekle iftihâr ederiz."[85]

Sabîha Hanım, kendine özgü ve kesinlikle Doğu'lu bir nezaket anlayışıyla, kendisinin Râsime Hanım'ın çağrısına uyarak bir terzihane açacağını öylesine üstü kapalı bir şekilde yazmıştı ki, pek çok okuyucu onun bu niyetini anlamadı bile. Bu okuyuculardan birisi olan F. Nebâhat Hanım, on gün sonra, 16 Mart 1901 günü yine *İkdâm*'da yayımlanan cevap mektubunda, "Bız-

de terzilik san'atının henuz kıymeti takdîr edilemiyor. Adi bir san'at gibi telakki ediliyor. Terzi denildiği zaman adı, fakir bir kadın tecessüm ediyor (*göz önüne geliyor*)" diyordu.[86]

Ilem A. Râsime Hanım'ın hem de N. Sabîha Hanım'ın bu çok önemli meseleye işaret ettiklerini, ancak bu soruna kendileri çözüm getirmek yerine başkalarını bu görevi üstlenmeye çağırdıklarını düşünen Nebâhat Hanım, yeni bir teklifle geliyordu:

"İşte ben bu makâleleri yalnız dikkat ve ilgiyle okumakla kanâat etmiyorum (*yetinmiyorum*). Eğer Râsime ve Sabîha Hanımlar fikirlerinde sebât ediyorlar ise bu meseleyi kuvveden fiile çıkarmayı (*teoriden pratiğe geçirmeyi*) kendilerine teklîf ediyorum. Mes'eleyi meydâna koyan Râsime Hanımefendi olduğu için bu vazifeyi bizzât deruhte etmelidirler (*şahsen üstlenmelidirler*). Fikrim de şu: bir dârü's-sınâa (*sanat okulu*) teşkîl edelim ki kızlarımız bu nâzik san'atı ifâyı (*yapmayı*) da mükemmelen öğrensinler de, birkaç sene sonra Osmanlı kadınlarını ecnebi modistrelerine ihtiyaçtan kurtarsın. Memleketimize böyle bir hizmet etmiş olursak bizim için ne büyük medâr-ı iftihâr (*övünç kaynağı*)."[87]

Râsime Hanım, bu mektubun sonunda yayımlanan kısa cevabında, üç çocuk sahibi olduğunu yazmakta ve çocuklarının bakımları, beslenmeleri ve eğitimleriyle ilgilenmek gibi "bir ev kadınının en mukaddes vazifeleri ile" meşgul olmasaydım, bu çağrıya derhal cevap verir ve kendisine katılırdım, demektedir. Râsime Hanım'a göre, öne sürdüğü fikrin gerçekleşmesi, Nebâhat Hanım'ın bu teklifine aktif bir şekilde katılamıyor olmasının kendisine vereceği üzüntüyü alıp götürecektir.[88]

A. Râsime Hanım gerçekten de kendi fikirlerinin ısrarlı bir takipçisi olan bir kişiliğe sahipti. Bu yazının yayımlanmasından hemen sonra, 21 Mart 1901 günü yayımlanan *Hanımlara Mahsûs Gazete* dergisinde F. Nabâhat Hanım'a bir cevap yazısı daha yazdı. Ve böylelikle, *İkdâm*'da yayımlamış olduğu makale üzerinde süregelen tartışmayı bir kadın dergisi çevresine de taşımış oldu. Dergideki yazısına *İkdâm* gazetesinde "Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret" başlıklı makalesini yayınladığında bütün Müslüman Osmanlı kadınlarını "san'at ve ticârete teşvîk yolunda söylediğim sözlerden pek de semere (*fayda*) ummamış idim" yollu bir itirafla başlayan Râsime Hanım, kadınları çalışma hayatına atılmaya teşvik etmek için yazdığı sözlerin beklediğinin çok çok üstünde kabul gördüğünü ve kendisinin bundan dolayı memnun olduğunu açıkça belirtmektedir.[89]

Râsime Hanım, Sabîha ve Nebâhat Hanımlar'ın kendisine hitaben yazdıkları açık mektupları özetledikten sonra, "Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret" makalesini *İkdâm*'da yayımlanmasından sonra kendisine bu konuda daha pek çok mektup geldiğinden bahsetmektedir. Yazısının kalan kısmında ise Nebâhat Hanım'ın kendisini bu konuda göreve çağıran mektubuna yeniden cevap vermeye çalışmaktadır: "Mes'ele cidden nazar-ı itinâya alınmaya sezâdır (*özenle gözden geçirilmeye layıktır*). İşte bir fikir, ki kabul görmüş icrâ bekliyor. Bu fikri meydâna koyan ben isem icrâsına teşebbüs edecek (*uygulamasına girişecek*) de bir başkası olsun. Bir fikrin icrâsı mutlakâ onu meydâna koyanı müftekir (*muhtaç*) kalmalı?"[90]

Şişli'de Kız Sokağı'nda 18 Numerolu Hâne

Râsime Hanım, kendisinin terzilik konusundaki bilgisinin ve tecrübesinin bir terzilik okulunun müdüreliğini üstlenmek için yeterli olmadığını, olsa bile *İkdâm*'da verdiği kısa cevap yazısında da değinmiş olduğu gibi ev işlerinin ve annelik görevlerinin kendisinin yazarlık dışında bir toplumsal hizmette bulunmasına izin vermediğini uzun uzadıya anlatmaktadır. Yazısının sonunda, kendisine bu konuya ilişkin olarak *Hanımlara Mahsûs Gazete* kanalıyla gönderilmiş olan mektuplardan birisini yayımlayarak, Sabîha hanımın "Şişli'de Kız Sokağı'nda 18 Numaralı Hâne"de kurmuş olduğu terzihaneyi derginin okuyucularına duyurur. İleride bu gibi terzihanelerin çoğalmasının, sorumluluk sahibi Müslüman Osmanlı kadınlarının bu girişime gösterecekleri maddi ve manevi destek ve teşviğe bağlı olduğunu okuyuculara hatırlatarak, bir de küçük eleştiride bulunur. Râsime Hanım'a göre, bu terzihane girişimi Şişli yerine Şehzadebaşı, Beyâzıd, Aksarây gibi Müslüman ailelerinin yoğun olduğu bir bölgede açılmış olsa, çok daha çabuk ve kolay başarı kazanmış olacaktır.[91]

Râsime Hanım'a *Hanımlara Mahsûs Gazete* aracılığıyla mektup yazarak kendisini Sabîha Hanım'ın Şişli'de açmış olduğu terzihaneden haberdar eden Bint-i Kâmi Emine Mestûre Hanım'dır. Emine Hanım, Râsime Hanım'ın *İkdâm*'da yayımlanan makalesinden hemen sonra bir arkadaşının kendisine Şişli'de "bir İslâm terzihânesi" açılmış olduğunu iletiğini ve arkadaşının o gün beraberinde getirmiş olduğu elbiselik kumaşı da yanlarına alarak beraberce kalkıp Şişli'ye gittiklerinin hikâyesini mektubunda ayrıntılarıyla anlatır.[92]

Emine Hanım ve arkadaşı Şişli'de tramvaydan inip "Kız Sokağı, 18 Numero"nun kapısını çaldıklarında, kapıyı bir uşak açmış ve bir hizmetçi kız onları salona buyur etmiştir. Derken, kapı açılır ve henüz genç bir hanım olan Sabîha Hanım içeriye girerek hayretle kendisine bakan bu müşterilere: "Evet efendim benim, gazetelerde okuduğum makâlelerden ve bazı arkadaşlarımın teşvîklerinden cesâret alarak terziliğe başladım. Herkesin ta'yibâtına (*ayıplamalarına*) ve sâika-i hasedle (*çekememezlik nedeniyle*) söyleyecekleri sözlere ehemmiyet (*önem*)

vermeyerek, diğer hemşirelerime bir yol açmak için son derece metânet (*dayanıklılık*) göstereceğim, inşâllah muvaffak (*başarılı*) olurum," der.[93]

Emine Hanım bir an için aklından bu kadar ağırbaşlı ve asil görünen ve gayet akıcı konuşan "bu kibar hanıma esvâb (*elbise*) diktirmenin kendisine karşı bir saygısızlık olmasından korkuyorum" diye geçirirse de, yanlarında getirmiş oldukları elbiselik kumaşı göstererek bir elbise diktirmek istediklerini söyler.[94] Sabîha Hanım önlerine içinde son moda elbiselerin modelleri bulunan bir katalog koyarak, nasıl bir elbise istiyorlarsa seçmelerini söyler. Model beğenildikten sonra, pazarlık yapmak niyetinde olan Emine Hanım daha elbisenin dikiş ücretini bile sormadan, Sabîha Hanım güleç bir yüzle "pazarlık etmiyorum efendim, fiyâtlarını söyleyeyim; bir kostüm bir lira, bir robdöşambr bir lira, bir palto yarım lira, bir çarşaf yarım lira. Beyoğlu terzihânelerinin yarım fiyâtına pahalı mı efendim?" diyerek dikiş ücretlerini kendilerine bildirir.[95]

Fiyat meselesi de böylece halledilince, Sabîha Hanım gereken ölçüleri alarak küçük bir deftere yazmış, ve prova için bir gün sonra tekrar Şişli'ye giden Emine Hanım'ın arkadaşı, provadan iki gün sonra da elbisesini almıştır. Arkadaşının Sabîha Hanım'a diktirdiği elbisenin dikişini gayet beğenen Emine Hanım, yaklaşan bayram nedeniyle yapılacak dikiş işleri bulunan herkesi "Şişli'de Kız Sokağı'nda 18 Numerolu Hâne"yi ziyaret etmeye davet etmektedir.[96]

2 Mayıs 1901 günü yayımlanan *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin 309. sayısında, Sabîha Hanım'ın Şişli'de açmış olduğu terzihane hakkında iki yazı birden yayımlandı. Bunlardan ilki, dergide sürekli yayımlanmakta olan "İki Hanım Arasında" başlıklı bir köşede, haftanın aktüel olaylarına Karagöz ve Hacivat ikilisi gibi karşılıklı konuşarak soru ve cevap tekniğiyle değinen Hatice ve Semiha Hanımlar'ın yazısıydı.[97] Yazı Hatice Hanım'ın bir aralık pek revaçta olan "İslâm hanımlarının terzilik etmeleri meselesi"nin artık işitilmez olduğunu Semiha Hanım'a hatırlatmasıyla açılıyordu. Bunun üzerine, Müslüman kadın terzilerinin çoğalması dileğiyle karşılıklı konuşurlarken, Hatice Hanım Müslüman kadın terzilerinin bir cesaret bularak ortaya atılmalarının bu tür terzilerin sayıca çoğalması için yeterli olmadığını, bütün Müslüman Osmanlı kadınlarının dikişlerini bu terzilere yaptırmayı bir görev bilmeleri gerektiğini söyler:

"Çünkü bir terzi hanım kendini terzi diye i'lân eder de sonra ümit ettiği kadar iş bulamazsa buna mukâbil (*karşılık*) Beyoğlu'ndaki modistrelerin hep kibâr nisvân-ı İslâm'ın (*Müslümân kadınlarının*) melbusâtını (*elbiselerini*) dikmekle meşgûl olduklarını görecek olursa o zamân o hanım kendini terzi diye i'lân ettiğine bi't-tabii nâdim (*tabii ki pişman*) olur."[98]

Yazının asıl yazılış amacı anlaşılmıştır: Sabîha Hanım'ın terzihanesi bir türlü Müslüman Osmanlı kadınlarının ilgisini çekmeyi ve rağbetini kazanmayı başaramamıştır. Hatice Hanım, Semiha Hanım'a Müslüman Osmanlı hanımlarının Müslüman

Hanımlara Mahsus Gazete'*de yer alan elbise modellerinden iki örnek. (Sayı 3-74).*

"Terziler konakta çalışırken."
(Salih Erimez, *Tarihten Çizgiler*, Albüm III, s. 27, İstanbul 1945)

terzilere başvurmasını gerektiren şeyin ne olduğunu sorar. Semiha Hanım'ın verdiği cevaplar, o dönemde "Frenk terzileri" ile Müslüman Osmanlı hanımları arasındaki karmaşık ilişkileri yansıtması açısından gayet ilginçtir:

"İslâm terzilerin ecnebi terzilerden daha ehven (*uygun*) fiyâtla elbise dikmeleri", "ecnebi terzilerindeki çenebâzlık, şarlatanlık", "müşterilere gösterdikleri hürmet, tekrîmât-ı ca'liye (*yapmacık saygı*)", "veresiye dikmeleri. Hatta bazılarının kumâşı bile kendileri alıp biçilmiş, dikilmiş elbiseyi bohçalar içinde ayaklarına kadar göturerek hiç para lakırdısı etmeksizin hanımefendilere takdîm etmeleri, fakat sonra da yüz kuruş yerine beş yüz, bin kuruş yerine de beş bin kuruş talep etmeleri gibi ahvâl (*durumlar*)."[99]

Bütün bu soru cevap oyununun sonunda, Hatice Hanım Sabîha Hanım'ın terzihanesini kastederek, Müslüman bir kadının kendi din kardeşlerini "Frenk terzileri"nin kandırmasından ve zarar vermesinden kurtarmak ve bu arada biraz da para kazanmak istediği için bir terzihane açtığını söyler. Hatice Hanım'a göre, bu bir toplumsal hizmettir ve böyle bir hizmete kalkışan Sabîha Hanım'a yardım etmek bütün Müslüman Osmanlı kadınlarının "vicdanî" görevidir. Yazı Semiha Hanım'ın bütün kadınları bu terzihaneye destek olmaya çağıran sözleri ve Hatice Hanım'ın "Allah-ı teâla İslâm terzilerini muvaffak (*başarılı*) buyursun" dileğiyle sona erer.[100]

İslâm Terzihanesi Kapanıyor...

Hatice ve Semiha Hanımlar'ın bu yazıyı yazarken haberleri yoktu belki ama, Sabîha Hanım'ın terzihanesi aslında çoktan kapanmaya yüz tutmuştu bile. *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin aynı sayısında yayımlanan bir başka yazıda N. Sabîha Hanım bu olayı derginin bütün okuyucularına duyurmaktaydı.[101] Sabîha Hanım kısa ve sitem dolu yazısında, Râsime Hanım'ın *İkdâm*'da yayımlanan makalesinden çok etkilendiğini ve bundan yola çıkarak hemen o hafta içinde bir terzihane açtığını söylüyordu. Terzihaneyi konu alan yazıların terzihanesini kadın okuyuculara duyurmasına ve gayet mütevazı fiyatlarla çalışmayı kabul etmesine rağmen, "bir aydân ziyâde zamân güzâr ettiği (*geçtiği*) hâlde henüz mürâcaat edenlerin adedini... tahmîn edemezsiniz... Evet, mürâcaat edenlerin adedi yalnız ikiyi tecâvüz etmedi (*aşmadı*)."[102] Anlaşılan o ki, dergiye mektup yazarak terzihaneye bir arkadaşıyla beraber gittiğini anlatan Emine Mestûre Hanım ve arkadaşı dışında hiç kimse Sabîha Hanım'ın terzihanesine uğramamıştı. Bir aydır işçilere boş yere gündelik ödemekte olduğunu söyleyen Sabîha Hanım, gerçekten para kazanmaya ihtiyacı olduğu için terzi olmaya kalkışacak "hemşirelerimizin teşebbüslerinde nasıl yanılacaklarını söylemeye lüzûm bile görmem," demekteydi.[103] Bu sözlerle, Sabîha Hanım yazdığı yazılarla kendisini bu işe atılmaya teşvik eden Râsime Hanım'ı üstü kapalı bir şekilde eleştirmekte olduğu açıktır.

Sabîha Hanım yazısında, terzihanesinin açılmış olduğunu *Hanımlara Mahsûs Gazete*'de okuyuculara duyururken terzihanenin Şişli yerine Müslüman ailelerin daha yoğun bir şekilde yaşadığı Şehzâdebaşı, Bayezıd, Aksarây gibi bir yerde açılmış olsa daha iyi iş yapacağını söyleyen Râsime Hanım'ın bu eleştirisini de cevaplamaya çalışmaktadır:

"Fakat insâf edelim. Beyoğlu'ndaki modistreler akşama kadar prova için vakit bulamıyorlar. Mürâcaat eden o kadar çok. Bunların içinde kısm-ı azamı (*çoğunluğu*) İslâm teşkîl ediyor dersek mübâlağa etmemiş (*abartmamış*) oluruz. Beyoğlu ile Şişli arasında

kemâli (*tamamı*) otuz paradan ibâret bir tramvay ücreti var. Beyoğlu'na çıkan bir hanımın Şişli'ye gelmek için bu kadar çok bir fedâkârlıktan çekinmemesi lâzım gelmez mi?"[104]

Râsime Hanım'a çok içerlemiş görünen Sabîha Hanım, yazısını bu sorunun cevabını da Râsime Hanım'ın vermesi gerektiği düşüncesiyle bitiriyordu.

Bu ifadelerin A. Râsime Hanım'a bir cevap yazma vesilesi doğuracağı açıktı. Râsime Hanım, *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin 16 Mayıs 1901 tarihli 311. sayısında uzun bir cevap yazısı yayımladı.[105] Yazısına Sabîha Hanım'ın Şişli'de açmış olduğu terzihanenin Müslüman Osmanlı kadınlarının rağbet etmemesi sonucunda kapanmak durumunda kaldığını öğrendiğini ve bunun kendisini son derece üzdüğünü anlatarak başlayan Râsime Hanım, Sabîha Hanım'ın Müslüman Osmanlı kadınları tarafından ortada bırakılmış olması hakkında da "bu hakîkât hicâb-ı teessür (*utanma sıkılma*) olmaksızın itirâf edilemez. Bu bir hakîkâtdir ki nisvân-ı İslâmın (*Müslüman kadınlarının*) ve bi'l-hassa İstanbullu hanımların lehinde şehâdet (*şahitlik*) etmiyor ve terakkiyât-ı nisvâniye (*kadınların ilerlemesi*) için sarf-ı gayret edenlere (*çaba sarfedenlere*) büyük, parlak ümitler vermiyor..." diyordu.[106]

Daha önceki bir yazısında Şişli yerine sur içindeki semtlerin birînde açılmış olsa, terzihanenin daha çabuk kabul göreceğini yazmış olmasına ve bu yüzden Sabîha Hanım'ın eleştirilerine maruz kalmış olmasına rağmen, Râsime Hanım bu kez "adem-i muvaffakiyete (*başarısızlığa*) bunu bir sebeb-i kâfi (*yeterli neden*) olarak görmek doğru değildir" demektedir.[107] Terziye elbise diktirebilecek kadar iyi gelir durumları olan bütün kadınların, örneğin Beyoğlu'ndaki terzilere rahatlıkla gidip geldiklerini, Pera civarında oturan kadınlar için Şişli'ye gitmenin çok kolay olduğunu da buna eklemektedir.

Râsime Hanım'a göre, Müslüman kadınlarının Şişli'de Sabîha Hanım'ın açmış olduğu terzihaneye rağbet etmemiş olmasının en belli başlı sebebi, bu terzihanenin başında bir Osmanlı "hanım"ının bulunmasıdır. Râsime Hanım Osmanlı toplumundaki yaygın kanıya göre bir ekonomik girişimin başında bir kadının bulunmasının o şirketin kısa zamanda başarısızlıkla sonuçlanacağının bir işareti olarak görüldüğünden yakınmaktadır. Kendi sözleriyle, "bir Türk dârü's-sınâası, (*sanayi kurumu*) hele başında bir İslâm kadın bulunursa asla ileri gidemez," diye düşünülmektedir.[108]

Oysa, bunun tam tersinin geçerli olduğunu ispat etmek için bütün Müslüman Osmanlı kadınlarının bu gibi girişimlere gönülden destek vermeleri gerekmekteydi:

"Sabîha Hanım'ın Beyoğlu'nda icrâ-yı san'at ederek (*sanatını uygulayarak*) kesb-i şöhret etmiş (*ün kazanmış*) bir takım ecnebi terzilerden aşağı kalmaz bir sâhibe-i hüner (*hüner sahibi*) olduğunu öğrendik. Bu terzilerin istedikleri fiyâttan nısf (*yarısı*) derecesinde tenzîlât ile iş görmeye başlamış olan Sabîha Hanım o kadar hünerli olsa, işlerinde o kadar zerâfet ve hüsn-i tabiat (*doğal güzellik*) görülse ve nadir olarak hüsn-i tabiat ile uyuşan modaya muvâfık (*uygun*) bulunmasa bile hanımlarımız bu gayret-vâr (*gayretli*) hemşiremizi tutduğu san'at ve meslekde teşvîk ve tergîb etmek (*desteklemek*) lâzım gelirdi. Muktezâyı hamiyet (*yurtseverliğin gereği*) bu idi. İslâm kadınlarının mazhar-ı feyz ve ri'fat olmaları (*ilerleme kaydetmeleri*) böyle erbâb-ı teşebbüsü (*girişimcileri*) teşvîkle olacakdır."[109]

Râsime Hanım, gelinen bu noktada, çok önemli bir soru sormaktadır. Eğer Sabîha Hanım gibi gelir kaygısından uzak olduğu halde sırf diğer kadınlara öncülük etmiş olmak için bu gibi girişimlere katılan kadınlara en azından nezaketen bir ilgi gösterilmezse, "köşede bucakda sermâyesiz kalmış, unutulmuş hüner-ver (*hünerli*) hanımlarımız nereden nasıl cesâret bulup da meydâna çıkacaklar, esâslı bir meslek-i ticâreti (*ticari mesleği*) tutabilecekler?"[110] Râsime Hanım'a göre mesele, Sabîha Hanım'ın açmış olduğu terzihanenin kapanması değil, Müslüman kadınlarının "hallerine münâsip ve şeri'at ve âdât-ı sahihe-i İslâmiyeye muvâfık sûretde," yani hallerine ve şeriat ve İslâmın açık kurallarına uygun şekilde, ekonomiye aktif olarak katılmalarının sağlanmasıdır.[111] Râsime Hanım yazısının sonunda Sabîha Hanım'ı hem bu cesur girişiminden, hem de bu girişiminde yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen sebat etmiş olmasından dolayı "tekrar ve alenen tebrîk eyler."[112]

"Şapkalı Madam" Düşkünlüğü...

N. Sabîha Hanım'a hitaben yazılmış diğer bir açık mektup da *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin sürekli yazarları arasında bulunan ve dergide yayımlanan terzilikle ilgili yazıların çoğuna emeği geçen Gülistan İsmet Hanım'dan geldi.[113] Gülistan İsmet Hanım, Râsime Hanım'ın *İkdâm*'da çıkan ilk yazısından beri hadiseleri sevinçle izlemekte olduğunu, hatta kendisinin de Sabîha Hanım'ın terzihanesine benzer bir girişimde bulunmaya bile hazırlandığını söyleyerek konuya girer:

"İstiyordum ki: Hrisanti'lere, Zoveiçe'lere, Katyana'lara metîn bir rekâbet açılsın; onlara mukâbil (*karşılık*) bizde de Sabîha'lar, Harice'ler, Aliye'ler türesin, hep o haftada bir takım esvâb yapınan (*elbise diktiren*) hanımefendilerin Beyoğlu terzilerine saçtıkları atık atık paralar bizim fukarâ kızlarımızı geçindirsin, Hanımlara Mahsûs Gazete nisvân-ı İslâm (*Müslüman kadın*) terzihânelerinin sahifeler dolusu ilânlarını neşr etsin, bunla-

Hanımlara Mahsus Gazete'nın *başlığı*

rın arasında rekâbet başlasın, bir taraf diğer tarafın müşterilerini celbe (*çekmeye*) çalışsın; ortada büyük bir gayret, mühim bir ticâret teessüs etsin (*yerleşsin*); terzihâneleri müteâkip (*izleyerek*) İslâm kadınları husûsi kız mektepleri, dârü's-sınâaları açsınlar; bunlara yüzlerce tâlebât (*öğrenciler*) devam etsin; bu hâl erkeklere de mûcib-i ibret (*ibret vesilesi*) olsun, onlar da Myre Kutro'lar bilmem neleri taklîde başlasınlar; el-hâsıl ticâret-i millîye ve İslâmiye (*millî ve İslâmi ticaret*) lâyık olduğu derecelere kadar kesb-i vüs'at ve metânet etsin (*para ve güç kazansın*), memleket kazansın, servet büyüsün, terakkî (*ilerleme*) artsın. Daha neler neler istiyor, neler arzû ediyor, ne hayâller kuruyordum."[114]

"Fakat, heyhât!" der Gülistan İsmet Hanım, bütün bu hayaller bir yana, herkesin en çok elbise diktirdiği bahar aylarında, "Frenk rerzileri" kadar güzel dikmekle birlikte onların yarısı kadar dikiş bedeli isteyen Sabîha Hanım'ın terzihanesine "ancak iki hanım mürâcaat etsin!... Aman Yarab! Bu ne büyük rağbet, bu ne kadar çok müşteri! Bu kadar halkın sipârişini yetiştirebildiniz mi bâri?"[115]

Gülistan İsmet Hanım'a göre, durum "insânı ağlatacak derecede elimdir."[116] Çünkü Şişli'de terzihane açan Sabîha değil de, örneğin o dönemin en ünlü kadın terzisi olan madam Kleanti olsaydı, Müslüman kadınlar ona koşa koşa giderlerdi. "Peki buna sebep? Sebep mahzâ (*yalnızca*) onun ismi Kleanti olmaktan ibâret! Bunu bilmeyecek ne var... Kleanti olmayıp da Anna olaydı yine öyle olurdu. Fakat Sabîha oldu mu... Olmaz! Sabîha'ya iki kişi mürâcaat eder, Kleanti'ye iki yüz..."[117]

Gülistan İsmet Hanım'a göre Kleanti gibi "Frenk terzileri" müştetilerine bir elbise modeli göstererek "haaanım efendiiii... Paris'in sooon modası budur" diyerek bir elbisenin dikiş bedeli olarak 25 lira (2500 kuruş) istemektedir.[118] Müşterinin kumaş seçmesine yardımcı olmak adı altında kumaş dükkânlarından da komisyon almaktadır. Kızlarına büyük çeyizler düzüp zengin Osmanlılar arasından kocalar bulmak, bankalarda muazzam miktarlarda paralar biriktirmek, Beyoğlu'nda gayrımenkule yatırım yapmak, müşterileri aşağılamak ve azarlamak, küçük siparişleri eline almaya nazlanmak, hatırlı müşterilerine yüksek faizle borç para vermek, aldığı siparişleri kendisi dikmek yerine yetiştirdiği çıraklarına diktirmek ve provalarda muşterilerden para söğüşlemek, yine hep Kleanti gibi "Frenk terzileri"nin işleridir.[119]

Gülistan Ismet Hanım'a göre Müslüman Osmanlı kadınlarında gözlenen bu "şapkalı madam" saplantısı aşılmadığı müddetçe:

"İslâm kadınlarında ticâret, hamam analığından, bohçacılıktan, düzgüncülükten, hizmetçi ve gelinlik kız kılavuzluğundan bir adım ileri gidemez. Bin tane A. Râsime çıkıp da gazetelerle değil ciltler dolusu 'Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret' yazsa para etmez. Evvelâ bu yazılanları okuyacak hanımların adedi yüzde beşi bulmaz. Sâniyen, yüzde sekseni bile okusa yine onlarca Kleanti'ye esvâp yaptırmakta başka bir zevk var; yine şapkalı matmazeli yanlarına takıp dükkân dükkân gezmekte başka, anlaşılmaz bir heves mündemic (*saklı*)..."[120]

Gülistan İsmet Hanım, yazısının kalan kısmında "şapkalı matmazel"lere gösterilmekte olan düşkünlükle ilgili çeşitli örnekler gösterir. Sabîha Hanım'ın yazısının sonunda Râsime Hanım'a hitaben sorduğu başarısızlığın sebebinin bu şapka düşkünlüğünden ibaret olduğunu vurgulayan Gülistan İsmet, "işte muhterem hemşire, mesele bundan ibâretdir. Gerek terzi, gerek muallime (*kadın öğretmen*) ve mürebbiye (*çocuk bakıcısı*) ve sâire, bizim hanımlarımızın râğbetini celb (*ilgisini çekmek*) için ya madam ya da matmazel olmalıdır," diyerek yazısını bitirir.[121]

Bu arada, Sabîha Hanım'dan, hem Râsime Hanım'ın kendisine hitaben yayımlanmış yazısına, hem de Gülistan İsmet'in yazdığı bu açık mektuba uzunca bir süre cevap gelmez. Gülistan İsmet'in yazısının yayımlanmasından iki hafta kadar sonra, 13 Haziran 1901 günü, N. Sabîha Hanım *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin 315. sayısında Gülistan İsmet Hanım'a hi-

taben bir açık mektup yayınlayarak kendisine cevap verir.[122]

Mektubuna açmış olduğu terzihanede işler umduğu gibi gitmeyince terzihanede kız kardeşini yerine bırakarak "tebdîl-i hava", yani hava değişikliği için Bursa'ya gittiğini belirterek başlayan Sabîha Hanım, İstanbul'da bulunmadığı dönemde Râsime Hanım'ın kendisine hitaben yazdığı yazıyı henüz görmediğini, ancak Gülistan İsmet Hanım'ın açık mektubunu bir gün önce okumuş olduğunu söyler.[123] Sabîha Hanım açtığı terzihaneye Müslüman Osmanlı kadınlarının ilgi göstermemesinin sebebi olarak bazı çevrelerde fiyatlarının yüksekliğinin gösterildiğini söylemekte ve okuyucularına sormaktadır: "işittiğimize göre bir kostüm için dikiş ücreti olarak ta'yîn ettiğimiz bir lira çok görülüyormuş. Acaba, hanımlarımız dikişlerini Beyoğlu modistrelerine daha mı ucuza diktiriyorlar?"[124]

Sabîha Hanım, terzihanesine kimsenin gelmemiş olmasıyla ilgili olarak Gülistan İsmet'in öne sürdüğü "şapkalı madam ya da matmazel" fikrine, bütün kalbiyle katılmaktadır:

"Fâidesi yok a, dertleşmek kabilinden olarak şunu arz edeyim: bizim akın akın teşrîf buyuracak hanımlarımızdan ümidimizi kesip de gündelikle başka bir modistre yanından almış olduğumuz dikişçi kıza mahçûbiyetimizden, ne sûretle idâre-i lisân edeceğimizi (*ne söyleyeceğimizi*) bilemeyerek düşünürken bir gün karşıdan koca bir bohçayı yanındaki kızın kucağına vermiş bir hanımın bizim tarafa doğru gelmekte olduğunu görünce evvelki iki müşteriye bir üçüncünün inzimâm etmekte (*eklenmekte*) olduğuna hükm ederek dikişçi kıza "işte beklediğin dikiş geliyor" dedimse de gelen hanımefendinin bizim hizâmızı geçip de öte köşe başındaki modistrenin hânesine girdiğini görünce kızdan ne kadar mahcûb olduğumuzu tasavvur buyurun (*hayal edin*). Ondan sonra hanımlarımızın bizim önümüzden geçerek o modistreye girdiğini görmeye alıştığımız için şimdi o kadar müteessir olmuyoruz."[125]

Terzihanesi artık kapanmış olduğundan, bu hüzünlü örneği ve mektupta yer alan diğer sözleri kendisini acındırarak müşteri çekmek amacıyla yazmadığını vurgulayan Sabîha Hanım, asıl amacının kendisine verilmemiş olan desteğin ileride Müslüman kadınlar tarafından açılacak benzeri girişimlere verilmesini sağlamak olduğunu belirtir. Sabîha Hanım'ın üzüntüsü yalnızca gelecekte Müslüman Osmanlı kadınları tarafından açılacak diğer "İslâm terzihâneleri"ne rağbet gösterildiği zaman hafifleyecektir...[126]

NOTLAR

64 A. Râsime. "Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret." **İkdâm**. No. 2374, 22 Kanûnısânî 1316 / 14 Şevvâl 1318 / 4 Şubat 1901, pazartesi, ss. 3-4.
65 **A.g.e.**, s. 3.
66 **A.g.e.**, s. 3.
67 **A.g.e.**, s. 3.
68 **A.g.e.**, s. 3.
69 **A.g.e.**, s. 3.
70 **A.g.e.**, s. 3.
71 **A.g.e.**, s. 3.
72 **A.g.e.**, s. 3.
73 **A.g.e.**, s. 3.
74 **A.g.e.**, s. 3.
75 **A.g.e.**, s. 4.
76 **A.g.e.**, s. 3.
77 N. Sabîha. "Bir zamândan beri..." **İkdâm**, No. 2404, 21 Şubat 1316 / 15 Zilkâde 1318 / 6 Mart 1901, çarşamba, s. 3.
78 **A.g.e.**, s. 3.
79 **A.g.e.**, s. 3
80 **A.g.e.**, s. 3.
81 **A.g.e.**, s. 3.
82 **A.g.e.**, s. 3.
83 **A.g.e.**, s. 3.
84 **A.g.e.**, s. 3.
85 **A.g.e.**, s. 3.
86 F. Nebâhat. "A. Râsime Hanım hemşiremizin..." **İkdâm**, No. 2414, 3 Mart 1317 / 25 Zilkâde 1318 / 16 Mart 1901, cumartesi, s. 3.
87 **A.g.e.**, s. 3.
88 **A.g.e.**, s. 3.
89 A. Râsime. "Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret: İstanbul'da Bir İslâm Hanım Tarafından Küşâd Olunan Terzihâne." **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 304/102, 8 Mart 1317 / 30 Zilkâde 1318, ss. 1-3.
90 **A.g.e.**, s. 2.
91 **A.g.e.**, s. 3.
92 Bint-i Kâmil Emine Mestûre. "Geçen gün bende-hâneye..." A. Râsime. "Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret: İstanbul'da Bir İslâm Hanım Tarafından Küşâd Olunan Terzihâne." **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 304/102, 8 Mart 1317 / 30 Zilkâde 1318; içinde, ss. 2-3.
93 **A.g.e.**, s. 2.
94 **A.g.e.**, s. 3.
95 **A.g.e.**, s. 3.
96 **A.g.e.**, s. 3.
97 Hatice ve Semiha. "İki Hanım Arasında." **Hanımlara Mahsûs Gazete**. No. 309/107, 19 Nisan 1317 / 12 Muharrem 1319, s. 6.
98 **A.g.e.**, s. 6.
99 **A.g.e.**, s. 6.
100 **A.g.e.**, s. 6.
101 N. Sabîha. "Aynen Varaka." **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 309/107, 19 Nisan 1317 / 12 Muharrem 1319, s. 3
102 **A.g.e.**, s. 3.
103 **A.g.e.**, s. 3.
104 **A.g.e.**, s. 3.
105 A. Râsime. "Hanımlara Mahsûs Gazete Müdünyet-i Aliyesine." **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 311/109, 3 Mayıs 1317 / 26 Muharrem 1319, ss. 1-3
106 **A.g.e.**, s. 2.
107 **A.g.e.**, s. 2.
108 **A.g.e.**, s. 2.
109 **A.g.e.**, ss. 2-3.
110 **A.g.e.**, s. 3.
111 **A.g.e.**, s. 3.
112 **A.g.e.**, s. 3.
113 Gülistan İsmet. "İslâm Terzihânesi Mes[illegible]si ve Hanımlarımız: N. Sabîha Hanım E[illegible]diye." **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 313/111, 17 Mayıs 1317 / 11 Sa[illegible] 1319, ss. 2-4
114 **A.g.e.**, ss. 2-3.
115 **A.g.e.**, s. 3.
116 **A.g.e.**, s. 3.
117 **A.g.e.**, s. 3.
118 **A.g.e.**, s. 3.
119 **A.g.e.**, s. 3.
120 **A.g.e.**, s. 3.
121 **A.g.e.**, s. 4.
122 N. Sabîha. "Gülistan İsmet Hanım E[illegible]di'ye." **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No 315/113, 31 Mayıs 1317 / 25 S[illegible] 1319, ss. 3-4.
123 **A.g.e.**, s. 3.
124 **A.g.e.**, s. 4.
125 **A.g.e.**, s. 4.
126 **A.g.e.**, s. 4.

KİTAP DAĞARCIĞI

Fatih ve İstanbul

ORHAN KOLOĞLU

Fatih ve Fetih Mitler ve Gerçekler

ER.DOĞAN AYDIN

İstanbul, 2000 (4. bas.), Cumhuriyet, s.357.

Soldan bakışla ve kalıpl aşmış övgüye dayalı anlatımları karşılamak amaçlı bir çalışma. İlk bölümünün başlığını oluşturan "Kültürel boyunduruğumuz: Fetihçilik" sözleri hedefi yansıtıyor. Yazar "Özeleştirel ve nesnel bir bakış bugün en çok ihtıyaç duyduğumuz şeydir... Barışçıl bir dünya yaratmakta tarih yazıcılığının büyük önemi var" diyerek çalışmasının "bir karşı tarih" yazma denemesi olduğunu saklamıyor. Osmanlıcı Cumhuriyetçi, hatta kimi sosyalist yazarların bile şaşırtıcı paralelliklere ve yanılgılara düştükleri kanaatinde. Ancak iddialı denemesinin tam hedefine ulaştığını söylemek de mümkün değil.

Fatih Sultan Mehmed

İSKENDER PALA

İstanbul, 2001 (2. bas.), Şûle Yay., s.213.

Kitap 'İmparatorluk kurmuş ilk şair hükümdar' altbaşlığı ile amacını yansıtıyor. Kısa bir giriş bölümünde Fatih'i besleyen kültür, Fatih devrinde dil ve edebiyat, Fatih'in şairleri himayesi ve bir şair olarak Fatih anlatılıyor. Avnî mahlasını kullanan Fatih'in Ali Emiri koleksiyonundaki el yazmasına dayanan ve aidiyeti şüpheli olanları içermeyen kitapta 71 gazel, 2 kıta, 7 beyit ve bir mısra yer alıyor. Orijinal metinlerin karşısına her birinin anlamını açıklayan metinler yerleştirilmiş. Divan şiirinde kadın ve şarap konusu tartışmalarını yapanlar için kaynak oluşturuyor.

Konstantinopolis Düştü

STEVEN RUNCİMAN
Çev: DERİN TÜRKÖMER

İstanbul, 1999 (3. bas.), Doğan Kitapçılık, s.246, ISBN 975-681-7-67-4

Bizans tarihi uzmanı olan İngiliz profesörün 1965'te yayımladığı eserin yeni baskısı. Eserin ağırlığını fethin gerçekleşmesini sağlayan hazırlıklar oluşturuyor. Bizans 'Ölmekte olan bir İmparatorluk', Osmanlı Devleti ise 'Güçlenen bir sultanlık' olarak anlatılıyor. İki taraf liderlerinin karşılaştırılmasının ardından şu bölümler var: Batı'dan gelen yardımın bedeli, kuşatma hazırlıkları, kuşatma başlıyor. Haliç'in düşüşü, uzaklaşan umutlar, Bizans'ın son günleri. Konstantinopolis'in düşüşü, yenilenlerin sonu, Avrupa ve Fatih, kurtulanlar.

Fatih ve Fetih

TAHSİN UNAL

Ankara, 2001, Berikan Yay., s.161, ISBN 975-8308-55-6

Yazar, "içtimal tarih metodu ile fertlerin tarihi olarak değil, toplumun tarihi olarak konuyu işlediğini" belirtiyor. Özellikle fetih olayını bir bireysel olay, "kılıcı çekip yürütülmüş" bir olay saymadığını vurgulamaktadır. Fatih'in yetişmesi, eğitimi, fetihten önceki iki alemin sosyal durumları, iktisadi durumları, ahlâk ve adalet anlayışları, askerî durumları incelendikten sonra fethin sebep ve gerçekleştirilmesinin ayrıntılarına giriliyor. Bir propaganda aracı olmaktan ileri gitmeyen, Fatih'e Hıristiyan olma önerisinin yer verilmesi, kanımızca yanlış bir izlenim uyandırıyor.

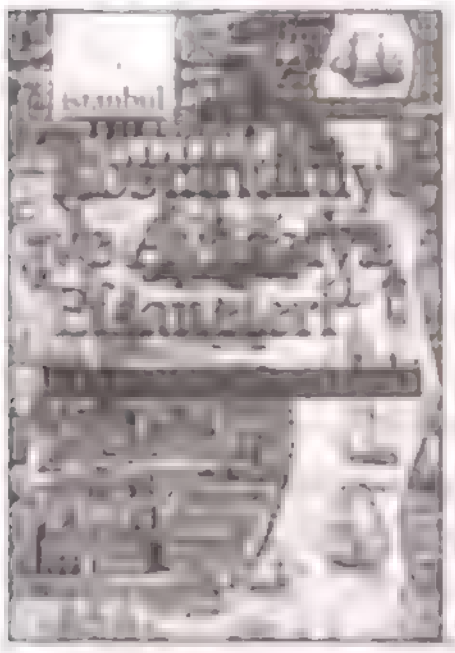

Türk Metinlerinde Konstantiniye ve Ayasofya Efsaneleri

STEFANOS YERASİMOS
Çev: ŞİRİN TEKELİ

İstanbul, 1998 (3. bas.), İletişim Yay., s.295, ISBN 975-470-302-7

Kitap oryantalistlerin çeşitli kaynaklarda rastladıkları ve çoğu kez makaleler halinde yayımladıklan Kostantiniye ve Ayasofya efsanelerinin metinlerinin aktarılması ve yorumlanmaları şeklinde hazırlanmış. İlk olarak "Fi beyan-ı tarih-i kostantiniyye min evvela ıle ahire" isimli 1491 yılında yazılmış metin aynen aktarılıyor. Yerasimos, Türklerin yeni başkentlerinin tarihini öğrenmek yerine onu kendilerinin yaratmaya çalıştıklannı anımsatıyor. Eser tarihi olayların değerlendirilmesi açısından efsanenin önemini vurguluyor. Sonunda Kostantiniye efsanelerinin elyazmalan ve yorumlan için liste de veriliyor.

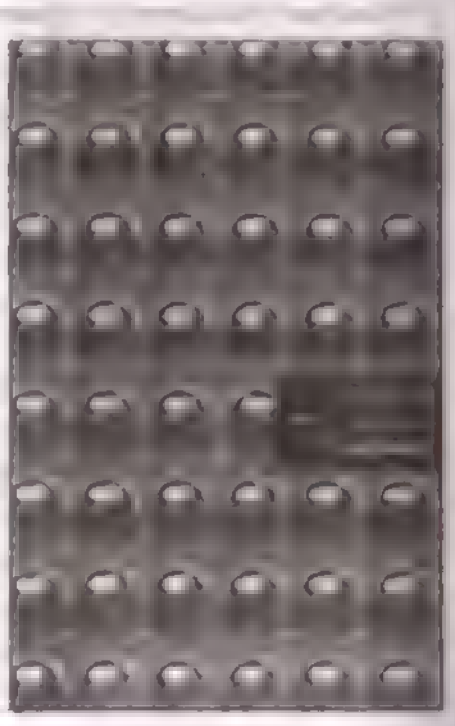

Fatih'in İçsel Dünyası

NEZİHE ARAZ

İstanbul, 2000, Dünya Yay., s.193, ISBN 975-304-051-2

Tarihçi olmadığını saklamayan yazar, kendi bilgisini artırmak için yaptığı çalışmalar sonunda elde ettiği birikimi aktarmaktadır. Araştırmacı özellıği bilinen Araz, Osmanlı'yı gereği kadar bilmediğimizi ve tanımadığımızı da ekliyor. Özellikle sanatçı-şair-yanı ve bu arada şiirlerindeki şarapla ilgili irdelemelerin açıklaması bakımından son zamanlardaki tartışmalara ışık tutacak bilgiler içermektedır. Fatih konusunda yayımlanmış yerli ve yabancı kaynaklan mukayeseli olarak sunduğu cihetle ve dipnotu kullanmamaya özen gösterdiği için kolay okunur bir kitap niteliği taşıyor.

Şehir Düştü

YEORGİOS FRANCIS
Çev: KRİTON DİNÇMEN

İstanbul, 2002 (5. bas.), Scala Yay., s.89, ISBN 975-7132-60-8

İstanbul'un kuşatılması ve fethini anlatan dört Bizanslı yazardan biri olan Yeorgios Francis'in eseri 1478 yılında tamamlanmış. Bizans İmparatoru'nun hizmetinde bulunan, 1448'de yeni imparatorun tahta çıkışını II. Murad'a bildirmekle görevlendirilen Francis, kuşatma sırasında şehirde bulunmaktaydı. Eli silah tutanların kaydının koordinatörlüğüyle görevlendirilmişti. Esirken kaçmayı başarmış ve zaman içinde eserini tamamlamıştır. Diğer üç yazarla aralarında farklılıklar bulunmasına rağmen, Bizans tarafından olayları yansıtan temel eserlerden bırí olmakla önem taşımaktadır.

İstanbul'un Fethi

KRITOVULOS
Çev: M. GÖKMAN

İstanbul, 1999, Toplumsal Dönüşüm Yay., s.251, ISBN 975-8269-64-X

Diğer üç Bizanslı tarihçinin aksine kuşatma sırasında İstanbul'un dışında bulunan Kritovulos olaylara tanık olanları dinleyerek ve sorgulayarak eserini yazmış ve Fatih'e sunmuştur. Bu açıdan Türk tarihçilerince diğerlerinden daha tarafsız olarak nitelenmiştir. M. Gökman, **Tarih-i Osmani** mecmuasının ilavesi olarak yayımlanan metni günlük yazı dili şeklinde sunarak, geniş kitlenin istifadesine sunmayı denemiştir. Kıtabın sonuna, Yahya Kemal Bayatlı'nın iki şiiri (İstanbul'u fetheden Yeniçeri'ye ve İstanbul'un fethini gören Üsküdar) ile Fatih'in kronolojik yaşamöyküsü eklenmiştir.

KİTABİYAT

Siyasî Düşüncenin Tarihi

BEDRİ GENCER

Kitap, Quentin Skinner ve John Dunn gibi isimlerin geliştirdiği Cambridge düşünce tarihi okulunun ürünü "Bağlamda Fikirler" dizisi içinde yayınlandı. Bu yaklaşıma göre felsefe ve farklı bilimler, toplum ve politika ve edebiyat tarihleri arasındaki yapay ayrımların ortadan kalkmasıyla fikirlerin vücut buldukları somut bağlamlardaki gelişimlerinin yeni bir resmi elde edilecektir. Eldeki çalışma, kısaca siyasî düşüncelerin üretildiği ve öğretildiği, başlıca İngiltere, ABD, Fransa, Almanya İtalya, Merkezi ve Doğru Avrupa'yı içeren farklı Batılı ortamları inceliyor. Aslında bir bütün olarak sosyal bilimler, bir boşlukta değil, Batılı olan gibi aynı medeniyet içinde bile farklı ülkelerin kendilerine özgü gelenekleri, benimsedikleri idealler, oynadığı tarihî roller ve yaşadıkları toplumsal sorunlara bağlı olarak gelişmiştir. Bunun daha somut ifadesi, siyasî düşüncenin, bir ülkeye özgü siyasî kültürden ayrı düşünülemeyeceğidir. Dolayısıyla siyasî düşünce tarihini örneğin Sabine'ın ünlü eserinde olduğu gibi 'büyük kitaplar' yaklaşımıyla incelemek, soyut ve yetersiz olacaktır.

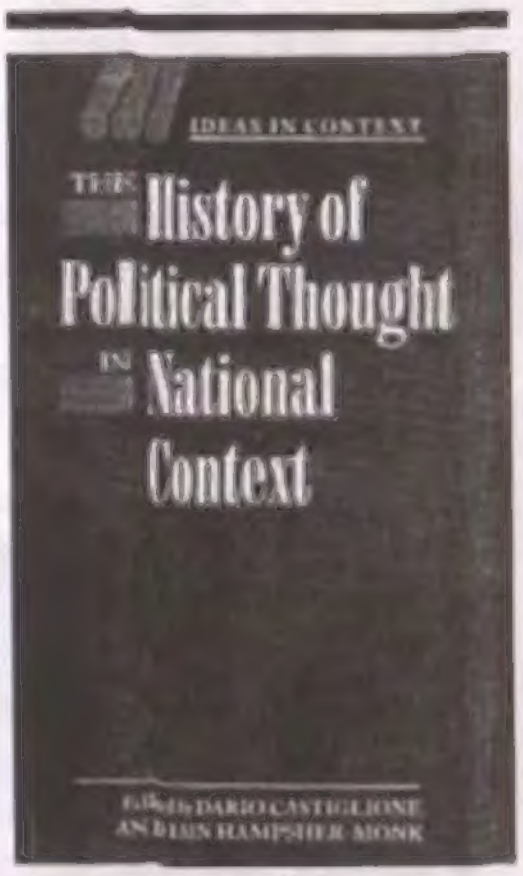

Dario Castiglione-
Iain Hampsher-Monk

The History of Political Thought in National Context

Cambridge University Press, 2001, 312 s., ISBN: 0-521-78234-1

Çalışma bu bakımdan, öncelikle çeşitli ülkelerin tarihindeki sosyo-politik gelişmelerle üretilen fikirler arasındaki ilişkiye dikkat çekiyor ve özellikle Fransa ve Almanya örneklerinde, bu çabaların nasıl meşruiyet krizlerini telafiye yönelik olduğunu gösteriyor. Ayrıca, ulusal sınırların ötesinde bunları çaprazlama kesen örneğin Anglo-Amerikan dünyada çalışan İsaiah Berlin ve Karl R. Popper gibi ünlü filozofların Yahudi kimliklerinin fikirleri üzerindeki etkileri de tarihî incelemedeki kültürel boyut açısından daha karmaşık sorunlar ortaya çıkarmaktadır. İkinci olarak, hermenötik ve lingüistik alandaki örneğin 'kavram-tarihi' gibi gelişmeler ışığında, siyasî düşünce tarihine yönelik farklı paradigmalar işleniyor ve bu alanın doğrudan 'siyasî' doğasından dolayı objektif ve sübjektif yaklaşımlar arasındaki gerilime işaret ediliyor. Üçüncü olarak herhangi bir ülke içerisinde bile akademik alanda disiplinin araştırmasını belli bir yazar, ideoloji ya da kavramla özdeşleştirme eğiliminin yaratabileceği sorunlara dikkat çekiliyor.

Dünya ve Batı

Geçtiğimiz iki yüzyıl Avrupa'nın dünyanın geri kalan kısmı üzerindeki ezici üstünlüğüyle tanımlanmaktadır. Kabaca 1500 yılında başlayan maddi ve manevi boyutlarda, yani bilimsel-teknolojik, kültürel ve ekonomik alanlarda büyük bir dönüşüm süreci, bir yandan kısmen olumlu, daha çok da olumsuz anlamda, hem Avrupa'nın, hem de dünyanın kaderini değiştirmiştir. Antik Yunan-Roma düzeninin yıkılışından sonra öncelikle kendine yeni ve sağlam bir düzen arayışıyla ve zincirleme felsefi-bilimsel-dini-siyasi ve endüstriyel devrimlerle büyük bir maddi güce erişen Avrupa ülkeleri, daha sonra kabına sığamaz hale gelmiş ve 19. yüzyılın sonlarında zirveye çıkan büyük bir sömürge hareketiyle eski ve yeni dünya halklarını sa-

vunmaya zorlamıştı. Ünlü tarihçi Curtin'in konuyla ilgili literatürün bir özeti mahiyetindeki çalışması, öncelikle bu Avrupa meydan okuyuşunun arkasındaki tarihî ve sosyolojik dinamikleri özetleyerek mağdur halklar ve ülkeler arasındaki farklılıklar muvacehesinde Batılı emperyalizme yönelik geliştirilen tepkileri eşzamanlı ve mukayeseli bir incelemeye tabi tutuyor. Ancak Avrupa'yı bir bütün olarak alan yazarın, Avrupa'nın kendi içindeki dengeler itibariyle sömürgeciliğin dinamiklerini yeterince açıklayabildiğini söylemek zor.

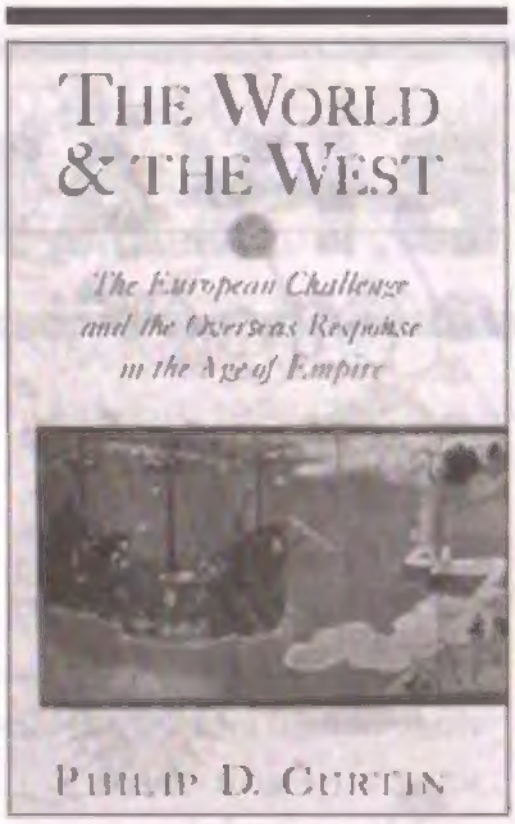

Philip D. Curtin

The World and the West:
The European Challenge and the Overseas Response in the Age of Empire

Cambridge University Press, 2002, 294 s., ISBN: 0-521-89054-3.

Yeni Dünya'nın yerli Amerikan ve eski dünyanın Afrika halkları, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler tarafından doğrudan bir sömürge hareketine maruz kalırken, Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi Asya'nın daha köklü ülkeleri dolaylı bir sömürgeciliğe uğramışlardı. Dolayısıyla birinci gruba giren ülkeler daha çok fiziksel-askeri bir direniş gösterirken, ikinci gruptaki ülkeler, modernleşme ve kalkınma yoluyla Batıya karşı koyma şeklinde özetleyebileceğimiz daha zorlu ve uzun vadeli bir yol seçmişlerdi. Bu 'sömürgeci etki-tepkiye' dair tarihî mukayeseli ve eşzamanlı incelemenin önemli bir yararı, tarihî-toplumsal olarak benzer etkilerin azçok benzer sonuçlar doğurduğu ve Donald Quataert'in modern Osmanlı tarihine dair eserinde de vurguladığı gibi, Osmanlı'nınki dahil hiçbir modernleşme deneyiminin biricik olmadığını göstermesi. Meiji Japonyası ile Tanzimat Osmanlısı'nın yaşadıkları benzer süreçleri, başarı ve başarısızlıklarını anahatlarıyla da olsa mukayese etmek oldukça faydalı.

Britanya ve Fransa'nın Ulusal Karakteri

Çeşitli halklara özgü "ulusal kültür veya karakter" gibi olgular çok önceden beri varolmakla birlikte ancak ulus-devletleri döneminin kimlik-inşası sürecinde "ben-öteki diyalektiği" içerisinde mukayeseli bir şekilde araştırılmaya, tanımlanmaya başlamıştır. Bu konuda dilimizde de Bozkurt Güvenç'in çalışması hatırlanabilir. İtalyan bilgin Romani'nin bu örneği nadir görülen özgün çalışması, erken modern Avrupa'da ulusal benliği en belirgin iki ülke, İngiltere ve Fransa'nın düşünce tarihlerinde 'ulusal karakter' kavramının oluşumunu inceliyor. Nitekim, Avrupa'daki siyasî ve iktisadî iki büyük devrimin Fransa ve İngiltere'de gerçekleşmiş olması kimlik oluşumundaki kıdemleri açısından bir tesadüf değildi. İki ülkede kolektif zihniyetlere ilişkin telakkiler, 18. yüzyıl Fransa'sında mutlakiyet karşıtı polemikten Edward dönemi İngiltere'sinde sosyalizm değerlendirmelerine kadar uzanan bir dizi ekonomik ve politik tartışmayı etkilemişti.

Çalışmanın içeriğini, temelde aydınların, Avrupa'nın sosyo-politik-ekonomik gelişimi, geniş anlamda modernleşmesi açısından kendilerini nasıl telakki ettikleri, diğer bir deyişle 'kolektif ben'in modernleşme üzerindeki etkisinin tespiti oluşturuyor. Bu sebeple eser, bir tür 'bilgi sosyolojisi' yaklaşımıyla düşünce tarihi ile sosyo-politik tarihî gelişim arasındaki etkileşimi saptıyor. Kitaptaki bulgulara göre, daha çok Montesquieu gibi filozofların tezlerine dayanan iklim ve hükümete yönelik vurgusuyla 18. yüzyılın 'ulusal karakter' kavramı, Kıtada temsilî kurumların kurulmasına bağlı olarak, ulusal özelliklere bakmayan 'kamusal ruh'un erdemlerine yönelik bir kaygıya dönüştü. Bu konuda fikirleri tartışılan düşünürler, Montesquieu, Voltaire, Hume, Millar, Burke, Constant, Stael ve Tocqueville. 19. yüzyılın yarısından sonra Spencer, Hobson ve Durkheim'ı içeren sosyal bilimsel yaklaşımların gelişi, odağı, siyasî özgürlüğün gerektirdiği niteliklerden kompleks sosyal sistemleri işletmek ve onun psikolojik baskılarını taşımak için gerekli niteliklere kaydırdı. Böylece sosyal bilimlerin nasıl ülkelerin benimsedikleri idealler, oynadığı tarihî roller ve yaşadıkları toplumsal sorunlarla bağlantılı olarak geliştiği görülüyor. Kitaba hakim, tematik ve mikro perspektif, ayrıca, Stael gibi önemli ve fakat unutulan filozofları da yeniden gündeme getiriyor.

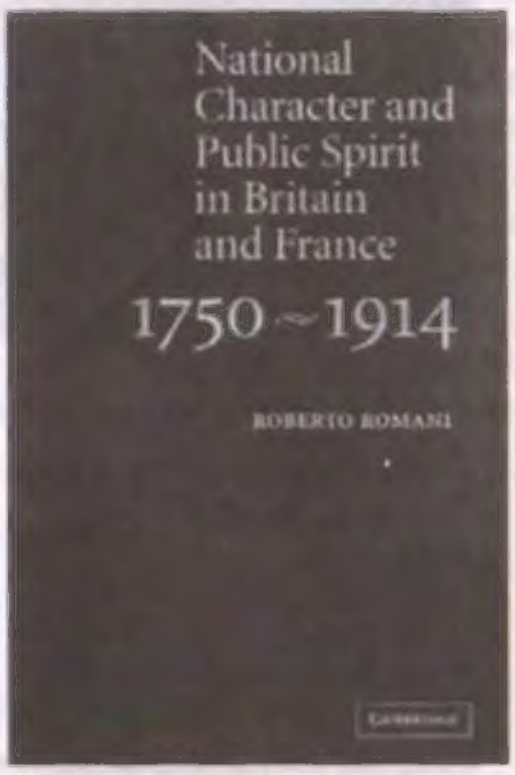

Roberto Romani

National Character and the Public Spirit in Britain and France 1740-1914

Cambridge University Press, 2002, 348 s., ISBN: 0-521-81000-0

tarihten bilimkurguya
şiirden arkeolojiye

önemli yazarların
önemli kitaplara bakışı

zengin bir
düşünce platformu

unutulmuş
kitaplar

yeni
yazarlar

yeni sayısıyla
her ay bayilerde

eski sayılarıyla
her an internette

yeni
kitaplar

virgül,

AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ

PUSULA yayıncılık

AKYOL SOKAK EVEN APARTMANI NO: 55/3 CİHANGİR / İSTANBUL

TEL: 0212. 252 42 80 • **FAKS:** 293 15 44 **E-POSTA:** pusula@pusula.com • **WEB:** www.pusula.com

نومرو ۱ — سال — ۱۳۲۷، مارت ۱

صاحب امتیاز:
جمیل النعیم

محل اداره:
مرکز عمومی محاربه
اذکار مطبعه سنده
(۱۰۰) نومرولی
دائره ایچنده ده
هر درلی یهودا لاسنده
طوپلانیر

هر درلی:
ماه و دوتوز، اوچوز
آیلیغی مکالمه لرنك
کوچك، مایور

مدیر مسئول:
احمد مختار

آبونه:
(۲۰) پاره دوشمدن
آشاغی اولمه اوزره
درت صحیفه لیك بر نسخه
اجنبی ممالکنه طوقوزر
کوروشدن صکره
۱۰ غروش

یازی:
آدرس غیر مبادله اولنمیور
— راولنی —

زوکورت

یکدیگر یا بسی بیلور، اوره رزده
یوقه !!!

محرر: جولز زاده
مدیر اوقه: جیبی ده یوقه

نسخه‌سی ۱۰ پاره — ملك ترجمه خلاف وماس دائر مندرجاتدن مسئول دکلدر — نسخه‌سی ۱۰ پاره

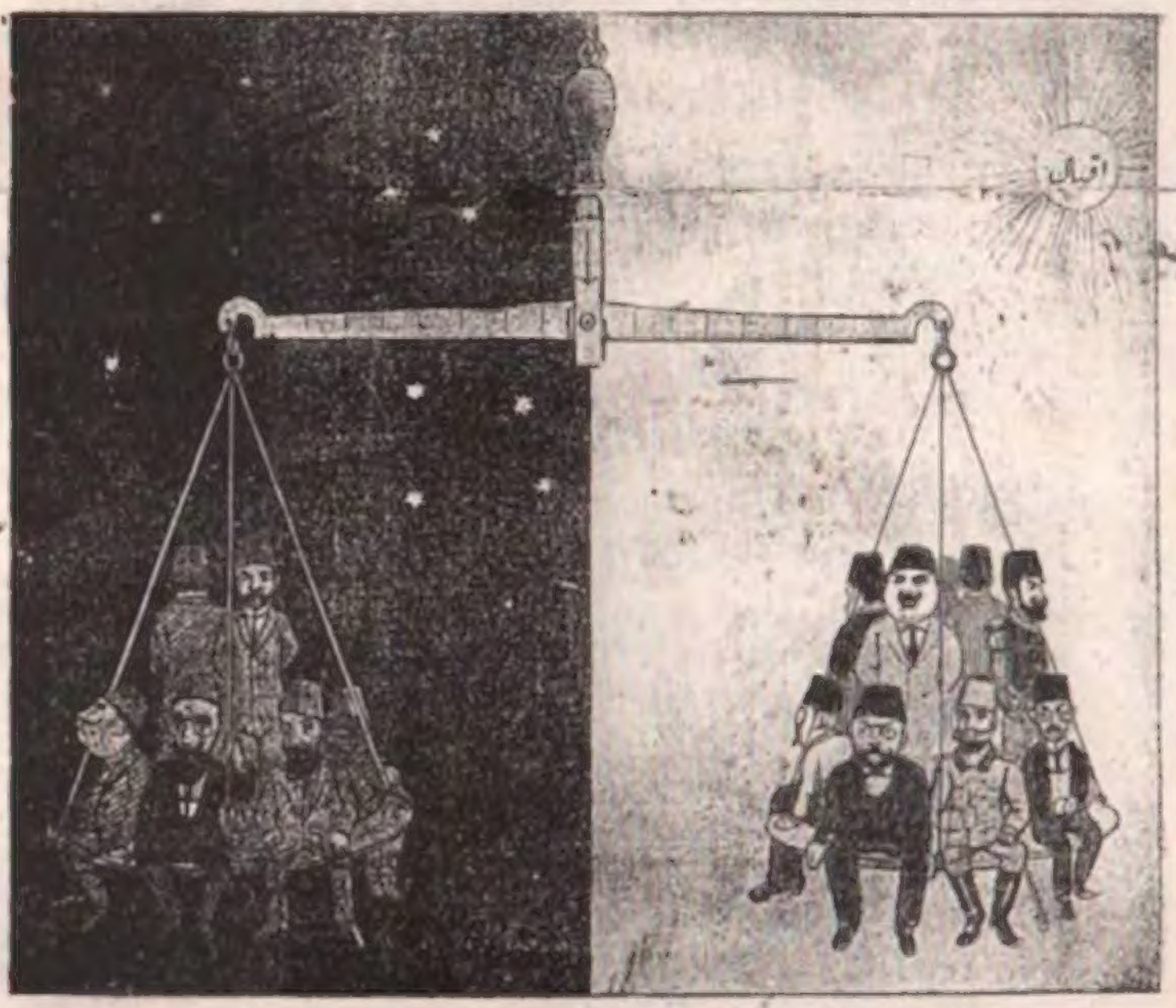

موسم مناسبتیله — لیل و نهار

Cemil Elşim ile Ahmed Muhtar'ın çıkardıkları "Milletin terbiyesine hadim ve edeb dairesinden harice çıkamaz" mizah gazetesi **Züğürt,** 1 Mart 1327 (14 Mart 1911) tarihli birinci sayısının kapağını İttihatçılarla (Cemal, Cavit, Halil, M. Şevket) muhalif Hürriyetçilere ayırmış:
"Mevsim Münasebetiyle - Gece ile Gündüz Eşitliği".